

ПИСЬМЕННИКИ-
МОДЕРНІСТИ
“ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ”

Леонід Мосендз

(20.IX.1897 – 13.X.1948)

Псевдоніми: Ростислав Берладник, О. Ляковець, Порфирій Горотак (спільно із Юрієм Кленом).

Народився майбутній письменник у м. Могилеві-Подільському, на Вінничині, в родині Марка Мосендза, управителя маєтностей польського дідича. Прізвище матері Марії, доньки лісника з Волиші, — Ляковець, служило пізніше Мосендзові за псевдонім. Коли було 7 років, помер батько, мати з дітьми переїздила від родича до родича, часто змінюючи місце проживання. 1911 року в Яришеві Могилівського повіту закінчив початкову школу і поступив у вінницьку учительську семінарію, яка готувала учителів-русифікаторів для Київської, Подільської та Волинської губерній.

Після закінчення у 1915 р. семінарії, деякий час вчителював. Під тиском бурхливих подій Першої світової війни і революції 1917 р. зазнав швидких світоглядних метаморфоз: “Був я російський патріот...” “... за один місяць був з мене український націоналіст.”

Служив старшиною (офіцером) в армії УНР, знову вчителював у м. Гнівань на Поділлі. У 1920 р. разом з частинами армії УНР переходить на територію Польщі. Працював бібліотекарем у м. Ченстохові, а в 1922 р. переїхав у м. Подєбради за 50 км від Праги, де навчався в Українській господарській академії. 1928 р. Л. Мосендз — асистент на кафедрі професора В. Іваніса, згодом був запрошений до політехнічного інституту у м. Брно, де захистив докторську дисертацію (1931) з проблем переробки нафти, стає вченим європейської знаності, стверджують, що він один із перших розгадав секрет “важкої води”. 1937 р. в період боротьби за Карпатську Українську державу їде працювати учителем в Закарпаття, після окупації якого угорськими фашистами тікає до Братислави, де працює в Дослідному інституті виноробства. Тут одружується з чешкою Магдалиною Папанковою і стає батьком дочки Марії, названої на честь його матері.

Л. Мосендз був учителем Олени Теліги і разом з нею входив до групи письменників, що об’єднувались навколо “Вісника” (“Літературно-науковий вісник”) Д. Донцова — Є. Маланюк, Юрій Клен, О. Ольжич, Олена Теліга, — відомої “вісниківської квадриги”. Вся його літературно-мистецька спадщина вписується

в художньо-стильові і жанрово-тематичні виміри та *specto* письменників "празької школи". Його перу належить цикл поезій на біблійні теми, поема "Вічний корабель" (із нідерландської історії XVI ст.), над якою працював близько 10 років (надруковано у "Віснику" за 1933 р. кн. 10). Окрасою поетичної творчості є створений у 1933 р. вінок сонетів "Юнацька весна" ("Вісник", 1934, кн. 4).

Перша друкована книжка Л. Мосендза "Штайн — ідея і характер" (Львів, 1935) розповідала про боротьбу німецького народу на чолі з бароном фон Штейном проти Наполеона.

У 1937 р. видав першу збірку оповідань "Людина покірна" (друге видання у Вінніпезі 1951 р.), написаних на основі вражень громадянської війни в Україні. У 1939 р. у Львові побачила світ друга збірка новел "Відплата", а 1941 р. у Празі — єдина поетична книжка Л. Мосендза "Зодіак", до якої ввійшли вірші 1921—1936 рр.

Від студентських літ Л. Мосендз хворів на туберкульоз. Останні роки життя пройшли в немолодській боротьбі з цією жахливою недугою. Змушений з приходом Радянської Армії залишити дружину і доньку в Братиславі, він живе в Австрії, а потім у Швейцарії, інтенсивно лікуючись і займаючись літературною діяльністю.

1945 р. в Інсбруці окремою книжкою виходить поема "Канітферштан, на українську мову перелицьований". У

1946 р. написав поему "Волинський рік" (надрукована 1948 р. в Мюнхені). Разом із Юрієм Кленом створив збірний образ "вічного українця" і настійного графомана Порфирія Горотака, під іменем якого побачила світ книжка пародій, глузів, оригінальних поезій різних років — "Диявольні параболи" (Зальцбург, 1947) — друга після пародез Едварда Стріхи (К. Буревія) цікава літературна містифікація.

Наприкінці життя Л. Мосендз працював над романом "Останній пророк", три частини якого були опубліковані в Торонто 1960 р., через 12 років після смерті автора, за редакцією і з передмовою Б. Кравців "Леонід Мосендз і його "Останній пророк" (1960). "Це роман про ставання і ріст українського націоналізму, персонафікованого в образі ізраїльського Єгоханана, того, що Богом даний, майбутнього предтечі Месії — Івана Хрестителя" (Б. Кравців).

Л. Мосендз перекладав поезії Сари Тіздейл і Аденаїди Крепсі, твори Рільке, Едгара По, опублікував літературознавчі статті про А. Ірасека (1930) та Д. Голсуорсі (1993), писав казки й оповідання для доньки Марійки.

Помер у Швейцарії на курорті Моттекс 13 жовтня 1948 року під час другої хірургічної операції. В Україні, окрім журнальних передруків та супровідних статей, окремого видання творів Л. Мосендза ще не з'явилось.

Вірші 1921—1936 рр. із збірки "Зодіак" (Прага, 1941)

* * *

Під золотим дахом ліщини
стою, дивлюсь — ненадивлюсь...
І до широкої рівнини
душею тремітно молюсь:

“Благословенні одпочивні,
ясного жовтня мудрі дні,
і ночі, зоряністю дивні,
й проміння радісно-сумні.

Благословенна мудрість роду,
коли в безтремітність глибин
скида тягар останній плоду,
щоб започав свій біг годин.

Благословенно буди ж лоно,
яке приймає стиглий плід,
щоб через смерті перепону
в життя новий прокласти слід...

Мовчанка мудрості довкола...
Дивлюсь-ненадивлюся я...
И благословляю стокроть коло
черги вмирання і життя.

* * *

Загуб мотор у високості
і плинний виклад перебив...
Спинився ти в безсилій злості
та крейду точену зломив...

Навіщо, канторе учений,
ця злісна павза, злісний рух?
Чи ж не твоїм взірцем натхненний
стремить в зеніт звитяжний дух?

Потужню мову інтегралу
мотор у пісню перелив.
Яку ще хочем більшу славу
укласти в блідість власних слів?

Мовчи!.. на мить!.. хай доспіває,
дасть вченій впевненості крил:
ця ж сама пісня нас чекає
над морем українських сил!

* * *

Віольно-ніжні дрібні Плеяди,
фанфарно-блесклий меч Оріона,
піанно сяють сузірні грона
вступних акордів до серенади.

Велично-тихо гремить оркестра,
із барв і сйива кружать акорди,
а я за пультом, творінням гордий,
єдиний, вічний, як світ, маєстро!

Так! Я єдиний створив ці звуки!
В них вплив надію надій — буяння,
а лейтмотивом взяв сподівання,
як переможець одчаю й муки...

Та як справдиться моя надія, —
я дисонансом здіймуся горі:
в циклоні звуків, в хаосі хорів
воскресне Марта і вмере Марія!..

* * *

Було прочитано томи книжок,
томи своїх написав...
Читаний, писаний — кожен рядок
краплю душі відбирав.

Якось прокинувся... Глянув на день:
все оповила мара...
Видався світ, як опалений пень
дерева зла і добра!

І зрозумів... І ударив левом
в томи написаних книг...
Впав, поплямивши шарлатним струмком,
книжного царства поріг.

Дивляться томи з високих полиць
золотом мутних очей,
як на долівці лежить горілиць
їх перемоги трофей...

1924—1929

СОНЕТНІСТЬ

Магдаліні Папанківні

Улюбленець мій — різблений сонет,
коштовний подарунок з Ренесансу.
Серед нової зброї декадансу
блискучий все його вузький стилет.

Обчислений і точний, як брегет,
в гойданні слів сформованого трансу,
покірний зовам кожного нюансу
він відбива ряд дорогих сильвет:

обпалений вогнем вигнання Данте,
Петрарка — дивний співністю стремлінь,
да-Вінчі — загадка для поколінь,
забутий Тасс... Франціск... Челіні...
Встаньте!..

Щоб світ, утрачений очам поета,
знова ожив у дзеркалі сонета.

ЗОДІЯК

І буде нове небо й нова земля...
Біблія

Час без кінця. Та є проте десь межі
незмінності сузірній Зодіяка.
І станеться: розсиплються мережі
так знаних нам, так довідомих знаків.

Могутній Лев знесилено дотліє
в пожежності нащадків Леонідів,
і розіб'ється кухоль Водолія
на вогневі брязкітки болідів,

забракне стріл в Стрільцевім сагайдаці,
без золота луски загинуть Риби,
загубляться Близнята десь у мряці,
і Скорпіон себе жалом не хибить...

Всі речі, наслідки усі й причини
з ваги подій усі почнуть спадати...
і тільки Діва ясними очима
космічний Хаос буде оглядати!

МІЙ ШПИТАЛЬ

*Abyssus abyssum invocat!
Ruysbroeck Admirabilis*

Безодня смерти і безодня
життя спіткались на межі,
а на лезі її сьогодні
знова нап'ятий він лежить.

Лежить, мов жертвна офіра,
якій жерців байдужий спір,
і тільки існування міра
вся зосередилася в зір.

Та у серпанку гарячковім
він нерухомістю повік
зорить на дні минулі знову
аж по грізний двадцятий рік.

Але нема жалю, ні суму,
що все було, мов не було,
і стало тільки змістом думи,
лише луною прогуло...

Встає майбутнє. І могили
вчорашні — це його межа...
Яка ж це мука быть безсилим
під лезом смертного ножа!..

Яка ж це мука млосні сплети
і шепотливий тихий зов!..
Ні! Чуть він мусить, як в багнетах
степовий вітер свище знов!

І знов пройти в геройській лаві
той шерег переможних днин
і дочекатись, як у Славі
з легенди зродиться знов чин!

Знова вогонь в очах у жертви
і воля знов до вороття...
Це поглина безодню смерти
Безодня звияжна життя.

(“Зодіак”, 1941)

ROMONA MILITANS

(1919)

Д. Донцову

* * *

“Вітер свище в багнетах,
ми йдемо, йдемо, йдемо,
прямуєм ми без устанку
в осінній синявий степ.
Нас ждуть недовідані мети,
ми йдемо, ідемо, ідемо...
Веде нас в криваві ранки
суворий отаман Смерть.”

Нащадки воїв княжих,
нащадки степових ізгоїв
минають прудкою ходою
минулого віхи хиткі.
Сонце ж знамення кажить,
вітер проти героїв,
пророцтв кривавих луною
за ними шумлять віки,

За ними — князівські змови,
за ними — погрози Калки,
з гребель берестецьких стогін,
пожеж батуринських згар...
Див захлиснувся зовом,
від крику зайшлися галки,
Обида, раба тривоги,
чатує вже на Базар...

ЛИСТ

Е. Чупрунові

Вельмишановна Пані!

Уважаю за приймний обов'язок подякувати Вам, Вельмишановна Пані, за Вашого гратуляційного листа.

Я справді не заслужив тої кількості компліментів, що Ви їх змарнували для моєї особи. Бо одержання нагороди за свою повість не вважаю підставою для такого марнотратства. Дозволю собі

звернути Вашу ласкаву увагу на одне з прекрасних гасел нашого модерного віку: *ощадність...*

Мені трохи ніяково, що своєю письменницькою продукцією я спричинився до марнування Вами, Вельмишановна, дорогоцінного часу. Бо з Вашого ласкавого листа я маю підставу думати, що Ви витратили час на читання всіх моїх творів, включаючи сюди, звичайно, й премійовану повість.

Що моя ніяковість не переходить у почуття цілковитої вини, то це лише тому, що кількох названих Вами творів я не писав зовсім. Решту ніяковости, недостаючої до почуття вини, складаю на наш найбільш поширений і, безперечно, відомий Вам, Вельмишановна, часопис. Рецензент його в перегляді моєї діяльності поширив (з надмірного марнотратства компліментами) мою творчість на кілька ніколи не писаних мною речей.

Але в кожному разі Ваша увага, Вельмишановна Пані, мене дуже тішить, тим більше, що походить від особи мені мало знайомої.

Тому я дуже здивований, що в моїй повісті знайшли Ви сторінки, які, мовляв, мовби списані з моїх зустрічей із Вами досить багато років тому. Це більше: наскільки я зрозумів з Вашого ласкавого листа, то Ви вважаєте, що ціла власне повість інспірована тими зустрічами.

Ви помиляєтеся, Вельмишановна, і хоч мені дуже шкода, але я змушений у дальших рядах виправити цей помилковий, хоч і приємний для Вас здогад.

Наскільки я згадую, то початок нашого півзнайомства припадає якраз на добу після тих подій, які накреслені в моїй повісті. Гадаю, що Ви так само не забули тої дати, Вельмишановна, якщо пам'ятаєте все те, що було перед нею. (Чи, власне, не було).

Вибачте ласкаво цю крихту іронії, але вважаю, що в даному випадку вона цілком виправдана. Проте ті зустрічі, про які Ви згадуєте, дійсно були... Ними дійсно інспірована моя повість. Але були не з Вами, і я дозволю собі довести Вам це.

Ви, напевно, зустрічали репродукцію одної американської картини (прізвище маляра забув), що зветься "Дівчина Золотого Заходу". Ви її, мабуть, пам'ятаєте: сіро-синє тло, а на ній у синьому одязі постать молоденької дівчини. Вітер притискає до струнких ніжок синю сукню, має шалюю, загорнутою довкола шиї, висмикує з-під широкого капелюха золоте волосся довгих кіс. Вітер, мабуть, рвучкий і сильний, але в постаті дівчини спокійне напруження спротиву, уста піврозкриті усмішкою втіхи з власної життєвої сили, й тільки очі трохи суворо міряють далечинь — батьківщину вітрів — та смаглява рука певно стискає стек. Згадуєте, Вельмишановна? І воля, й відвага, і радість боротьби, радість далечини, яку треба пройти й подолати, тхне з динамічної постави дівчини. Мабуть, онуки тих англійських жінок, що йшли як піонери від Великих Озер сходу на підбиття нових земель "Золотого Заходу" для своєї раси й своїх нащадків.

Отже дворічними зустрічами з тою дівчиною, що я її звав по картині “Дівчиною Золотого Заходу”, є й інспірована моя повість. Тою дівчиною Ви, Вельмишановна, не були ніколи...

Чим була та дівчина для мене — про це годі писати. Та це й відомо Вам і із повісти... І тепер Вам, мабуть, стає ясним, що Ви помилялися, утожднюючи себе з головною дієвою особою моєї повісти.

Але ж у цій повісті я не договорив усього, може, найголовнішого. Бо коли знявся великий вихор життєвих обставин, що змагався змести дівчину, то вона не обернулася до нього відважно-рішучим обличчям, а лише покійно підставила жалібно скулену спину. Коли треба було сміливо подивитися в сіро-синю далечінь і пройти через неї — вона відвернула свої сині очі. І рука її нічого не стиснула, а впала додолу в'яло й безсило.

І “Дівчина Золотого Заходу” обернулася в “панночку сірого сходу”. Отже, коли Ви, Вельмишановна Пані, пам'ятаєте, мовляв, тєє, що стало підкладом для моєї повісти, то, мабуть, не забули й того, чого в ній немає, але про що я тут коротко згадую...

Я ж, Вельмишановна, “панночку зі сходу” забув цілковито й остаточно. Принаймні про її існування нагадав мені лише Ваш ласкавий лист. Але “Дівчини Золотого Заходу” не можу забути...

Пам'ятаю її, бо два роки бачив у ній красу, відважність і радість з боротьби, як би ця боротьба не скінчилася. Бачив так довго, аж поки сама дівчина не стала мені синонімом усього гарного, що є в дівчині й що має бути в “моїй” людині.

Спомин про неї, загострений аж до візії, сконцентрований аж до обов'язку провести в своє життя викликані нею якості, спомин чинний і спонукуючий до чину, — був зі мною останні роки...

Вона ставала біля мене, коли здійсмалися гострі вітри, вона все нагадувала підставляти їм чоло, а не спину. Вона скеровувала мій зір і мій крок на “Золотий Захід” і дружньо стискала мою руку, коли та вмівала.

Отже, коли навіть “жива” дівчина “Золотого Заходу” лише створена моєю уявою, а в дійсності була тільки “панночкою”, то все-таки це нереальне візіонерство принесло реальні наслідки. “Панночку” полишило самій собі, а мені все ж дало те, чого я чекав від “Дівчини”.

У вдячність за багатство тих двох років, що вона подарувала мені (напевно, несвідомо, але хай!), я подарував читачам спомини про неї. По-перше, це було сплacenням її мого боргу, а по-друге, я сам на думці: багато з нас має свою “Дівчину Золотого Заходу”, але мало хто знає, як на неї треба дивитися, чого від неї сподіватися й чим вона для кожного з нас може бути (хоч би й у спомині).

Коли мені це пощастило, то я дуже радий. Тоді я дійсно заслужив нагороду за свою працю, заслужив її від самого себе.

Ось Вам, Вельмишановна Пані, уся ця коротка історія моєї “Дівчини”. Тепер Ви вже, напевно, переконалися у помилковості своїх здогадів. Тепер уже не сумніваєтеся й Ви, що ми знаємося лише з того часу, як із дівчини Заходу стала панночка Сходу й, нарешті, цілком послідовно, “Вельмишановна Пані”.

І тому Ви зрозумієте, що я змушений з подякою відхилити Ваше ласкаве запрошення на відвідини Вас. Бо “Дівчина” існує ще й далі в моїй занадто творчій уяві, а “панночку Сходу” я цілковито викреслив зі своєї пам’яті й відновляти спомини про неї не бажаю.

Відшкодуванням за знищену ілюзію хай буде Вам сумнівний парадокс Поля Бурже: “Белетристика не є життя”. Він, мабуть, потішить Вас у нездійсненому бажанні знайти неіснуючий зв’язок між Вами, Вельмишановна Пані, й працею

шануючого Вас

Л. М.

ЕВШАН-ЗІЛЛЯ

М. Селешкови

“І коли Отрок, юнак-ханенко, понюхав чарівного Евшан-зілля, що приніс йому гудець Оря від його батька хана Сірчана, — згадав ураз свою половецьку вітчину й утік із Орею з ворожого Києва до привільних степів”.

Так кінчається легенда про чарівне зілля. Але тут лише-но починається історія самого ханенка Отрока. Ось вона:

По довгій дорозі досягли нарешті втікачі таборищ свого племені. Але не пісні й радісні вигуки зустрічали їх, а тиша й смуток: хан Сірчан умирав. Лежачи безвладний у своїй ханській юрті, довкола якої, куди лише око сягало, стояли шатри його народу, він останнім зусиллям волі тримався решток життя, щоб ще напослед побачити давно страченого сина. Наказав піднести шатрові поли, щоб удень і вночі міг виглядати його з усіх сторін світу. Розіслав чати на всі боки, щоб заздалегідь сповістили про синове наближення. Не спав уночі й не стулював очей удень: вдивлявся й чекав...

Коли ж нарешті схилився юнак над ним, убраним до останньої подорожі в лисячий кожух, поволокою критий, і кунячу шапку, — Сірчан уже ледве міг вимовити й слово. Лише очі його засвітилися останньою радістю, і він міцно вхопив синові простягнені руки... А після підходили начальники орд, уклонялися Сірчанові аж до землі, метучи долівку кунячими шапками, і один за другим укладали свою лівцю до переплетених рук батька й сина. І Отрок знав:

це присягається йому його нарід, присягається, що буде так само вірним синові, як був досі батькові.

А після Сірчан підвівся на своєму ложі, очі йому заблищали, як леза половецького ножа, зуби вишкірилися, мов ікла степового вовка. Хотів щось вигукнути, але лише струснувся цілим тілом, упав навznak і віддав духа... А Отрок стояв над ним без руху й без думки і лише відчував, як запах Евшан-зілля дереться з завішаної на шиї калиточки й стискає груди...

Три дні й три ночі стояв стогін над таборовищем. Лементували жінки, сидючи над вигаслим багаттям, викрикували до Смерти бойові погрози бойовики, верещали діти, іржали голодні коні й гикали верблюди. І було все це таке чуже й дике для юнака Отрока, цей хижий степовий світ, що здавався йому тяжким гарячковим сном, який, бувало, снівся серед ночей покинутої Руської землі... Але він нахилився до калиточки, і запах Евшан-зілля знов збуджував у нім приспану половецьку душу...

А нічю третього дня посадили мертве ханове тіло, вбране в коштовний одяг Великого Хана, на коня, примоцували до високої спинки "сідла мертвих", оточили останнім почотом і помчали геть від табору, на захід сонця, в безбережний степ. Молодий хан мчав попереду, між двома старими вождями, що вели поїзд. Було дивно й лячно Отрокові серед цієї чужоти. Коні коцали копитами об копита, сполохані ховрашки вискакували з-під ніг, вітер свистів у вухах, і все це було чуже, чуже для руської душі половецького хана. Лише млинове коло місяця, воно одне було таке саме, як і в далекій Руській землі...

Отрок притьмом оглядався і кілька кроків за собою бачив коня смерти з мертвою постаттю в сідлі, а далі безладний натовп бойовиків, що летів мовчки врозтіч за ханами. І нараз здалося йому, що це не люди, а бісовське полчище мчить степом на якусь страшну перемогу... Але хапався за калиточку з зіллям, і серце його знов починало битися степовим тактом.

Коли шалений поїзд спинився нарешті над незнаним байраком, де чорніла глибока могила, і коли зойки забиваних коней змішалися з зойками вбиваних невільників — знов хвиля чужоти плеснула на Отрока. Але пах Евшан-зілля залоскотав йому знов у ніздрях, і він, як усі, ударив мечем об щит і вигукнув бойовий половецький клич. Коли ж трупи засипали землею, а блідий місяць цілком схилився до заходу, тоді при перших заблесках дня заграла мужня сила в молодому половецькому тілі і хан Отрок відчув, що він є пан і володар великого народу. Піднісся на стременах, майнув мечем, і клич сам вирвався з його горла. А тисячі їздців повторили його за своїм паном:

— На Русь! На Русь!

А запах Евшан-зілля лоскотав ханові ніздрі, бурхливо підносилися груди, й очі оберталися до півночі, проти якої хотів вести свої орди.

На другий день зодягли Отрока в дорогоцінні володарські шати, від ромеїв здобуті, на голову дали шапку Великих Ханів, посадили серед відкритого шатра й закричали великому ханові славу. Бачачи довкола себе могутні й віддані орди, не міг знов стриматися Отрок, і вчорашній викрик: “На Русь”, підхоплений тисячами могутніх грудей, покотився аж до Половецького моря.

На свято нового хана зібралися всі орди. Жадібні бою, перемоги й здобичі, чекали начальники й прості вояки від нового хана поновлення слави степового народу. Чекали щастя в походах, успіху в нападах, безлічі полонянок і здобичі. І коли захоплення й кумис затуманили голови, скликав Отрок велику порадку вождів.

Запах Евшан-зілля ступав ханові до ніздер і паморочив змисли, коли він почав говорити. Згадав, скільки біди заподіяла Русь степовому народові, згадав усі перемоги над нею, її багатство, поволоки й шати, церкви, кам'яні палати й білих полонянок... Згадав і про свою неволю в Києві, про упокорення славного ханського роду, про всю ту небезпеку для половецького племені, якщо Русь міцнітиме й посуватиметься все далі й далі у вільний степ. Говорив, а очі начальників виблискували, як половецькі ножі, зуби шкірилися ненасиченою люттю степових вовків, і однодушний вигук: “На Русь, на Русь” струснув ханським шатром, покотився таборовищем і загас аж у Половецького моря.

І була під Києвом січа велика. Стріли закрили сонце, а від тупоту копит, іржання коней і брязкоту заліза не чути було людського голосу. Ціла орда з ханом Отроком прийшла під Київ. Уже манилися їм кийвські поволоки, білі киянки-полонянки, повні пригоршні золота, нечислені ряди невільників. З дивним почуттям глядів Отрок на золотий верх Софії, до якої колись був ходив як хлопчик-християнин, і дивним сумом і острахом стискалося йому серце. Але хапався за калитку на грудях, і запах Евшан-зілля дерся йому аж до мозку.

Хоч як завзято натискали половці, хоч як підбадьорював їх Отрок, сам ідучи попереду й пускаючи стрілу за стрілою до руських панцирів, хоч бурею літав він з своїм бунчуком від одного крила війська до другого — але стояла Русь, мов стіни святої Софії. Половецькі стріли застрягали в руських кольчастих телягах, списи ламалися об щити, а коли падав один, над ним знов стискалися щити непротупним муром. Об цей мур розбивалися хвилі половецького моря, як Дніпрові хвилі об скелі порогів. А золота коругов князя маяла грізна й непохитна серед руського війська.

І не витримала нарешті половецька орда. Один за одним прибігали до Отрока перестрашені вожді: багато упало вояків, паде далі, а Русь стоїть, як і стояла! Самому Отрокові почала вже падати відвага, і сумнів ухопив його за серце міцними кліщами. Коли ж натиснула Русь і замішалася орда — він перший покинув поле бою, а за ним гнали врозтіч його розторожені орди, гнали в жаху перед страшною княжою коругвою.

З соромом, палкою ненавистю й ще більшою жадобою помсти повернув Отрок у степ і знов почав думати про похід на Русь. Зібрав усі свої орди й союзників, безліч коней і возів і вирушив, лютий і кровожадний. Горіли села руські, не могли оборонитися й городи, дим і стогін здіймалися над Руською землею. Знов обляг Отрок золотoverхий Київ і вдарив списом у Золоті Ворота. Знов манилися йому княжі хорони, свята Софія, манилася ціла Руська земля — нова батьківщина для його племені й роду. А половецьке військо бурхливо хвилювало, як стримувана повінь ярого Дніпра, що ось-ось залле благодатні київські ниви.

Знов був лютий бій, якого вже не було під Києвом від печенізьких часів. Розлючені попередньою невдачею, розпалені жадобою помсти й здобичі, натискали половці на Русь останнім смертельним натиском. А там, де той натиск слабшав, де заломлювалося завзяття степу, — там усе був попереду Отрок, даючи війську приклад зухвалости й відваги.

Але міцним муром стояло руське військо, й половецькі хвилі розплюскувалися об нього, як хвилі Дніпра об пороги. І коли Русь натиснула — знов не витримали орди і знов мусів утікати Отрок, залишаючи не лише здобич, але й безліч половецького люду по байраках і ярах Руської землі.

А за втікачами загналося в степ і руське військо. Де натрапило на половецькі таборовища — знищило все, що могло. Спробував Отрок заступити йому дорогу, але йшло воно, мов мур щитів, над яким непохитно стреміла вгору страшна й зненавиджена степом княжа коругва з суворим чорним Спасом. Мусів Отрок утікати аж до самого Половецького моря, а запах Евшан-зілля стискав йому в грудях і притьмарював змисли безсилою ненавистю.

Коли ж знов зібралися докупи недобитки половецького війська, великий плач знявся над таборовищем. Багатьох славних і могучих ханів недолічували присутні. І хоч жадобою помсти палало Отрокове серце, хоч пах Евшан-зілля підносився йому до мозку й збурював кров, але викрик "На Русь, на Русь" уже не видерся з ханових грудей. Мовчки лише озирнув він збори пригнічених вождів, що сумним півколом засіли в ханському шатрі.

Нарешті з кола піднісся Кобяк. Був ханом далекої орди, аж у самого Половецького моря, і рідко коли з'являвся до ханського

шатра. Може, тому що було йому задалеко, а може, й тому що, будиши колись у руському полоні, взяв він собі за жінку руську дівчину, перейняв багато звичаїв руських і нерано вже брав участь у походах на Русь. Підвівся й зачав говорити. І поки говорив, слухали його слів з такою напруженою увагою, як мало коли слухають степовики.

А Кобяк згадав раніше про всіх вождів і начальників, що загинули за останніх походів на Русь. Згадав і хвилинку помовчав. Не дістав жадної відповіді, лише кожен присутній повів очима по зібраних, не побачив багатьох друзів і глибше настромив на очі високу шапку...

А Кобяк почав далі пригадувати славі дні половецьких перемог, дні, коли Русь платила данину вільному народові степів, а кожен вождь мав невільників і невільниць аж до непотреби. І слава про степовий нарід ішла ген-ген аж за Половецьке море, аж до земель ромейв. Знов не було відгуку на Кобякові слова. Лише жадобою заблищали очі, як леза половецьких ножів, і кунячі шапки посунулися знов на потилиці.

А тепер уже Кобяк говорив сміливіше. Говорив, що забули вже боги про свій половецький нарід. Не дають йому вже ані тої хоробрости, ані завзяття, як за давніших часів. Не дають степу вже того добра, що його має от хоч би тая ж Русь! Бо хіба ж можна порівняти богів руських з половецькими? Руські боги — могутні й сильні боги! Чи ж не помогли вони Руси набути кам'яних палат, міцної зброї, городів і храмів? Тому-то й стає вся Русь такою міцною стіною проти своїх ворогів! Бо має що боронити... А степовий нарід, як тільки на нього натисне ворог, зараз же утікає світ за очі з своїми богами й убогими шатрами. Тому-то Русь все міцніше й міцніше натискає на степ і посуває за своїми полками мури церков і городищ все далі й далі в глибину половецької землі...

Кобяк говорив, збори уважно слухали, а Отрокові здавалося, що знайшов він причину поразок і упадку свого народу! Так, це дійсно був руський бог! Той, що замешкує їхні золотоглаві церкви, той, що його ісповідувати навчився і він у руській неволі. Це був чорний Спас їхніх короїв, ласкава Богородиця їхніх церков, мужній архангел Михаїл з вогняним мечем... Це вони й безліч інших пророків, святих і угодників тримали над Руссю свою охоронну руку, давали їй силу, витривалість, мужність і багатство!

Справді, мав би й половецький нарід віддатися під охорону цього бога Русичів, перебрати його від Руської землі для землі Половецької. Це він допоможе степу дорівнятися на решті народові руському, навіть перевищити його в силі й мужности. А зміцнівши, забрати його багатства, його храми, кам'яні палати й увесь нарід руський зробити

невільником народу Половецького. І буде ця помста солодша, ніж помста зброї й відплата крові...

Коли нарешті Кобяк скінчив і озирнувся довкола, було помітно по блиску очей і напруженому диханні, що його слова не були чужі для слухачів. А після один за одним говорили й вожді. І всі були заодно, що справді боги Руси є сильніші від богів степових і добре було би народу Половецькому прийняти їхню поміч і опіку...

* * *

Коли через степові таборовища пройшла звістка, що хан і вожді знайшли для народу інших богів, сильніших і прихильніших, ніж дотеперішні, ніхто майже не спротивився. Бо всі таки справді очікували від руських богів багатства, вигідного життя, перемоги без боротьби й слави без змагання. А за тим, як викидали з шатер старих, обмацаних руками століть чорних божків, як палили святі бубни і зривали з ший амулети й чарівні калиточки, — приходили на Половецьку землю все даліші й даліші зміни. Руські боги не хотіли жити в півтемних, зачаджених димом багать шатрах, де завше смерділо овечиною, молоком і кінським потом. Вони потребували ясних, високих, міцних будов, прикрашених мальовилами й різьбою, напоених запахами кадінь і солодким співом.

А за богами Русичів перестали подобатися, спочатку ханам, а після й простому люду, їхні шатра, вози, їжа... За руськими богами посунули з Руси на Половецьку землю каменярі, мулярі, теслі, різьбарі, ткачі й усілякі інші зручні майстри і навчителі, що тепер манила їх до себе Половецька земля. І всіх їх тепер радісно приймав Половецький нарід. Бо треба було поставити багато храмів для руських богів, багато збудувати хоромів для вождів і ханів, робити цеглу, тесати каміння й дерево, ткати сукна й полотна...

Дивлячись на те, як легко приймають нові боги до себе Половецьку землю, як радісно влаштовуються серед степового народу, заспокоєно втягував Отрок у ніздрі степовий вітер, і вже в його подувах відчувався йому запах диму з майбутніх згарищ Руської землі.

О, звикне, звикне бог Руси до цієї степової землі, насититься в ній запахом ладану й звуками співу, а тоді напевно віддасть він силу руську на поталу силі Половецькій, що нарешті-таки стане над Руською землею грізною хвостатою зіздуою... І сам Отрок, великий хан, підганяв свій нарід, щоб швидше, швидше переймав він віру й звичаї народу руського, швидше вислужував собі ласки й приязни нових богів... А запах Евшан-зілля паморочив його радістю майбутньої слави.

Але кінчали майстри й навчителі руські свою працю й не хотіли вже покидати Половецької землі. Бо все ширше й ширше розливалися по степу звичаї Руської землі. По схилах балок

виростали ханські палати, будовані звичаєм руським або ромейським, біля них купчилися вже садиби їхніх підданих... І Половецька земля почала забувати про шатра та укривалася весями, як земля Руська. Забула й Русь про ворожнечу з степом. Бо здолала вже його не мечем, списом і стрілами, але силою свого Бога, словом своїх навчителів і зручністю майстрів. І не відчував цього половецький нарід, а радісно приймав усе дальші й дальші дари землі Руської.

Та проте не весь нарід охоче хилився перед новими богами. Мало було тих, які цього не зробили, але все ж були такі, що не схотіли викинути з шатер своїх старих богів, ані замінити свої степові рипливі мажари за білі хатки над степовими байраками. Забрали вони з собою своїх богів і покинули рідні степи. Було їх мало, й ніхто не затримував їх, коли відходили вони від рідних таборовищ ген-ген аж за Половецьке море.

Минали роки. Спокоєм і достатком повнилася Половецька земля. Множилися оселі, росли храми, руські звичаї заступали колишню половецьку здичавілість. Уже добровільно, а не як полонянки, йшли руські дівчата до половецьких степів, а дівчата половецькі до землі Руської... І був такий сумир, що, здавалося, забули степи, навіть кликали до себе руських богів...

Не забув лише хан Отрок. Часто бойовий крик сам йому дерся з грудей, але все здавалося йому, що не настільки ще розмножився його люд, не настільки ще зміцнів, щоб міг розпочати боротьбу з Руссю. Був терпеливий і мудрий хан Отрок. Навіть калиточку з чарівним зіллям далеко заклав від себе, щоб не турбувала невчасно його душі. Був терпеливий, як той степовий яструб, що цілий день може ширяти над степом, слідкуючи за сторожкою здобиччю... Коли ж нарешті здалося ханові без усяких сумнівів, що нарешті прийшов час і наспіла його доба, він скликав велику раду.

З'їхалися з цілого степу хани й вожді до Отрокової палати, як не з'їжджалися вже з давніх часів. І великий хан почав до них промовляти... Згадував їм минулу славу половецького народу, його походи на Русь і ромейів, його перемоги... Чекав, що засвітяться їхні очі, як зіниці вовчої зграї зимовою ніччю. Але зістали вони спокійні й темні, мов ті зарослі кугою степові озерця. Згадав про ворогів половецького племені, чекав, що білі зуби виблиснуть люттяю іквів, але уста присутніх скривилися стриманою злотою. Подумав, що це йому лише так здається. Але коли почав говорити про Русь, про усі кривди, що заподіяла вона половецькому народу, про її вічне ворогування з степом, — не міг уже сам стриматися, й клетотливий, наповнений жадобою помсти й бою викрик: "На Русь" — вирвався йому з горта. Та зараз же ввірвався. Бо до його вигуку не приєднався

ані один голос з присутніх, не випросталася ані одна бойова постать... Приголомшений несподіванкою, стояв великий хан серед своїх вождів, що (бачив і зрозумів!) відвертали один по одному свої погляди від його спалахнувшого зору...

Довго мовчали збори. Нарешті підвівся один молодий ханенко і заговорив. І теє, що чув Отрок, падало на нього, мов ледові брили, які тягарем і студінню розторощують необачного човна. Він озирався довкола, як звір, що, загнаний у хаші, вже не має надії на порятунк, він шукав очима приятних поглядів, але всі відверталися від нього: чужого, незрозумілого, навіть ворожого вже їм вістуна...

А ханенко говорив, що минули вже часи, коли степ мусів ворогувати з Руссю. Минули й не повернуться! Бо немає чому вже ставати половчанинові проти русина і, крім подяки, ніякі почуття вже не тривожать половецьке серце. Русь принесла степу свого ласкавого й могутнього Бога, за ним прийшли руські хати, в яких так вигідно жити, хліб і печеня, що смачніші від проса й сирого м'яса, і руські пісні, що солодші від половецьких скигль... Спокій і мир запанували над половецькою землею, і є злочином закликати половецький нарід битися з Руссю, милим братом, з-за якоїсь там забутої слави половецького роду...

Ханенко говорив ще більше, але Отрок уже не слухав. Хижа лють охопила його істоту, підступила до серця й залила кривлею очі. Шарпнув він сорочку, зірвав з грудей калиточку з Евшан-зіллям, хотів дати понюхати чарівного зілля зухвалому юнакові, рабові руському, цим трусливим порушенням зборам... Але Евшан-зілля не видало жадного запаху. Було вже лише травою, звичайним сіном, що його множать половецькі степи... Остовпів, але зараз же шпурнув калиткою об землю й, хитаючись, покинув збори. Ніхто не затримував його, ніхто не перешкоджав йому, коли він сам виводив свого коня, й ніхто не супроводив свого хана, коли він подався ген-геть, на південь, до Половецького моря...

Як колись перед роками, коли ще юнаком мандрував Отрок з Орею до рідних таборовищ, за призабудою батьківською славою й честю,— так і тепер поспішався він степами та байраками. Відшукував тих, що колись не схилилися, не скорилися, не захотіли ані руських богів, ані руського миру й спокою... Знайшов їх... Знайшов далеко, за морем, незначні рештки свого половецького народу. Знайшов таким, яким був він раніше, цілий половецький нарід, що, як Евшан-зілля, видавав з себе міцний аромат степової сили й слави... Ті самі боги, ті ж самі пісні, звичай і шатра... Усе, що вже вигинуло в їхніх братів на півночі... І знов ніби забутий запах Евшан-зілля діткнувся Отрокових ніздер.

Коли перед старшими цього невеличкого племені розповів покiрно вигнанець усе те, що сталося з їхніми братами в пiвнiчних степах, — лише мовчанка була йому вiдповiддю. Аж нарештi старезний дiд, нiби всiм мохом степу порослий, наблизився до Отрока, подивився йому пильно в вiчi i знов сiв. За ним уставали, пiдходили iншi, придивлялися зблизька до вигнаного хана... А пiсля заговорив найстарший.

Говорив не до Отрока, навiть не до присутнiх. Говорив так, нiби в розлогому шатрi не було нiкого, крiм нього, а вiн звiрявся напiвголосу самому собі. А думки його були вiдголосом тих самих думок, що опановували його, коли зi жменькою непримиримих покидав був вiн рiднi степи, бо не хотiв приймати чужого бога. Нi, не самого нового бога боявся вiн. Боявся того, що з новим богом загубить половецьке плем'я свою стару душу. А на її мiсце увiйде душа руського народу...

Так i сталося! Навчилися їсти м'який руський хлiб, i зм'якло мужнє половецьке серце. Почали висиплятися на м'яких перинах з руськими дiвчатами, i перестала їм Русь бути ворогом, бо вже й дiти їхнi були пiврусичами. Стали плекати пшеницю й зробилися руськими орачами, їхніми погоничами й слугами. Не захотiли бути далi панами степу, бо тяжкi й суворi були обов'язки степового пана! А прислужникам Руси спокiйно й вигiдно жилося пiд чужим паном i чужим богом...

Дiд докiнчував свої шепотливі мiркування, i за кожним його словом усе нижче й нижче хилилася Отрочова голова. Так! Не було нiякого сумнiву: вся вина на нiм! На нiм, що, давши здолати себе сумнiву у власнi сили i вiддавши нарiд у опiку чужим богам, промарнував i половецьку вдачу, й половецьку душу. Думав, що помститься Руси, коли перейме силу її богiв, але не помічав, що робив це лише тому, що це було легше й спокiйнiше, нiж сполягати на власний меч i власних богiв. Обманювався й обманював!..

А пiсля довшої тишi, коли в шатрi не було навiть чути i дихання присутнiх, пiдiйшов Отрок до дiда, схиляючись перед ним в очiкуваннi присуду. I спокiйно вислухав його...

Була пiвнiч, але таборовище ще не спало. Зойки й лемент ступали до високого неба, тривожнi нарикання над тим, що навiки мусить вiдiйти до зоряних степiв. Та коли з шатра вивели врочисто вбраного Отрока й пiдвели до нього коня з "сiдлом мертвих" — усе затихло. I коли висаджували Отрока на коня та примоцовували до високої спинки, немов безвладного трупа, i коли страшний поїзд вимчав у темний степ — ані подиху стогону, ані шепоту болю не видала жертва, почот i глядачi...

І знов, як перед роками, мчав страшний поїзд нічною тишею. Лише коцало копито об копито, шелестіли трави, рипіли сідла, місяць здіймався млиновим колом над краєм степу. Але в Отрокові не було вже ніякої думки: поїзд мертвих з бездушною жертвою!

Лише, як під жертвним ножом падала в яму страшна жертва покути за минуле й офіра надії за будуче половецького племені, — тоді лише тяглий крик, немов викрик раненого звіра, промчав над степом... І була в нім і тривога, і гордість, і одвічна жадова відплата!

ВЕЛИКИЙ ЛУК

Уже більше чверть віку висів він над ватраном Яхненків: великий папуанський лук з Нової Гвінеї.

Славний мандрівник, що з своїм козацьким розгоном до світу запізнівся вродитися на пару соток років, привіз його на Гетьманщину із своєї останньої подорожі. Незадовго до смерти він подарував його родині Яхненків, з якою був зв'язаний глибокою приятню.

Він не хотів його віддати до жадного музею, куди без жалю й без втіхи збував свої записки й збірки. Бо цей лук був подарунком від ворожбит-папуанця, з яким мандрівник колись побратався. Лук був славною зброєю. Поголос про нього йшов колись по цілому Маклаєвому побережжі. Бо жаден лук не придбав своєму власникові стільки черепів, як цей. Тонким карбуванням була позначена їхня кількість на твердому, як ріг, дереві й перевищувала півсотні голів.

Та не лиш цим був славен Великий Лук чаклуна. Він ще передповідав смерть. Але смерть не від старечого нездужання, не від хвороби, не в тіні приморського гайку. Ні, смерть бойову, войовничу: спис проти спису і кий на кий...

Тоді все одно, натягнена, чи ні, озивалася його жильна тятива дивною нугою. Була це нута така глибока й повна, як жоден інший тон, людині знаній. І виходила вона ніби з безконечної віддалі, що була всюди: нагорі й долі, спереду й ззаду, на небі й під землею. Вона нагадувала таємничо-повний тон великих океанських мушлів, що гудуть захованими в них голосами вічних предків. І коли озивалася — тоді плем'я знало: Великий Лук радіє з близького бою й тішиться з нового карбування...

У нового власника лук ані разу не загудів. Великий мандрівник безсило догасав на півночі, далеко від своєї соняшної батьківщини. Така ж смерть не торкалася Великого Лука...

Яхненки дізналися теж про цю властивість папуанського лука передповідати війни й смерть. Але віднеслися до неї насмішливо й скептично. І повішали його високо над ватраном, майже під стелею, щоб ніхто не міг досягти до нього.

Рід Яхненків був з тих старих козацьких родів Гетьманщини, де колись Великий Лук міг би бриніти безперестанку. Мабуть, будши нащадками легендарних “Ігоревих воїв”, гонилися Яхненки світами. Ворскла, Жовті Води й Полтава, Грюнвальд і Сарагоса, Царгород і Відень — були тими етапами, на яких бігом віків зупинявся рід, шукаючи собі чести, а батьківщині слави. Німими свідками їхнього минулого були їхні козацькі могили.

Своя слава проминула, а честь воївників залишилася. Було щось проклятого в цій родовій честі, яка по інерції гонила рід і надалі по бойовищах слави чужої.

Семилітня війна, турецькі походи, Наполеонські війни... Аустерліц, Москва, Ляйпціг... Усюди, де проходила чужинча слава, кривавився старий козацький рід. І нарешті загубив і сліди споминів про своє славне українське минуле, не признаючись до нього ані в півсні родових легенд. Жив уже для нової, чужинчої слави, вслухувався в її заклики до козацької чести й крові...

Останньою бойовою смертю в родині Яхненків була загибель одного з них в окопах під Плевном. Але тоді ще Великий Лук не висів над їхнім ватраном. А опісля прийшли спокійні часи...

Нарешті в домі всі майже забули про дарунок великого мандрівника. Забута, запорошена, з обвислою тятивою й двома стрілами навхрест висіла зброя над ватраном. Нічим не нагадувала про свою славу Великого Лука. Не бриніла ані разу. Були спокійні часи.

Лише одна стара Яхненчиха, мати господаря, пам'ятала ще таємницю, що її звів колись великий мандрівник. Але нікому з молодих не зрадила її. Сама лише часом задумливо оглядала дивовижну зброю.

Аж одної зими, коли від голови родини, полковника Яхненка, не було вістей з далекої Манджурії, Великий Лук прокинувся зі сну. Того вечора надворі крутила заметіль, якої давно не зазнала околиця. Вона несамовито гула й висвистувала біля дому, вдираючись своїми голосами в кожну щілину вікон, дверей і коминів. Хльостала по шибках вітами вишень, термосила віконницями й зривала з даху спорохнявілі гонтини. А коли досягла апогею й зломилася перед домом столітню ялину, яка нізащо не хотіла схилитися перед нею, — тоді озвався й Великий Лук.

До реву й посвисту бурі вступила нараз рівна й грізна нута. Вона покрила всі голоси, що висвистували надворі. Ні, була їхнім звуковим тлом, широким і глибоким, як далеке море. Зібрана в

кімнаті родина замовкла, збентежено вслухуючись у незнаний тон. А він наближався й віддалювався, міцнішав і затихав, підносився й падав, як гудіння далекого велетенського органу. І не можна було пізнати, звідки він об'являється й куди зникає.

— Лук, лук!.. — закричав восьмилітній син полковника, показуючи вгору. І всі обернулися до стіни над ватраном. Один з цвяшків, на яких висіла зброя, мабуть обірвався. Тепер у неспійкій рівновазі гоїдався Великий Лук на одному гвіздку. Мовчки слідкували очі присутніх, як вихитувався він до темпу таємничого тону. Амплітуда розкиву зростала, як міцнішала й наближалася грізна нута. І раптом спадала, як спадав тон. Ніби чийсь могутній подув хитав по стіні дивовижним вагалом до модуляції дивовижного звуку.

І вже здавалося, що це сам Великий Лук бринить згаданим знов тоном, розхитується в такт до власного бриніння. Мов зачаровані, гляділи всі на цю гру звуку й руху. Аж поволі тон, згасаючи, стих. Лук хитнувся й безвладно повис.

Усі сиділи мовчки, немов боячись порушити зняковілу тишу. Дружина полковника поблідлими устами порушила її перша:

— Де він? де він?.. Чом не пише?..

Вона почала вставати, але похитнулась і зойкнула. Свекруха підхопила її. Обидві жінки — мати і дружина — обнялися в тривозі за життя сина й чоловіка. Полковниці було зле... А за хвилину гнав до міста крізь бурю й заметіль очайдушний верхівець. Поспішав за лікарем помагати прийти на світ новому воякові...

Тієї ночі мало хто спав на хуторі Яхненків. До висвисту бурі мішалися зойки родільниці. А в покої з ватраном стара Яхненчиха похапцем оповіла полковниковому братові, своєму другому синові, легенду Великого Лука.

Молодик лише знизував плечима. Це було поза його світоглядом. Він зняв зі стіни зброю, обтер порохно, натягнув з великим зусиллям суху жильну тятиву й пустив лук. Лук видав лише ясний струнний тон, цілком не подібний до того, що звучав тут раніше... Дурниці!.. Галюцинації!.. Бабські казки!.. А в відчинених дверях стояла радісна, сяюча мати й сповіщала:

— Онуки!.. Другий онука!.. Як же врадується батько! Як врадується!..

— Бачите, мамо, що цей лук віщував цілком інше, ніж ви казали. Він мені віщував небожа, вам онука, а братові сина!..

І знов до покою вступило полковникове ім'я і причаяність небезпеки, з якою він був там, далеко в манджурських степах.

Так з бринінням папуанського лука ввійшов у життя Марко Яхненко.

Але про його батька не було відомостей. Аж занадто довго... Нарешті страшну звістку довідався першим брат: полковник загинув

у кінному рейді до японського запілля. І сталося це, здається, тієї ночі, коли озвався Великий Лук...

Як не скривали все від жінки й матері, але нарешті й вони мусли дізнатися... Козацькі родини довго не бідкаються. Найбільше боліло, що зотліє десь дороге тіло без чесного похорону...

Але вже весною прийшло на хутір велике листування в англійській мові з урядовими перекладами. Прийшли й особисті речі полковника, дбайливо складені в малий пакунок, і його шабля. І з болем та гордістю читала родина переклад японської реляції про смерть Маркового батька. Чесний ворог з пошаною й подивом висловлювався про хоробрість полковника, що сам один, покинутий вояками, боронився до останнього. Він упав між кількома зарубаними самураями. Вороги поховали його як героя з військовими почестями і засвідчували родині своє співчуття й подив... Над незнаною їм ще козацькою честю...

Усе це сталося тієї таки ночі, коли бринів Великий Лук. Він не зрадив своєї слави...

А потім знов прийшли спокійні часи. Полковників брат зайняв його місце на чолі родової традиції, ставши теж вояком. До неї ж готувався й старший полковників син. Обидва мужчини рідко бували вдома на хуторі. Один, коли дозволяла військова служба. Другий — коли дозволяла школа. А так хутір Яхненків, віддаль від великого міста, залишався королівством малого Марка.

Під доглядом двох жінок ріс Марко спершу одиноко. Як не близькі були йому мати й баба, але найкращим товаришем був він собі сам. Сам вигадуючи виграшки й пригоди, він не тужив за великою компанією приятелів. Між сусідніми хлопцями не мав їх. Але опісля справжній друг появився. І була ним книжка.

Ледь навчившись читати, залізав він з книгою пригод до глибини саду й не чув, бувало, як збентежено гляділи й кликали його по всіх усюдах. Він мандрував по далеких краях, приймав участь у войовничих пригодах, звойовував народи і підбивав землі. Це його, Колюмба, вітали бронзові люди Нового Світу; це він, Кортес, полонив Монтесуму; це над ним, капітаном Куком, справляли дикуни канібальську перемогу...

А вернувшись до хати, він з острахом здіймав зі стіни папуанський лук, стирив з нього порох і даремне намагався натягти жильну тятиву. Могутня зброя для могутніх рук. І безвслідно натрудивши дитячі м'язи, обережно вішав Марко зброю на старе місце. Він, зідхаючи, дивився на неї, і ніколи йому так міцно не бажалося бути вже дорослим і міцним, як у той мент. Він-бо бачив себе струнким і сильним мужем, що, притиснувши ногою один кінець лука, влучає міцною стрілою в ворожу ціль.

Велика родинна бібліотека, занедбана й запорошена, наскрізь пролізла шашлями, таїла ще в собі безліч інших покладів. Їх усіх відкривав Марко. Стягаючи з полиць якісь стародавні книжки, сіро-жовті від пороху й віку, подивляв спочатку хлопець чудернацькі літери, дивовижні віньети, орнаменти й дереворити. З них гляділи на нього часом суворі гетьманські обличчя, часом митрополичі лиця, або веселі й лукаві козацькі Мамаї чи кийвські спудеї.

Здивовано розглядав ці старі, незнані йому речі Марко й ніс запитатися матері чи баби.

— Звідки ти це взяв? — була їхня здивована відповідь. — Лиши, поклади на місце, бо запорошишся!

Ось були їхні висвітлення на всі причаєні дитячі запити. Сам, не так розумом, як непомильною дитячою інтуїцією, доходив хлопець до розуміння тієї старовини. Це були свідки забутої батьківщини. Свідки українського роду, що колись був зрікся сам себе. Свідки, що століття ховалися в невиді забуття, не об'являючись нікому. І нарешті дозволили діткнути себе малій дитині. І ожили.

Читаючи першу сторінку півзотлілої книжки — “Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Коначевича Сагайдачного, гетьмана...” відчувала дитина легкий треміт. Але не жалю. Це був треміт несвідомої радості над ще далеким, але вже певним воскресінням “зацного рицера” — України.

На початку саме цього таємного процесу відродження української душі прийшла війна. І дядько, і брат відійшли на фронт. Ішли з радістю. Те, що відроджувалося в Марковій душі, було для них назавжди мертво. Знов тая ж родова вояцька честь заслонила їм причини і наслідки їхньої вірності. За кого й за що йдуть класти свої голови — не думали. Бо не лише самі не знали, але вже від кількох поколінь була обірвана з їхньої душі листва українських традицій.

На хуторі стало ще порожніше й тихіше. Мати й баба жили лише в очікуванні листів від синів. На Марка менше звертали уваги. А він, мов сп'янілий, пив безперестанку із таємного джерела відродження. Тієї зими він переглянув усі старі книжки, і коли б хто міг подивитися до Маркової душі — здивувався б: у дитяче тіло повернула вже родова душа, хоч ще підсвідомо-дрімотна перед цілковитим пробудженням.

А навесні прийшли перші удари. Під тим самим Грюнвальдом, де колись згинув предок, впали і нащадки. І брат, і дядько пропали безвісти у гущавині пруських лісів, десь серед мережива мазурських озерець і болот...

Тоді від челяді почув уперше Марко легенду про Великий Лук: як Великий Лук сповістив родину про смерть його батька, як він народився тієї бурхливої ночі і як тепер знов Великий Лук гудів,

гудів, як несамовитий, віщуючи смерть брата й дядька. Марко з новою цікавістю оглядав давно знану зброю, але через кілька днів Великий Лук зник зі свого місця над ватраном. Лише незапорошена дугаста пляма значила місце, де ще донедавна висіла дивовижна зброя. Як не допитувався Марко, що з нею сталося, — але не отримував жадної певної відповіді. Великий Лук зник без сліду.

Наступної зими Марко віддали до міста, до школи. І та переміна його душі, що започаткувалася на хуторі, завершилася в місті. І почала набирати чинної форми. А все те завершило чарівне, вперше втілене в звук слово Україна. Чим глибше сягав розклад давно вже мертвої імперії, тим виразніше ставало це поняття: Україна. Воно висіло в повітрі, само злітало з уст. Звук, легенда набирали форми. Форма жадала цілі. А ціль спалахувала нагло, вибухнувши полум'ям нації.

Марко був замолодий. Але, як усі самотні — зрілий не по літах. І мати, й баба не впізнали хлопця. Так, ніби чужинець, син іншого племені й інших обривів з'явився додому тринадцятилітній Марко. Таємно зникли із стін портрети царів, і з горища об'явилися суворі гетьманські обличчя в спорохнявілих рамах. Жах матері й баби не був удаваний. Але не поміг. Хлопець завзявся, ніби в'їхала до нього стара “козацька лють”. Перестрашеним жінкам кинув він до обличчя всю силу свого запалу. Немов справді стверджуючи стару істину, що сховане від мудрих відкривається дітям. І “мудрі” вступилися.

Тепер хлопець не мріяв уже про далекі виправи й пригоди. Його боліло, що замалий він і не може ще носити ані сірого жупана, ані шаблі, ані сидіти на коні, як новітні “зацні ридери”. Проте він спробував пристати до якоїсь козацької частини. Але його швидко відставили додому. І він дав матері слово, що почекає ще кілька років, аж докінчить науку. Затиснув зуби й чекав...

З півночі насунули хмари. Гетьманщина, на роздоріжжі двох орд — північної й південної — встигла звоювати лише Дике Поле. Північ була сильніша. І тепер, загарблива й нахабна, сунула вона до родючого краю, несучи на вимін облудливі азійські гасла.

Перші удари прийшли на Гетьманщину. В околиці Яхненкового хутора йшли бої. На високій тополі вместились гарматна чата, подвір'я було повне ординарців, заклопотаний штаб не спав ночами, і пізно до ночі світилися вікна панського будинку.

У цій метушні Марко почувався як вдома. Він знав околиці, як свою кімнату, водив стежі по знайомих лише йому доріжках через ліси й поза околиці сіл. Він забув про день, про ніч, про весну. Відчував лише, як грає й шумить у нім відроджена українська завзятість.

Проти українців стояли на дорозі міжнародні бригади. Набрані з бувших австрійських полонених, головно мадярів, вони відзначалися нечуваною жорстокістю й ганебною підлотою озвірилих наймитів крові. Мадяри були з них найгірші. Вони нікому не давали помилювання, злобні й кровожадні прислужники Москви. Було щось символічне в цім союзі двох народів: зійшлися, спізналися й порозумілися дві азійські крові. Не було ганебности, яку б не зробили мадярські бригади. Так ніби Схід хотів наперед і назавжди помститися Заходові за свою азійську підрядність.

Після довгих боїв в околиці — хутір Яхненків мусів бути залишений. Як не боронилися козаки, але охоплена з усіх боків частина нарешті підлягла. Довкола хутора замкнулося коло смерти, і оборонці склали зброю.

То був ясний теплий день ранньої весни. Сонце ласкаво пригрівало, далечінь голубіла, межі просихали, й над ріллею тремтіли теплі повітряні хвилі. Але ніхто не помічав цієї краси. Серед крику жінок, ричання худоби й іржання коней догаряли запалені гранатами хуторські стайні, ще цокав десь далеко кулемет, а двір був повен стомлених, розгублених людей, що скидали на купу зброю.

У воротях уже стояли націлені до юрби чужі кулемети, озброєні чужинці ходили по двох між подоланими, щось кричали й лаялись своєю й московською брудною лайкою.

Але кількадесят оборонців таки замкнулися в панському будинку. Вони завалили двері, залягли за вікнами, виставили через віконця на піддаші кулемет. Перспективи оборони були сумні. Старий дерев'яний будинок під сухими гонтами спалахнув би, як віхоть соломи. Але нападаючим було шкода тих скарбів, що їм мріялися в панському домі. А оборонцям треба було тримати в руках хоч власне життя. Почалися переговори...

Цих кілька годин непевности й напруження пролежав розпалений Марко біля кулемета, приправлений подавати стяжку набоїв. Він не боявся. Навпаки, його серце тремтіло незною досі радістю близького бою.

Переговори закінчилися умовою: оборонці склали зброю, їм підтверджено вільний відхід з хутора. Але Марка треба було силою відірвати від зброї. Бо хлопець мовчки вхопився за держала кулемета й треба було його пальці відтягувати один по одному.

Хлоп'яча затятість була останнім опором оборонців. З усіх закутків великого дому сходилися похнюплені мужчини до великих сіней і складали в куток на купу непотрібну зброю. Мадяри поки що поводитися чемно. Але не встиг ще останній козак покласти на купу свою рушницю, як великий озброєний відділ мадярських вояків ввійшов до сіней... Почався грабунок.

Не зважаючи на протести й опір, оборонців почали обшукувати й грабувати. Мадярська лайка, удари рушничними прикладами, зойки й протести змішалися в невимовний гамір. Червоне начальство кудись зникло.

Марко кинувся до льоху, де були сховані жінки й діти. Їх саме виводили. Мабуть, хтось показав на власниць маєтку, бо двох безборонних жінок вже стерегли два озброєні мадяри. Їх вивели нагору й повели до окремої кімнати. Там почався допит.

Марко стояв між мамою й бабою перед кількома червоними мадярськими старшинами, що герготіли між собою своєю крикливою азійтиною. Вони перебігли очима по жінках і все тикали пальцями на Марка, що дивився на них з тією нескриваною ненавистю, на яку здібна лише дитяча душа.

— Де сховані гроші? Де дорогоцінності? Де срібло?..

Мати й баба мовчали, презирливо оглядаючи нахабну галайстру. Уже розмовляти з цією злодійською наволоччю було пониженням для їхньої гідності. Вони навіть дивилися не на них, а кудись понад їхніми головами. Туди задивився й Марко. Темний гетьман, міцно затискаючи булаву, косо дивився на знану йому, войовникові, сцену:

Горе переможеним!..

На всі повторені запити, на грубу лайку й погрози допитувані мовчали. Тоді один з мадярів прудко підвівся з вигідного фотелю й скочив до жінок. Однією рукою він схопив під горло стару Яхненчиху, другою Маркову матір і, стиснувши щосили, затряс ними, як осінніми яблунами. І довга, тріскача, злобна мадярська лайка порснула з його уст.

Але це тривало лише мент, бо вже втявся Марко з усієї сили в насильника... Що сталося з ним опісля — він уже нічого не пам'ятав.

Марко прокинувся й хвилинку лежав нерухомо, збираючи докупі уривки притомності. Спробував поворухнутися й зойкнув від болю. Боліло все. Ціле тіло було мов потовчене. Але найпекучішим болем озвалися руки й ноги.

Марко лежав на долівці з закладеними за спину й зав'язаними руками. Ноги були теж зв'язані на двох місцях: під колінами й долі. Зашморги були тугі, бо ноги цілком задеревеніли, а кожний рух руками спричиняв нестерпний біль. Він би, може, був легший, якби можна було хоч трохи постогнати. А так хлопець міцно зціпив зуби й якийсь час лежав, не ворухнувшись...

У щілковитій тиші, яка панувала в домі, не можна було нічого почути. Але вже звикле до невиді око стежило в сірому сумерку, що струмився з якогось отвору над головою. І Марко пізнавав уже, що він лежить у великій коморі, яка була на кінці сіней. До

неї складали в домі всіляке старе, непотрібне барахло. Сюди, побитого й зв'язаного, вкинули його мадьяри.

— Але де ж мати, баба, що сталося з ними? Чому така тиша панує в домі?

І, шпигнутий в серце страшною дійсністю переможеного, хлопець, не зважаючи на біль, напружив тіло й сів. Уже не дбаючи на пекельну муку, він без стогону підтяг під бороду коліна, досягнув зубами до мотуза й почав його перегризати. Нитка за ниткою піддавався мотуз, і швидко коліна були вільні. Зразу стало легше. Але найголовніше було попереду. Щоб увільнитися, треба ще було дістатися до зашморгів на руках і на ногах. Марко спробував з ногами, але дотягнутися зубами аж до стіп не було жадної можливості. Він пробував всіляко перекручувати тіло, але все було марно... Залишалися руки. І тут Марко застосував давно йому знаму акробатичну ігрку: лягти на підлогу горілиць і, вигнувшись дугою, вийняти зубами підложену далеко під шиєю монету. Тепер ця вправа придалася. Він присовгався по підлозі до якоїсь меблі, вперся в неї ногами й почав вивертати зв'язані руки так, щоб підтягнути їх найвище до шиї. Страшний біль шмигав у клубах рук і ніг, але, не звертаючи на це уваги, Марко вигнувся дугою і, загнувши голову, зближав руки до зубів. Звинне хлоп'яче тіло витримувало страшну напругу й піддавалося цаль за цалем. Нарешті хлопець захопив зубами мотузок і почав жувати його...

Було тяжко досягти такого неприродного положення, але ще тяжче утриматися в нім. Але він з надлюдським зусиллям рвав зубами волокна й навіть не відчував, як слина зміщується з кров'ю із поранених ясен... І знесилений, майже непритомний, впав на підлогу, коли піддалося останнє волокно...

Руки стали вільні. Тепер було дрібничкою розв'язати ноги. Марко зараз спробував встати, але затерплі ноги не хотіли стояти. Він почав їх розтирати й аж кусав до крові губи, щоб стриматися від стогону при тому почутті, як оживають затерплі ноги...

Хлопець був вільний. Але що робити далі — не мав жадного пляну. Та перш за все натиснув на двері. Вони подалися. Його не зачинили. Це сповнило Маркове серце радістю. Він поволі-поволеньки, щоб, борони боже, не рипнути, відчинив двері ширше й ширше та міг оглядати весь коридор. Біля дверей до великої залі, куди вдень зігнали полонених у домі, стояв стіл, а на нім ясно світилася лампа. Вигідно розлягшись у фотелю, спав при столі вартовий мадьяр з рушницею. У кінці коридора виступала з пітьми складена купою зброя оборонців дому. Крім вартового, на коридорі не було живої душі. Тиша панувала над домом. Спали переможці й переможені, грабителі й ограбовані...

Що робити? Якби була при руці яка-будь зброя! Але страшно було пускатися через цілий коридор до складеного в кутку арсеналу. У коморі ж не було нічого, крім старих стільців, постелей, столів і інших спорохнявілих речей. Хоч би міцна палиця! Опаморочити сторожа, випустити з залі в'язнів, напасти на поснулих мадярів... Хлопець аж затремтів від перспективи бою й перемоги. І в сірій невиді комори почав напوماцки шукати якої-будь зброї. Він дотикав стін, запорошених столів, образів і не знаходив нічого. Він ліг на підлогу й поповз на животі під постелі, соваючи руками по густому поросі. І нарешті намацав якийсь довгий, тонкий дручок. Він витяг його зовсім, посунув по нім руками й майже скрикнув від радості. Це був лук! Папуанський лук, колись таємно так зниклий і тепер у найвищій потребі знайдений.

Не пам'ятаючи себе від радості, засунувся Марко знов під постіль. Там були й обидві стріли. Він встав, притиснув лук одним кінцем під стіну й спробував натягти тятиву. О, тепер він був міцніший! Жильне око загачилося за другий кінець, і тятива нап'ялася.

Тремтячими руками поставив Марко лук перед собою. І перелякався. Чи то від хвилювання розт'юхалося йому серце і кров кинулася до голови, але здалося йому, що тятива сама затремтіла й загула. І цей звук був низький і глибокий, як жаден інший знаний йому звук... З калатаючим серцем, переляканий, стояв хлопець, притискаючи до себе з усієї сили дивовижну зброю, затуляючи її руками, щоб затамувати грізне гудіння. Так хвилинку стояв він збентежений, згадавши колишнє оповідання. Але гудіння як раптом піднеслося, так раптом замовкло... Може, це був і не лук, а на далекому фронті передранкова гарматна канонада!..

Марко вже не вагався. Він знав, що має робити. Знов обережно почав розчиняти двері й прислухуватися. Але було тихо, як і раніше. Вартовий спав так само, тримаючи рушницю між колінами, закинувши голову на високу спину фотелю. Його розхристаний мундур відкривав порослі чорним волоссям груди, що рівномірно віддихали.

Марко притиснув лук спіднім кінцем до порога, підпер виставленою вперед лівою ногою, поклав стрілу. Він цілим тілом відхилився назад і почав натягати тятиву. І якби так, напружено-зосередженого, з бойовим полум'ям в очах, побачив його папуанський чаклун, він був би гордий, що славна зброя попала до таких войовничих рук...

Придалися дитячі вправи в стрілянні. До мадяра було біля десяти кроків. Нап'яту тятиву вже не можна було втримати. Маркові зійшовся світ лише на вістря стріли, що запірилася у ліве підгруддя. Він пустив...

Мадяр лише стріпнувся... А Марко вже був біля нього, вже тримав у руках його рушницю і відчиняв двері до залі, де один на одному сиділи й лежали обеззброєні козаки...

Захоплені у півсні, але відчуваючи невідкличний кінець, мадьяри боролися, як скажені. Але ще більш оскаженіли козаки. Крик, стріли й вогонь ступали до весняного неба. Помилування не було нікому... І нарешті запалений старовинний дім горів, як велетенська свічка серед тихого весняного ранку. Під його згарищами залишився цілий мадярський червоний курінь... Дух Великого Лука повернувся до країни предків з величним почотом...

— Цю історію розказував мені, — докінчував своє оповідання Давид, — молодий Марко Яхненко. Невдовзі перед тим, як одійти в останню партизанку. Щоб не повернутись.

Олекса Стефанович

(5.X.1899—4.I.1970)

Народився Олекса Стефанович 5 жовтня 1899 року на Волині, у селі Миятині, що недалеко від міста Острога, яке відоме своїми давніми національними традиціями. У цьому благословенному краї, де кожен метр землі дихає славою предків та їх високим духом, зростав майбутній український поет. Батько Олекси Стефановича був священником, тому і сина віддав у Житомирську духовну семінарію, яку той закінчив у 1919 році. Ідеї радянської влади виявилися чужими і далекими для Стефановича, тому у 1922 році він опиняється у Чехословаччині, де продовжує навчання, вступаючи на філософський факультет Карлового університету та відвідуючи літературно-мистецькі курси в Українському вільному університеті. Живе і працює у Празі, пише вірші, а

також захищає докторську дисертацію на тему "А.Метлинський як поет" (1932 р.). У 1944 році, коли до Праги підійшли радянські війська, Олекса Стефанович, рятуючи власне життя і волю, залишає Прагу й емігрує до Німеччини, де проживає до 1949 року. А потім його пристанищем стало американське місто Буффало, де поет і помер 4 січня 1970 року.

Життя Олекси Стефановича було сповнене постійних духовних пошуків та глибоких роздумів. Він жив дуже самотньо, коло його знайомих і товаришів було обмеженим і вузьким, відчуття страху та манія переслідування з боку радянської влади до самої смерті не залишали поета.

Перша збірка творів Олекси Стефановича "Поезії" вийшла у Празі у 1927 році. Друга, й остання, прижиттєва збірка "Stefanos I" побачила світ у празькому видавництві "Дніпрові пороги". Дати появи у книжці не подано, а сам автор називає роком видання 1939-й. Рукописи збірок "Stefanos II" та "Кінцевітне" були підготовлені автором, але побачили світ вже після його смерті у виданні "Олекса Стефанович. Зібрані твори" (Торонто, 1975), упорядковані Б.Бойчуком, зі вступною статтею І.Фізера. До цього видання увійшли також найостанніші поезії Стефановича та ті, що друкувалися лише в періодиці.

Ще на початку творчості Олекса Стефанович сформулював своє головне мистецьке кредо, яким позначена вся його подальша поезія. У вірші 1923 року "Недобре" бачимо символічний трикутник — сонце, вогонь, кров, — який є носієм головної ідеї поета. Центральний образ трикутника — сонце, яке "так, як іще ніколи", "упало з неба" і стало

джерелом героїчного начала і стимулом до нового життя. Воно народило вогонь, якому поет надає Гераклітового значення джерела перетворень і бурхливого відродження. Вогонь несе ідею влади і духовної сили, що є головними чинниками звільнення від сил зла. Але кров прагне знищити вогонь, принести його у жертву власній могутності.

Творчість Олекси Стефановича належить до величного здобутку поетів Працької літературної школи, основною рисою мистецького світогляду яких є ідея утвердження української незалежної державності. Вона звучить у поезії Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Леоніда Мосендза, Юрія Липи, Оксани Лятуринської, О.Ольжича, Олени Теліги, а теоретично обгрунтована у працях Дмитра Донцова, видавця журналу "Вісник", у якому друкувалися майже всі ці письменники.

Олекса Стефанович, філософ за своєю мистецькою натурою, заглиблюється думкою і почуттям у внутрішній сенс ідеї державності, звертається до перших її витоків і проектує їх на сучасну добу. Так, через усю двадцятирічну творчість поета проходить образ язичницького бога Перуна, що є символом ідеї української державності, утвердження її безсмертності і всепереможності. Перун грізно вступає в нелегку боротьбу на захист

своєї волі та честі, не схилаючись перед ворогом, перед тим, хто намагається знищити і принизити його.

Оксана СЛІПУШКО

Бібліографія

Зібрані твори. / Упор. Б.Бойчук, вст. ст. І.Фізера. — Торонто, 1975.

Поезії. У кн.: Муза любові й боротьби. Українська поезія Працької школи. / Упор., стаття й примітки Миколи Неврлого. — К.: Український письменник, 1995, С. 113 — 123.

Поезії. — Дніпро, 1990, 10.

Матеріали про письменника

Андрухович Ю. — Олекса Стефанович: буколіка та героїка. — Дзвін, 1990, 2.

Бургардт О. (Клен Юрій) — Олекса Стефанович: Stefanos I. — Вісник (Львів), ч. 7—8 (липень — серпень), 1939.

Гошовський В. — Повне видання творів Олекси Стефановича. — Новий шлях (Вінніпег), ч. 41, 1974.

Ільницький М. — Stephanos Olexsi Stefanovitcha. — Дзвін, 1993, 2—3.

Маланюк Є. — Олекса Стефанович. Поезії. — Книга Спостережень. — Гомін України (Торонто), 1966.

Череватенко Л. — "...Так, як іще ніколи, сонце упало з неба". — Дніпро, 1990, 10.

Із збірки "Поезії (1923—1926)"

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

Мури якісь, хтось ридає на мурах,
А перед мурами степ...
Де б це, скажи мені, вірний мій джуро,
Ми опинилися, де б?

Мрія далека про соняшний вплив —
П'ясуга світла бліда.
Хто це отрути смертельної випив,
Хто це так рано рида?

Чуєш? Зозулею хоче злетіти,
Хоче у далеч кудись...
Чув те квиління жіноче, що вітер,
З мурів здійнявшись, доніс?

“Я б, — каже, — в зелень його перенесла,
В зелень з кривавих калюж!
Дайте мені ви для синяви весла!
О, не даєте... Чому ж?..”

Чуєш? Ридає до вітра, до сонця...
Впала на камінь, ячить...
О, який сумний, заплаканий сон це!
О, яка гірка це мить! .

Прага, 1923

ДОРОШЕНКО

“Занадто панська — Польща. З нею важко.
Гидке — московське: вірний твій холоп,
Сміття твоє, підніжок твій Івашко.
З такими жить — добра нам не було б.

Туди нам треба глянути, за море.
Хоч і далися турки узнаки,
Та тільки з ними лад якийсь утворим.
О Боже, пронеси часи тяжкі”.

І, може, й блисла би, соколю-вовче,
Одна усім просторам булава,
Коли б не поховало Ярополче,
Коли б не погребла тебе Москва.

Прага, 1924

Із збірки “Stefanos I”

* * *

Жабиний хор не дасть собі спокію,
Стави дзвенять, стави
дзвенять-гудуть:
Не комишем вони, не осокою, —
Позаростали струнами, мабуть.

А місяць став і світить, як найнявся, —
Тече вогнем, спадає, як роса...
Він через те так важко й підіймався,
Що стільки срібла ніс у небеса.

Вгорі горить, палає світлоликий,
Внизу гудуть, видзвонюють стави —
І ніч пливе під п'яную музику,
Облита сріблом з ніг до голови.

Прага, 1927

СОНЕТ

Із Подебрад до Праги і назад,
Щоб завтра знов полинати, як птиця,
Якій ніде надовго не спуститься,
Якій простір і вітер, а не сад.

Хай вигнання часами у стократ
Бува темніш і тяжче, ніж темниця, —
Іще ясніш і різьбленіше сниться
На чорнім тлі золотоверхий град.

Давно душа подружена з піснями —
І виться б їм над ночами і днями,
Але мудріш од співу німота —

Владніше струн уміє вона звати
У висоту, де світиться мета
І віє дух офіри і посвяти.

Прага, 1929

МОЛИТВА

О Ти, що тамо, де Почаїв,
Під небом вставши голубим,
Далеко в простори засяяв
Золотоглавієм своїм,
О Найсвятішая, Єдина,
До стіп схиляюся чийх,
Умилостив свого Сина,
Щоб від одра її воздвиг!

Прага, 1926

СОН ПЕРУНА

Зростає грім Дніпрових струн,
Замурували хмари обрій...
Як ніч, нахмурився Перун, —
Його обуриє сон недобрий,

Таке ввижалося йому:
Чужий, нахабний хтось приходив
І насмівся: “Затамує,
коли ти бог, Дніпрові води...”

І котить гнів стара душа,
Кремінно витесана з дуба:
У хмарах — темрява й пожар,
У хмарах — рокоти і труби,
Реве та стогне Дніпр у млі,
Земля здригається, як в трясцях...
І шепчуть злякано в селі:
“О, він ніколи їм не дасться...”

Прага, 1924

СОКІЛ

Сокіл літа високо,
Сонцю і бурі-січі
Остре соколе око
Дивиться просто в вічі.

Кігті — кігтити хмару,
Дзьоб — щоб її клювати,
Крил замашних удари —
Рвати її на шмати.

В кожну мить готовий
Кинуть кубло колюче, —
Зринуть, як стріл раптовий,
Що неминуче влуче.

Сокіл літа високо.
Сонцю і бурі-січі
Остре соколе око
Дивиться просто в вічі.

Прага, 1936

* * *

Просто. Не йти праворуч
Ані вліворуч — ні.
Хай лише вітер поруч,
Вічний сурмач борні.

Вітер, що хмарі — в груди, —
В груди, в горби хребта...
Поруч хай вітер буде,
А в даліні — мета.

Чорно кругом чи біло,
Не зупиняти рух.
Може зламатись — тіло,
Але ніколи — дух.

Прага, 1936

КРІЗЬ СМЕРТЬ

Їм північні вітри гудуть,
Їм сніги замітають путь,
А вони ідуть без упину,
А вони без спочину йдуть.

Їм шати залляла кров,
На шмати — їх корогов,
Та кожен, кожен із них
Смертю смерть поборов.

Їм північні вітри гудуть,
Їм сніги замітають путь,
А вони ідуть без упину,
А вони без спочину йдуть.

Прага, 1933

ЮРІЙ

У силі своїй — всепотужний.
Краса його — криці краса.
В десниці спис харалужний
І смерть на вістрі списа.

Вже давнім затяте змагання,
Та досі комонь пам'ята
Храпке гадюче харчання,
І кров, і хряскіт хребта...

Німіють. В майбутньому зриться
Борня незрівнянно тяжка.
І лита з криці десниця
Списа міцніше стиска.

Прага, 1934

ДВА

Вони встають живими у словах:
“Смієшся ти, а я ридаю, друже”.
Як ти у них, ніхто, вкраїнська душе,
Так не сміявсь, не плакав у віках!

З того плачу котився небом жах,
Того сміху і пекло не заглуше...
Їх два було, чие ширяння — дуже,
Чие крило — напруга і розмах.

Та рід й земля, що праведно-суворі,
Лиш одного взяли у вартові:
Нехай згучить в чужинному соборі:

“Не мертві будьте, душі, а живі”, —
Нам із-над круч рокоче, “Заповіте”,
Твоє “вставайте, кайдани порвіте!”.

Прага, 1938

Із збірки “Stefanos I”

ВІЧНА СЛАВА

Доби славної та великої
Піднесемо ми корогви.
Будь хвала йому, тому рикові,
Тому львиному — “йду на ви!”

Слава князеві недосягнена:
Він як пард ходив, був як тур.
Слава часові, коли за́гнано
Руський цвях в царгородський мур.

Слава лицарям: над їх чолами
Нахилялась лише гроза.
Їм за пугари були шоломи.
Годував їх кінець списа.

Славмо княжу могутність лев'ячу
І козачу силу жаскú.
Слава вічная Конашевичу
За похід його на Москву.

Слава гетьманові Хмельницькому:
Світлі звитязства відав Хмель.
По поклону для нього низькому
Покладім од своїх земель.

А ще вклонимся Виговському.
Скільки часу не утекло б,
Злонапасникові московському
Не забути про Конотоп.

І вчорашнє своє спом'янемо.
Ой же гук, Мати, гук який! —
То дорогами полум'яними
Идуть у Київ твої полки.

Задвигтіла гора Андрієва,
Клекотить Михаїлів град...
Слава дневі вступу до Києва.
Слава граду й війську стократ!

І віквічно перебуь прославлена
— Божих воїв тобі салют! —
Замордована, закривавлена
Перемого Базару й Крут.

Прага, 1940

Із збірки "Кінцесвітне"

(1975)

НЕДОБРЕ

Багрим, недобрим колом,
Так, мов його не треба,
Так, як іще ніколи,
Сонце упало з неба.

Дням голова відтята,
Захід — кривава повідь.
Щоб море вогню залляти,
Вилили море крові.

Багато крові, багато,
Та ради не дасть огневі,
От-от він прорве загати
І рине по всьому небі.

Пожар півнеба кривавить.
Мовчать на дзвіницях дзвони.
Ніхто не питає навіть:
"Чом захід такий червоний?"

Багрим, недобрим колом,
Так, мов його не треба,
Так, як іще ніколи,
Сонце упало з неба.

Прага, 1923

Оксана Лятуринська

(1.II.1902 — 13.VI.1970)

13 червня 1970 року в американському місті Міннеаполісі за древнім язичеським звичаєм наших предків було спалено тіло української письменниці, скульпторки і малярки Оксани Лятуринської. Нетлінна душа поетеси навіки залишила тлінне тіло, аби знайти собі вічність у її неповторній, самобутній творчості.

Поезії О.Лятуринської — це відгуки покликів київської княгині Ольги та пісні-плачу Ярославни у модерному світі мистецтва. Євген Маланок зауважав: "...якщо б Ольга чи Ярославна писали вірші, то ті вірші й були б поезіями Оксани Лятуринської. В нашій винятковій добі ... постать Оксани Лятуринської уявляється однією з найяскравіших "жон руських" нашої поезії".

Княжими змаганнями за волю нації та високим аристократизмом духу перейнята творчість Лятуринської. Вишукана

артистичність та елітарність по праву вводять її до когорти найвизначніших митців України.

Для величких здобутків у царині поезії та національної ідеї прийшла у світ Оксана Лятуринська 1 лютого 1902 року на Волині, недалеко від Вишневеця, де знаходився хутір Лятуринських (звідси, очевидно, й один із псевдонімів поетеси — Роксана Вишневецька).

Місце народження визначає характер і долю, а надто людей непересічних, оскільки земля має і береже свої генотипи, аби у певний час відродити їх у видатній особистості. Психологічні генотипи вільнолюбивих галицько-волинських князів ожили в душі, а разом з тим — і у творчості Оксани Лятуринської. Розкішна волинська природа подарувала їй надзвичайно тонке інтуїтивне світовідчуття і вразливу душу. Дитинство поетеси минуло на заможному хуторі, у поетичному світі волинської природи та прадавньої історії. Рід Лятуринських сягав корінням у глибину віків, у поетеси українська кров змішалася з французькою. Побутує переказ, що далеким предком батька Оксани був француз Лятур. У сім'ї було восьмеро дітей, Оксана серед них наймолодша. Вперше віч-на-віч майбутня поетеса зіткнулася з жорстокістю життя, коли в 17 років була силоміць видана заміж, за нелюбого їй чоловіка. Після п'яти років моторошного життя з ненависною їй людиною Оксана тікає до Чехословаччини, залишаючи назавжди рідну землю. З 1924 року починаються для неї поневір'яння по чужих краях.

Оксана Лятуринська оселяється в Празі, завершує освіту в Українській гімназії, а потім вступає на філософський факультет Карлового університету. Пізніше навчається в Українській студії пластичних мистецтв та Чеській вищій промисловій

школі у Празі. Після навчання працює як малюрка і скульпторка, організовує кілька персональних виставок. Робота скульптора виснажувала. Але руки Оксани Лятуринської тайли в собі дивовижну силу і майстерність: карбували у камені так само, як віддзеркалювали у слові, могутність і щедрість душі. У доробку Лятуринської як скульпторки — пам'ятник полеглим у Пардубіцях, надгробок Євгенові Коновальцю у Роттердамі. Особливою майстерністю позначені виконані нею погруддя Тараса Шевченка, Євгена Коновальця, Симона Петлюри. На жаль, у 1945 році, під час воєнних дій у Празі, фактично всі малюрські та скульпторські роботи Оксани Лятуринської загинули, залишилися кілька, але надзвичайно яскравих і промовистих. Про деякі знаємо із тогочасних світлин.

Перша поетична збірка поетеси "Гусла" побачила світ 1938 року в Празі. 1941 року вийшла друком наступна — "Княжа емаль", присвячена Юрієві Дарагану, найстаршому із представників Празької школи поетів.

Перед закінченням другої світової війни Оксана Лятуринська залишає Чехословаччину і переїздить до США, де й мешкає до кінця свого життя.

У 1955 році об'єднанням українських письменників "Слово" (Нью-Йорк — Торонто) здійснено друге видання збірки "Княжа емаль", до якої увійшла і нова збірка поетеси "Веселка". До творчого доробку Оксани Лятуринської входять

також збірки новел "Материнки" (1946) та віршів для дітей "Бедрик" (1956). Протягом 50—60-х рр. поетеса працювала над книгою "Туга", яка, на жаль, так і залишилася в рукописі. Найповніше видання творів поетеси побачило світ після її смерті, 1983 року, в Торонто. Всебічну оцінку спадщини поетеси подав у вступній статті до цього видання Юрій Шевельов.

Поезія Оксани Лятуринської — її духовний герб.

З найдавніших часів герб є своєрідною біографією його власника. Мовою символів герб розповідає про заслуги, цноти і характер діяльності, а разом з тим і внутрішній світ та провідну життєву ідею свого господаря. Образно кажучи, кожен справжній митець має свій власний герб, який розкриває характер творчості та її глибинну сутність, відображає естетичне і громадянське сприйняття автором доби, її духовних борінь, пристрастей та почувань. Це індивідуальний авторський творчий винахід, його неповторне мистецьке обличчя, вияв високої артистичності, його кредо і *ars poetica*.

На мистецькому гербі Оксани Лятуринської можемо зобразити меч, вогонь, ратище, тризуб, яструба, лебедя, сокола, лева, ліру, когута. Кожен із цих символів розкриває одну із граней світосприйняття поетеси. Джерелом цієї символіки є княжий Київ, наше Раннє та Високе Середньовіччя.

Оксана СЛПУШКО

Із книги "Княжа емаль"

* * *

Зуб, ратище, копито, пазур.
Тут муж ішов на силу вражу.
Сурмив тут мамут. Тут ведмідь
печерний вів кошлатий слід.
Кружляв тут яструб в яснім небі,
по озеру плив чорний лебідь.

* * *

Ліси ловить! Опійні ночі!
Звір затремтить, птах затріпоче.
Непевен час ані барліг,
ані відбочини доріг.

Вогні запалять хтиво очі.
Хижак напружитья, і скочить,
і переможно сподалік
у ліс потужний кине рик.

* * *

І знову цілу ніч верзлося:
біжу зацькований, мов звір,
і слід кривавиться на росах,
і піт рудий туманить зір.

І знову бачу світ багряно.
За мною полум'я і дим,
гаряча заграва над станом,
безправ'я над добром моім.

І знов в ганьбі стріваю ранок,
і ліс мені, мов звірю кліть.
Та прийде день мій невблаганно,
ще мить, ще мить!..

* * *

Один лишився сам на сам.
Нема ні кривного, ні друга.
І любкою — помститись туга,
і туга — подругою дням.

Отак натрапити зненагла
вполудне чи в досвітні роси
і бачити — о тугу спрагла! —
як жах обличчя перекосить,

як все круглішатимуть очі...
Де край жорстокого надхнення?
Мов псам, відкинуть духам ночі
на постіп ворога імення.

* * *

За око — враже око,
оселя — за оселю!
Благословляйте келих,
де хміль нуртує соком!

За око — враже око!
Одному з двох упасти.
Рука тверда, гранчаста,
ніж гострий та широкий.

* * *

Створив ти землю, оболочи
їй людину дотиком і дихом,
чинив добро і діяв лихо,
ти повнив дні їй вершив ти роки.

Являвся пращуру, вогненно
злітав до хатнього порога.
На землю ти зсилав Дажбога
І вергав їй сліпу Морену.

Владав ти всесвітом, Свароже!
Впаду на твар свою: воскресни!
Твого народу жрець безчесний
вклонився Одіну. Чи ж гоже?

Яви лице у блискавицях!
Удар, розжар, розсип, розверзни!
Нехай хула в устах замерзне,
і хай ім'я твоє іскриться!

* * *

Ти ще не вмер, ти ще не вмер!
Через розбурханий Дністер
з Дніпра ти видибаєш, Боже!
Впадуть долів боги ворожі.
Перед лицем великих чуд

жахнеться князь, чернець і люд.
Тоді ж у гromі-блискавиці
запаляться скирти пшениці.
Злетить офірою когут.
Явися, Боже, і перебудь!

* * *

Важкі киреї, золоті
далматики та оловіри,
і княжі корзна, і щити,
ножі, списи, мечі, сокири.

Ковтки, підвіски. Барми й гривни.
І соболі, білиці й куни.
І згуки рогу переливні,
й гучні від перегонів луни.

Розгонисте небесне грище,
все довше, ширше, глибше, вище.
Є лицарству де погуляти
і хист і силу показати.

А пугар з золота тяжкий
по вінця повниктєся медами,
він із руки і до руки
кружляє хмільно за столами.

Олег. Ольгович Ярослав.
Як не пізнати Святослава?
Щит ясний — сонце, очі — став,
а обіч його — ратня слава.

Роман. Данило. Осьмомисл.
Тобі все лицарство шановне —
хоч шапку скинь і уклонись —
і йде злот-пугар заздоровно.

ВОЛИНСЬКІ БУКОЛІКИ

У луках гра сумна сопілок.
Хіба пашня зросла безсило?
Чи між пшеничних, житніх піль
вродились колоси сліпі?
Чи корінь вітер-сонце сушить?
Чи не справдився сон пастуший —
багатство золотих черед,

розшитий ременем намет,
чемерка бита та наопліч
і сплетений аркан з коноплі?
Або вода знесла шувар,
і млин, і села в хижий яр?
У луках гра сумна сопілок.
Не хмарилось і не горіло,
і хліб зернистий не поліг,
і вершиться вежасто стіг.
По сіль, мабуть, ідуть підводи
чи десятину — княжий поділ
везуть до двору й до церков.
Були жнива і будуть знов.
Чорнозем споконвіку родить.
І світ — мов гончара розводи,
немов квітник з-перед вікна.
Чому сопілок гра сумна?

* * *

Не знаю, як це почалось.
Прийшов, намовив мені хтось?
Чи серце схаменулось: — "Мало!"?
Чи щастя весен заблукало?

Навкруг долини зацвіли,
джерела срібло розлили,
і палац став зі знаком лева,
на пальці — перстень королеви.

Упав самоцвіт на чоло —
життя стобарвність і тепло.
— Все, що корону прикрашало,
обрана, посідай настало! —

Невже? Невже? І, сурмлячи,
це прогрімili сурмачі.
Перстами радості і віри
я боязко торкаю ліру.

Із книги "Гусла"

* * *

На озера на глибокі
залюбки виходить лебідь,
а орел ширяє в небі,
а орлу подружить сокіл.

Із країн південно-синіх,
із країн лише далеких
щовесни летять лелеки,
носять вісті провесінні.

* * *

Щастя згублені ключі.
Якби їх знайти хутчій!
Пошукати в лісі, в полі,
запитає, зустрівшись, Доля:
"Ти горою, Доле, йшла,
чи мої ключі знайшла
з золотими обідками?"
Щоб пізнати, що ті самі,
там намітку під кісник
накарбовано з весни.
Чом я пояс попустила?
Не інакше — вража сила.
Чом цяцькований обруч
не тулила обіруч?"
Посміхнеться оком Доля:
"Довгі, довгі луки поля
і темніший ночі гай.
Як згубила, то й шукай!"

Із книги "Веселка"

НА ТРУНУ ОЛЬЖИЧЕВІ

Був стрункий, неначе яшень,
гарний, мов царенко.
Де наш красень, де наш красень? —
Вмер, вмер молоденький!

Ой не вмер він, ой не вмер він
смертію своєю,
не зеленим вкритий дерном
дбайливо ріднею!

І китайка жалобова
очі не прикрила.
Може, галич десь у рові
сині очі пила.

Очі пила, тіло рвала
пазуром хижацьким
на поталу, на поталу...
Як натрапити зненацька,

де знайти би місце скону,
в кого б запитатись?
Щоб троянду там червону
посадила мати;

щоб юнацтво України
присягало свято
на прапори жовто-сині
за свій край вмирати.

Наталя Лівцицька-Холодна

(Нар. 15.VI.1902)

За тисячі кілометрів від України, у далекому пригороді Нью-Йорка Йонкерсі, скромно і тихо живе талановита українська поетеса Наталя Лівцицька-Холодна. Минають літа у далекому краї, а серце, як і раніше, живе надією на довгоочікуване побачення з рідною землею. Вона і зараз дивиться „на світ очима води у ставках Полтавщини“, де народилася 15 червня 1902 року. Тихими і спокійними у житті Наталі Лівцицької були хіба що її десять перших років до вступу в гімназію у Золотоноші. А потім на долю ще юної Наталі випали тяжкі випробування. Так, в роки війни та революції вона кілька разів змушена була міняти гімназії, навчаючись у полтавській, київській, жмеринській, переяславській. Батько поетеси був міністром уряду Української Народної Республіки, тому зрозуміло, що місця в

Радянській Україні йому не було. І з 1920 року Наталя Лівцицька разом із родиною залишає Україну, ступаючи на важкий і болючий шлях еміграційних поневірянь. Першим притулком стала Прага, потім — Подебради, де Наталя навчалася у гімназії. У 1923 році склала випускні іспити і вступила до Карлового університету у Празі вивчати романістику. Тут, у Празі, Наталя Лівцицька зустріла свого майбутнього чоловіка, на той час уже відомого маляра, Петра Холодного-молодшого. У 1924 році вони одружилися, а через рік у них народилася дочка Леоніда. Життя поступово починало налагоджуватися. У 1927 році молода сім'я переїздить до Польщі, де у Варшавському університеті Наталя Лівцицька-Холодна закінчує студіювання романських мов і літератур.

Варшава стала місцем її першого літературного визнання, першої серйозної зустрічі із власною Музою. Наталя Лівцицька-Холодна живе у бурхливому і надзвичайно цікавому світі літературно-мистецьких взаємин. Світ мистецтва та поезії заповнює її життя, надаючи йому високого і величного сенсу.

У 1947 році в Женеві на правах рукопису було видано Збірник на пошану Юрія Липи (1900—1944). Є в ньому кілька листів до Наталі Лівцицької-Холодної, з яких постає не тільки образ Юрія Липи, а й молодого поетеси. Вона, ще без виданої книжки, була в центрі уваги Празького і Варшавського осередків української інтелігенції, зокрема літераторів. З нею спілкуються, її запрошують, її вже вважають за силу (це у 1929 році!), а в Маланюковому „Танку“ вона — „єдина амазонка“.

У 1934 році побачила світ перша збірка поезій Наталі Лівцицької-Холодної „Вогонь і попіл“, а через три роки вийшла з друку друга її книжка — „Сім літер“.

Вже цими двома збірками поетеса вплинула своє ім'я до гурту „поетів центру“ — митців Празької літературної школи. Перші пагони цієї літературно-мистецької школи проросли у Празі, де протягом 20—30-х років побували Юрій Дараган, Євген Малапюк, Леонід Мосенда, Олекса Стефанович, Юрій Липа, Оксана Лятуринська, О. Ольжич, Олена Теліга, Андрій Гарасевич і Наталя Лівницька-Холодна. Пізніше доля розкидала їх у різні куточки світу, але національна ідея та боротьба за неї як єдине джерело творчості назавжди залишилися притаманними кожному із них.

Із 1944 року починаються нові поневіряння поетеси по чужих краях. Спочатку вона живе в Оффенбасі, у Німеччині, потім — у таборах для переміщених осіб Ді-Пі; у Майнцкастелі та Етлінгені (1946 — 48 роки). У 1950 році на долю сім'ї Холодних припадає останній довгий шлях — еміграція до США, де вони оселяються у Нью-Йорку. Тут поетеса працює у старечому притулку, а згодом — на фабриці коробок.

Протягом усіх цих нелегких років вірною супутницею і розрадицею на життєвому шляху Лівницької залишалася її поезія, шлях

якої до читача, на жаль, був дуже складним і довгим. Так, протягом 1940-х — поч. 80-х років жодна книжка віршів Лівницької-Холодної не видана, незважаючи на те, що поеткою було підготовано до друку три прекрасні книжки: „На грані“, „Переко-типале“, „Остання дія“. І тільки у 1985 році ці три збірки разом із двома попередніми увійшли до одного великого тому „Поезії, старі і нові“, що побачив світ у Нью-Йорку. Вступну статтю до цього видання написав Богдан Рубчак, назвавши її „Серце надвоє роздерте“, чим дуже точно й лаконічно охарактеризував головну сутність її поезії. Дійсно, образ ліричної героїні у збірці „Вогонь і попіл“ має дві мистецькі характеристики: це вірна, кохаюча жінка, що прагне до свого єдиного воїна-мужа, та одночасно це і зрадлива степовичка, що насолоджується своєю зганьблену честь. Але ці дві сторони мають спільну внутрішню сутність — героїня палає нестримною любов'ю, перейнята високим, вишуканим почуттям. Лірична героїня поезії Лівницької-Холодної — це натура сильна, вольова й одночасно граціозна й ніжна.

Оксана СЛПУШКО

Із збірки "Вогонь і попіл" (1934)

* * *

Будеш завжди цю ніч пам'ятати,
Не забудеш, о ні, моїх уст,
І цвістимуть, цвістимуть шарлати
В твоїм серці вогнями спокус.
Ти боїшся, ці спогади палять,
Боягузом тікаєш від них.
Та дарма, сниться танго, і заля,
І в куточку причаєний сміх.
Чорний погляд твій гордий і злісний,
Ти не хочеш прийняти любов.
Та дарма, я гадюкою стисну,
Я візьму з твого серця всю кров.

* * *

Знов зустрину тебе в трамваї
Чи побачу в театрі знов,
І злетиться споминів згряя,
І заграє татарська кров.

Кинеш знов лиш один, звитяжний,
Погляд гострих очей своїх,
І безкрила душа відважно
Вип'є знов, як отруту, гріх.

СТЕПОВА КАЗКА

Знов закохане, знов сумне
Мое серце за вами тужить.
Ви кохали колись мене,
Я любила вас... Трошки? Дуже?
Може, й зовсім ні. Але знов
Ваші очі мені як зорі,
І весна і татарська кров
Знову казку безглузду творять.
Сниться степ, український степ,
Чвал коня і наїзник дикий,
За плечима вогонь росте,
За плечима зойки і крики.
І криваві маски облич,
І палючого диму хмари...
І я знаю, що в темну ніч
Поцілує мене татарин.
І я знаю, що буде біль
І що буде образа й сором,
І спокуси солодкий хміль,
І ненависти чорний морок.
Буде кров на моїх устах,
Буде розпач, п'янкий, безсилий,
І, як хижий могутній птах,
Розгортатиме пристрасть крила.

Так, я знаю, це ви були.
Ваші гострі татарські очі
Наді мною в ту ніч цвіли
І всміхались у п'яній ночі.
Так, я знаю, це вас мені
Було радісно звати паном

І в солодкім облуднім сні
 Поцілунком палити п'яним.
 Але потім, коли весна
 Оддзвеніла в лунких просторах,
 Знов ненависть мені до дна
 Пропалила душу, як змора.
 Пам'ятаєте? — Ніч... Огні
 Блискавиць, як промінні стріли.
 Ваші очі мертві, страшні
 Я устами навек закрила.

Із збірки "Сім літер"
 (1937)

* * *

Проходить час, відходять в вічність друзі,
 І одцвітає молодости цвіт,
 А серце стомлене в смертельній тузі
 Шукає знов за щастям давніх літ,
 Надходить самота, важка й жорстока,
 І давить душу, як безсонна ніч,⁽¹⁾
 Повзе, як гад, вдивляється до ока
 І пестить жертву довгим віч-на-віч.

І раптом в темряві ночей зловісних,
 В цвинтарній тиші сірих кам'яниць
 Ім'я, єдине в світі, громом блисне:
 Сім літер, сім палких вогненних лиць.
 І серце знов, жива струна нап'ята,
 Налетється кров'ю й співом забринить.
 Ти вся моя від Дону по Карпати,
 Й так солодко тобі одній служити!
 І знати, що для всіх твоїй теплий вітер,
 Для всіх твого палкого сонця жар,
 І в пустці серця сім промінних літер —
 Твоє ім'я — нести, неначе скарб.

ТИМ, ЩО ТАМ, З НЕЮ

Прочитавши Леоніда Кисельова

Чом не винесла її очима,
 Так, як він, у безвість крадькома,
 щоб була зо мною, хоч незрима,
 а не ця, що тут, чужа й німа.
 Щоб казала мені вдень і нічю,

що ростуть іще такі, як він,
із очима, що як зорі вічні,
із любов'ю, що як гнів і чин.
Ти мій сину, моя горда дійсність,
ствердження, і доказ, і любов:
справді — все на світі тільки пісня
в українській, у найкращій з мов.

1973

НАРОДЖЕННЯ ПОЕЗІЇ

Зі сну, що раптом збудить уночі,
з диханням вітру, що, мовчанки сить рвучи,
болючим спомином неждано діткне.
З проміння сонця, що лежить в вікні,
з білизни, що тріпочеться на вітрі,
з зірок на небі і з зірок в мені
І з хмар, що рожевіють в раннім світлі.
Вона приходить, як зоря ясна,
а часом наче фурія зловісна,
що душу враз пропалоє до дна
і думку розриває на повісма.

1983

ЩЕ ОДНА БЕЗСОННА НІЧ

Улила б я свою печаль
в твої очі, що як дзеркала,
і душі своєї печать
до душі твоєї приклала.
Щоб пізнав, що таке любов
і її нездійсненні мрії,
щоб хоч раз зарядав і...
замовк
в безнадії.

Ще одна безсонна ніч,
іще зойк без відгуку в пустку...
не струсну тягаря із пліч,
тільки пальці в заломі хрухнуть.
Наче сльози з усіх очей
всього світу зібрала ніч ця,
і ріка їх тече
через мене у Вічність.

1984

Юрій Липа

(5. V. 1900 — 19. VIII. 1944)

ПРО МОГО БАТЬКА Й ДІДА

Прочитала статтю Івана Дзюби "Поезії вигнання" ("Прапор", 1990, № 1) і пишу своє враження — скоріше не враження, а відклик серця і душі. Прізвище моє Гуменецька, ім'я — Марта, живу і працюю у Львові, маю трьох синів, чоловіка-доцента, та не маю ще справжнього по батькові. Звуся Олексіївна — по прекрасній, добрій людині, що виховала, люблячи, мене, — честь і слава їм, добрим людям!!! Мені 47 років, народилася у 1943-му, а своїх батьків узнаю по могилах, хрестах і, хвалити Бога, талантах моїх рідних — по їх книжках, дотепер у спецфондах захованих.

Мій батько — Юрій Липа — народився в Одесі 5 травня 1900 року. "...Письменник, публіцист, поет, лікар-біолог, соціолог, археолог, геополітик, теоретик мистецтва,

економіст, антрополог, психолог..." (Б.Стебельський) — це все пишуть про нього люди у своїх спогадах.

Народився в сім'ї письменника-тарасівця, лікаря (так написано на могилі в м.Винниках коло Львова) Івана Липи. Громадський діяч міста Одеси, Іван Липа, народжений в м. Керчі в 1865 році, вчився в м. Харкові в університеті на медичному факультеті. Після заснування на могилі Тараса Шевченка в м. Каневі в 1891 році Братерства тарасівців зі своїми однодумцями потрапляє в тюрму в м. Харкові. Звільнившись через 13 місяців (просидів по статті: "отторжение Малороссии от Великой России"), змушений закінчувати університет в Казані, згодом, близько 1900 року, поселяється і працює лікарем в м. Одесі, де і народився мій тато Юрій.

Гімназію Юрій Липа закінчив в Одесі, там і зустрів березень української революції 1917 р. — про ці часи чудово описав свої враження в статті "Галичани над морем", в оповіданні "Моренко". У цей час мій батько — козак збройного куреня морської піхоти уряду УНР, заступник командира одеської "Січі" (це в 17 років!!!). У 1918 році батька його, мого діда Івана Липу, громадянство міста Одеси обирає комісаром міста, а згодом — до уряду УНР, у Директорію. Сім'я виїжджає в столицю — до Києва. Юрій тоді вже писав поезії, оповідання, брав участь у діяльності видавництва (здається, організатор його) "Народний стяг".

Писати Юрій почав дуже рано. Батько довго забороняв йому, нищив усю писанину. Нарешті зібралися і поїхали удвох до В.Самійленка. Самійленко радо прийняв початківця і порадив писати далі. "Так Самійленко став моїм літературним

хрещеним батьком», — кавав тато Юрій (за спогадами сучасників). Потім поїхали ще до І.Франка в Коломию, Франко теж дав свої поради і своє схвалення молодому початківцеві. Це теж із чужих спогадів, бо, коли замучило НКВС мого батька, мені було півтора року.

Він стільки встиг написати і зробити, мій татусь, що мені не вистачає сили стримано описати все, мені хочеться до всіх криком кричати з жалю і болю за той страшний час, за той терор, що знищив стільки долів людських. Тато, з розповідей, був дуже гарним, красивим чоловіком, високого зросту, білявий, сині очі, ніжні риси обличчя, спокійний, лагідний і добрий до людей. Один тільки рік він лікував людей у Яворові коло Львова, а люди дотепер пам'ятають, який добрий був, любив людей, сам давав гроші на ліки (ніякого майна, крім книжок, Липи не мали), був прекрасний психотерапевт, як тепер кажуть, — доброта не забувається. Та скільки б доброти не давали довкола люди, а тата не вернути. Хоча б вернути на гідне місце його талант, дати змогу людям прочитати написане його доброю рукою.

Вже, мабуть, у ті юні роки і зародилася його збірка "Світлість". Я посилаю, що змогла переписати у фондах. Це ж ніжні перлини, що переливаються між настроями душі і настроями природи; яка любов до всього земного і до людей повинна бути в душі, щоб написати так! Прочитайте, прошу вас, мені здається, я не занадто суб'єктивна.

Директорія в Кам'янці, війна, боротьба. Юрій Липа — студент заснованого тоді ж Кам'янецького університету — юридичного факультету. Батько його, Іван Липа, — міністр релігій, віросповідань, юстиції та охорони здоров'я. Час Директорії був невдовгий. Та дід Іван встиг зібрати перший автокефальний Собор. Українська автокефальна церква при ньому отримала самостійність і підтримку Держави (УНР).

Далі еміграція. Дід Іван Липа поселяється у Винниках біля Львова, працює лікарем. Дідусь 30 літ писав казки, легенди, притчі, повісті, статті в газетах (бібліографія на 2-х сторінках ще не збирала і десятої частки, все розкидане по часописах). Видані і є в спецфондах його справді-таки "космічні"

"Із притч", це щось надзвичайне, як на мою думку. Помер Іван Липа у Винниках 13 листопада 1923 року у віці 57 років. Дня народження його я так і не знайшла (може, є в архівах харківської тюрми?).

Микола Вороний — його найдорожчий побратим; йому, Іванові Липі, присвятив він свою поему "Євшан-зілля", а у збірці М.Вороного за 1989 рік (в-во "Дніпро", Київ) посвята знята. Хіба мертвому посвята — це загроза на крісло редактора, як ви гадаєте? І скільки ж можна боятися, стоячи на колінах?..

А тато Юрій вчиться у Познані в університеті, на медицині, котру закінчує в 1929 році і поселяється на місці постійної праці у м. Варшаві, на еміграції.

Тато пише "Нотатник" — це детально розроблені постаті української революції; автор безпристрасно показує постаті добрі і злі, позитивні і негативні, тих, що будували державу, і тих, що свідомо чи ні її валили. Ця безпристрасність майже лікарська... Видно, що письменник багато із того, що описує, сам пережив, що він дихав безпосередньо вітром революції та дає нам постаті наскрізь вірні в житті — найбільша похвала, яку можна зробити новелістіві..." (Святослав Гординський, стаття "Проблема української стихії", газета "Назустріч", 15.X.1936 р.).

Потім збірки поезій (крім "Світлості") — "Суворість", "Віруло", історичні повісті "Гетьман Іван Мазепа", "Козаки в Московії", публіцистична збірка-есе "Бій за українську літературу", історико-політичні праці: "Призначення України", "Розподіл Росії", "Чорноморська доктрина", лікарські — "Ліки під ногами", "Фітотерапія" (тато закінчив школу політичних наук і права у Варшаві).

У 1937 році Юрій Липа познайомився з молодією художницею Галиною Захарявич (уродженка с. Рахиня Долинського району на Івано-Франківщині), одружується. І вже в 1943 році з двома доньками (Іванна і Марта) батьки вертаються в рідну мамину Галичину, м. Яворів під Львовом.

Літо 1943 року. Через рік в Галичину вступають радянські війська, попереду йшла "червона мітла". Тата взяли в сад — від жінок і малих діточок. Було свято Спаса,

19 серпня 1944 року. Один із двох офіцерів дав "слово советского офицера, что врач через 2-3 часа вернется".

Наш рідний тато не повернувся... Його знайшла через два дні мама, згорьована, з дівчиною-сусідкою, запорпаного в землі, битий шпугатурці, замордованого методом "кастрації" (так поширеного в наших енкаведистів). Поховала. Мене взяла чужі люди, спасибі, виростили, але душа моя толочиться, і не знаходжу собі ні місця, ні спокою на цій землі, бо ми ще не встали,

Україно, з колін!.. Та Україна, за яку мій тато віддав молоде життя... Він був молодший за мене, мав лише 44 роки...

Вся трагедія України — то трагедія моєї родини. Не маю жодних загадок, ні слідів про бабусю — дружину діда Івана — Марію Липу. Авторка праць на педагогічні теми — рік смерті 1935, — вона лишилася в сталінській державі.

Маю лише дітей — синів Тараса, Павла, Максима. Що чекає їх, наших дітей?

Марта ЛИПА-ГУМЕНЕЦЬКА

* * *

І знов пахучість теплих кіс
Цілуєчи у спочивальні,
В лиці новому знаних рис
Знаходжу відблиски печальні,
А за вікном байдужа ніч
Повторює у супокою,
Що скрізь я — сам, що віч-на-віч
Одна, лишень одна зо мною.

* * *

Десь моя заплакана маленька
Рученьками тихі лиця вкрила;
Чорна п'ятьма, як гадюка ниця,
Обвиває ліженько її.

Десь моя заплакана маленька
Слухає крізь гори і долини
Моїх кроків неспокійну пісню,
Мого серця неспокійні мислі.

* * *

Ви там, у Вашій високості, —
Задумлива і осяйна,
А тут, у голубиній млості,
Проходить рання весна;
Розвішує бліді фестони
Вологих теплих бруньок,

І соняшні, тяжкі корони
Натоптує мій рівний крок,
Коли я йду в перлисту далеч,
В устах замкнувши передзвон
Для тої, що і сон, і малеч,
І велич лучить у закон.

ВАСИЛІСК

*Василіск, подібний до крилатого дракона,
одним своїм поглядом убиває їдовитих
плазунів. Він має на голові діядему і
світить білим світлом, як розгнівається.*

З середньовічних бестіаріїв

Собі за знак я вибрав василіска:
Над стягами — його жорстокий зів,
І, сповнений отрутою князів,
Горить мій василіск у п'ятні бойовиська.

Невільничая гадь, що завжди, скрізь і близько,
Біжить од царськості його, що гнів
Убрав у силу дивную огнів
І ударяє їх безжалісно і різко.

Я взяв собі за знак — немилосердя,
Що надо мною — втіленим драконом;
Його брилянтове, сліпуче осердя
Дарує зло палахкотливим сконом.

На свисти, на виття, на полохливі кроки
У світлі білому цвіте мій гордий спокій.

ЗАЙДИ

Прийшли чужинці у село масними,
Прийшли, накрали й станули, напишні, —
Щось дивного, незгідливого з ними
Було в цих білих хатах, цвіті вишні,

У цих тополях, що немов сторожа,
У дивних жартах, що для них — підзвінням:
І молодиця, що всміхалась гожо,
Здавалось їм, закидала б камінням.

Вітали їх уклоном часом низьким
 Селяни простодушні, балакучі,
 А у провулочках — набиті обрізки,
 І погляд темний, ненависти туча.

То не “ізба”. Весела, чиста хата,
 Здавалося, причаїлась і ждала.
 І ждали теж вони... куль?.. гасла?.. чи кинджала?..
 ...І сонце їм світило, мов крізь ґрати...

СУВОРІСТЬ

I

Хто має суворі очі
 і уста затиснуті міцно —
 помолімся єдиному Богу,
 королеві всього світа!

Він розкрив над нами небо,
 наказав володіть землею —
 пресвятих Таїн Тайна,
 незміримости початок.

Повстаньте довкола віри,
 лицарі Вічної Житті, —
 хто має суворі очі
 і уста затиснуті міцно.

II

Повстаньте, як панцирна навала, —
 Кожна хвиля Житті є велика.
 Невисловима — мить. І тільки віра зостала
 Для Чоловіка,
 Тільки віра вища
 І чеснота в будові
 Вирве душу з грища
 І правду — з крові.

III

Мертвота, стерво живоче,
 Є все, що творить тіло,
 Коли в щоденности тучі

Архангелів меч і крила
Серце людське не уздріло,
Коли серце не повстало
Над буднями своїми,
Як вічності знак. Хорала,
Що незглибимий.

IV

Щоденний бій, мов корона
На чолі Того,
Хто є істота Закона
І зерно всього.
Щоденний бій — молитовні
Сурми для Того,
Хто держить дві чаші повні
Всесвіту всього.

V

Час людини, як вовк, утікає,
Він біжить безупинно, кульгавий,
А попереду — війни безкраї,
Сотворитель у славі.

Час людини жене в неспокою,
Він розсиплеться порохом сірим —
Ось проходить ясною стопою
Новотворчий незміром!

VI

Не мовте слова, не звершивши
Того могутнього, що в нім;
Стокрот блаженний той, хто, пивши
Вино життя, зоставсь німим!
Благословенні ви, мовчанки,
Що стиглі розцвітете нам;
Так по безсонних ночах ранки
Вогні засвітують далинам.

ЛЬВІВ

Могутен став він на земному лоні
І, повен пихи, голову підніс;

На степ подільський, буковинський ліс
Зорять Копця зіниці ясні й сонні;

Юр молитовно звів свої долоні,
В силветах веж церковних біль завис,
Бо в місті пишному полеманий є кріс,
У місті Льва — забави вітрогонні.

Ви, що живі, луно десятиліть,
Ви, Янова хрести, Личакова берізки,
Почуйте голос і страшний, і близький —

Так мовить Бог наш: — Знайте і мовчіть!
Збудую тут твердиню в вічному гарті,
Як камінь гордоців, як камінь, що на варті.

СВЯТИЙ ЮРІЙ

Нації, народжена з огня,
Нації великая, молись —
Яснозбройний Юрій, як колись,
Осідлав могутнього коня;

Мов лявина біла поплали,
Гуркіт скель ляка малі серця,
Розбігається отрутна мла
Від проміння дивного лиця;

Нації, народжена з огня,
Ось прийшов твій Юрій, мов воскрес,
Стримує могутнього коня,
Простягає руку до небес.

ПРОКЛЯТТЯ

Бездомних псів, що лижуть кість суху,
надгороди притулком теплим, Боже,
вжажи брудним ропухам купи листя
і гайворонам їх колючі гнізда.

А тим, що злочин тління розсівають,
убійникам душі, з'явивсь у гніві,
указуючи путь, що безконечна, —
хай з божевільним поглядом од жаху
покинуть справедливу Батьківщину
і іншої довіку не знайдуть!

СІМНАДЦЯТИЙ (II)

Я вірю в Великий Наказ,
Що трубить вічно в поход,
Мене, тебе, нас
Закликає до важких когорт.

Ім'я минулого — ми,
Ім'я будучини — чин:
Хто став — є слугою тьми,
Хто в поході — звитяжець він:

Він підлетів, як орел,
Він злив усе,
Що з глибоких джерел
Повінь несе.

ЗАКОН (Новела)

Влітку дощі не падають на Херсонщині — земля від спраги розсколюється, жовкнуть і в'януть трави. Так коло дороги, як прив'ялу траву, ізнайшли бунчужного Захарченка. Коло нього й кінь стояв. Бунчужний утікав, видно, — рука ліва посічена, нижче колін сліди пили (пилити між дошками пробували “радіміє”), а сам бунчужний жовтий, страшний, — белькотить обрубком язика, — вирізано гайдамацький язик, — мабуть, сказав їм правду.

Бунчужного знайшли своє, з Першого ж Гайдамацького полку, — поїхали шукать, бо три дні як застава не вертається.

А тоді більшовики з передмість платили по двісті карбованців керенками за гайдамацьку голову — воно декому й охота на гайдамацький чуб.

Почали допитуватись, дошукуватись, — бачили заставу аж до Анастасіна, а там і слід по ній прохолонув.

До Анастасіна — хутенько: Сіпало, Ковтун, Свідзінський, Панченко, бунчужний Безкровний — кубанець — і ще хлопців п'ять із ними сердитих. А провадив хорунжий Завойко — той багато не говорить.

Іхали степом, вітерець з-над моря свіжий, сонце.

Обернувся Завойко — далеко на могилі стоїть вартовий гайдамака — в чорній козацьці, на чорному коні. Майорить, зметується шлик на морським вітрі — от як прапор у степу заткнуто.

Коло підніжжя тої могили вчора агітатора-анархіста розстріляли. Глянув, як вуглинами, — “Хай живе анархія!” — крикнув і впав під кулями, руки розкинувши.

Ідуть далі, — дорога рівна. З малих сугорбиків жовті ховрашки вискакують — свистять тоненько.

Не говорять, покурюють. А сонце пече, аж дзвенить.

Перед Анастасіним хорунжий Завойко зліз води напитися. Коло самотнього журавля — колодязь-копанка без води: тільки в жолобі трохи було. Зачерпнув — напився — глянув, а в тім жолобі в однім кінці черви пливають, а в другім кров масно блищить.

А більш ніхто не напився.

Анастасіно — село велике, кацапське, колонія (що то ними миколаї дорогою Україні до моря перегороджували).

Віхали кар'єром, — ні, нічого, тихо.

В самім селі — чорні хати, без огорожі, дівтора по вулицях бігає, собаки виють.

Одні гайдамаки стали в дворі старости анастасінського, другі — в сусіда старостиного.

Свідзінський коневі дав їсти, трохи сам підхарчувався, — дивиться: узди нема.

А по дворі кацапський “мальчонка” бігає.

Не довго й думав, хап мальчонку бити: де узда? Недовго й бив — той признався, з солами витягає. А витягнув та й каже:

— Як мене не будете бити, то скажу вам, хто ваших зв'язав і на Романівку відвіз.

— А хто?

— А мій батько, — каже.

Як почув то Свідзінський — хлопця держить, не випускає. Коня веде і хлопця веде.

— Пане хорунжий, — каже до Завойка, — от так і так. Знає, хто наших убив.

В хорунжого Завойка очі вузьенькі зробились, бере своїх хлопців, іде до кацапської хати, — кацап є.

— Ти віз на Романівку наших гайдамаків, щоб з них живих шкіру здирали?

Божиться, що ні. Кладуть бородатого в його ж хаті — б'ють. Стогне, покрикує, але каже — не я.

Завойко слухав, слухав, спинив.

— Не ти, — каже, — віз? Побачимо. Ану дайте мені шомпола! Побачимо. А ви, хлопці, бить не вмієте.

Б'є твердо. Кацап дебелий, — довго держався. Аж спина кров'ю заряхтіла.

— Ти віз наших? — питається. З-під лоба глянув, а потім бух на землю перед хорунжим.

— Все одно, — каже, — знаю, що вмру. Але як на сповіді кажу, — не я вбивав. Моїми кіньми їх відвезено, але не я віз.

І розкажує, хто на гроші полестився, хто вночі із старостою нападав, хто в'язав гайдамаків, хто всіх трьох на віз поклав, на Романівку відвіз і комуністам продав.

Все сказав — дихає важко.

Мигнув Завойко на хлопців. Невелика минула хвиля, а вже пов'язані всі ті, що продавали. Кацап правду сказав — усі признались.

— Пане хорунжий, — кажуть гайдамаки, — чи суд будете судити? Бо вони вже й під вербами поставлені, щоб спідручніш.

— Буду, — каже Завойко. Дивиться на кацапа — ніби зм'як.

— Чого ж ти, — каже, — признався, що ти віз наших?

— Усе одно, — каже той, — як смерть неминуча, то щоб хоч не били.

— А, — каже хорунжий, ізгадавши, — а твій син чого так на тебе наговорив?

На теє син той, мальчонка, горбиться, очидями шилує, губою ворухить у кутку. Він там, як його батька били, весь час стояв і очей не відводив — дивився.

Поглянув кацап на мальчонку — затрусився.

— Я, — каже, — його недавно побив добре. Так він побожився, що каже: батьку, як прийдуть гайдамаки ще, то я так зроблю, що тобі за мене спину киями спишуть. Оттак погибаю.

Стоїть кацап, сльози по бороді течуть.

— Ні, — каже Завойко, — не бійся, ти будеш жити.

Тут усі хлопці сміхом грахнули з кацапа, що такого собі сина надбав. І Завойко трохи усміхнувся. Тільки один Безкровний — ні.

Посидів кацап трохи, устав і — до сина.

— Ні, — каже хорунжий Завойко, — поки ми тут, і волосини з голови твого сина спасти не може, а виїдем, — каже, — тоді друге діло.

Вийшов із хати швидко. На майдані — суд. Діло ясне. Перший староста повис, крикнув тільки. А потім і всі п'ять, що везли, загойдались.

Жінки голосять, як на похороні.

Постояли гайдамаки, поодгонювали мух од коней, — і додому, до косарень. Пізно.

А їдучи, почув хорунжий Завойко, що йому з води тої, що пив, недобре діється. Почув, що пропасниця до нього береться.

Вийшли за село, а він чує: в голові молоти б'ють. Оглядається, такий незадоволений, дивиться — бунчужного Безкровного нема.

Питається — де? Десь балкою, кажуть, конем шугонув.

Здивувався на таке хорунжий. Бунчужний Безкровний — не такий, щоб кидать своїх і шугати не знати куди. Білявий, спокійний, жінка й діти в Майкопі.

— Стійте, — каже, — хлопці, а я подивлюсь, де він.

Іде, за голову держиться, оглядається на всі боки, потім обережненько в балку спустився.

Іде, іде підтюпцем і став.

Бачить — недалеко в дерезі стоїть на коні Безкровний з рушницею наперевис, — дивиться у городи.

По городах між картоплинням біжить мальчонка, а за ним його батько. А що побитий дуже — догнати не може.

Тільки мальчонка ближче добіг, Безкровний його на мушку бере, стріляє: раз, і два, і три. За третім разом уділив. Той, як заєць, тоненько заплакав, заверещав, через голову колесом покотився і впав, лежить у балці. З картоплиння старий кацап підводиться, чорний, як туча, дивиться: звідки та смерть прийшла?

Обертає Безкровний коня, аж бачить, стоїть хорунжий, такий дивний.

Соромно йому стало.

— Я, пане хорунжий, — каже, — звиніть: одлучився. Бо мерекую я, мерекую: не може ж так бути, щоб син та на батька йшов. У нас кажуть: отець, мати — єдин закон. Єдин закон, — каже, — оставсь іще, пане хорунжий, на світі.

Дивиться на нього Завойко. Чує, що в ньому все мліє. Пропасниця його бере.

— Ех, — каже, — брате, може, й так.

І заплющив очі: світа Божого не бачить.

Як же розплющить, то смішно йому. Бо світ так змінюється не однако.

Раз дуже все велике. Великі коні гайдамацькі, як хмари, летять, півнеба застилають, а він лежить на двох кульбаках упоперек, легкий, як віхоть соломи.

Або знов, — здається йому, — душа його відлітає високо, вгору, як жайворонки. Ізгори дивиться на степ пожовклий, широкий, як долоня Божа. А в степу біжать малесенькі коники з людьми. Шлики тих людей здіймаються, палахкотять, як полум'я, і серед порожнього степу мов смолоскип горить. В руді Закону.

О.Ольжич

(8.VII.1907—9.VI.1944)

Автонім: Олег Олександрович Кандиба.

Інші псевдоніми: Карда Д., К.Костянтин, О.Невідомий, О.Світанок, О.Лелека, М.Запоночний.

Криптоніми: О., О.К.

Народився Олег Олександрович Кандиба у Житомирі в сім'ї поета О.Олеса (Олександра Івановича Кандиби). Середню освіту почав здобувати у Пушці-Водиці під Києвом, а завершував на еміграції у Празі. Закінчив Карлів університет у 1929 р. Став відомим вченим-археологом, брав участь у кількох археологічних розкопках на Балканах. Був запрошений читати лекції з археології у Гарвардський університет

(США), де 1938 р. заснував Український науковий інститут. Але йому судилася інша доля. Після заснування в 1929 р. ОУН він обирає шлях професійного революціонера, очолює в Центральному проводі культурний сектор, а згодом стає заступником голови проводу ОУН. У 1944 р. був схоплений гестапівцями у Львові і закатований у концтаборі Заксенгаузен 9 чи 10 червня 1944 р.

О.Ольжич — автор двох прижиттєвих збірок: "Рінь" (1935) та "Вежі" (1940). Третя, посмертна, збірка "Підзамчя" вийшла в 1946 р. Писав цікаву прозу і пристрасну публіцистику. Всією творчістю утверджував у читачів героїчний світогляд, героїчний чин, який тільки, навіть ціною власного життя, може привести до свободи.

Видання творів О.Ольжича:

Поезії. Книжка перша / Уклав і видав О.Лащенко. — Нью-Йорк, 1956.

Величність: Поезії й поеми / Вст. ст. В.Державина, ред. Теодора Курпіти. — Чикаго, 1969.

Незнаному воякові / Упор., прим., післямова Л.Череватенка. — ж. "Дніпро", 1994, 2 — 4 (спеціальний випуск).

Матеріали про письменника:

Державин В. О.Ольжич — поет національного героїзму. — Українське слово, К., 1994, т. II.

Державин В. Поетичне мистецтво О.Ольжича. — Українське слово, К., 1994, т. II.

Яремко В. Передчуття зустрічі з Ольжичем. — ж. "Дніпро", 1997, № 1.

АРХЕОЛОГІЯ

Л. Мосендзові

Поважна мова врочистих вітрин.
 Уривчасто скупі її аннали:
 — Ми жали хліб. Ми вигадали млин.
 Ми знали мідь. Ми завжди воювали.

— Мене забито в чесному бою,
 Поховано дбайливою сім'єю.
 Як не стояти так, як я стою
 В просторій залі мудрого музею?

Так виразно ввижається мені
 Болючими безсонними ночами:
 Я жив колись в простому курені
 Над озером з ясними берегами.

"Вісник" 1933/244

НІЧНИЙ НАПАД

(Джаз)

Перекинувся у небі місяць,
 Духи вже третину його з'їли.
 Та доволі ще спливає світла,
 Щоб пройти крізь пущі замілі.
 Гах! Вже чути дим з веселих огнищ,
 Вже лунають співи очманілі...
 В нас криві ножі, блискучі списи,
 Білі знаки бойові по тілі.

Утікає скільки сили місяць,
 Западає навскоси за мряку...
 Догадалися і товпляться нетрі,
 Зазира гілляка за гілляку.
 Гах! Як нагло увірвуться співи,
 Як заб'ється бубон з переляку!
 В нас криві ножі, блискучі списи,
 Бойові по тілі білі знаки.

ЛНВ XXXI/387 8

РОБІТНЯ

День — прямокутник матового скла,
Велика грудка кинутого снігу.
На ясність дум. На маєстат чола.
На стіл просторий і розкриту книгу.

Просте каміння — як прості слова, —
Відбите листя — шелести і шуми, —
Вони звучать, мов мушля, що хова
Ще музику глибинної задуми.

Чим заступити ці легкі рядки,
Прозору радість творчого спокою,
Речевість і упевненість руки?
Та вийдеш ти з затишного покою.

І десь на розі, десь, де ми берем
До рук газету, в поспісі зім'яту,
Тебе розітне лезами сурем
Невблагана екстаза атентату.

РЕВОЛЮЦІЯ

Сховалось равликом місто.
Січе його дощ, січе.
В під'їздах будов — тісно.
Набої через плече.

Забиті. Числить? Ледве.
З-під мурів — повів гниття.
Життя, що таке щедре, —
Багате таке життя.

Хто дихав день так вільно,
До смерти хмельний украй.
Ти збурилось пінно-пінно
І — вилилось через край.

ЛНВ ХХХІ/290

НА ПОЛІ БОЮ

На полях сторожкого сьогодні
 Ми міцні і глибокі резерви.
 Цигарки в нас, і ми не голодні,
 Та болюче напружені нерви.

Там десь злякано сальва лунає.
 — Не бої, а обійми з їм братні!..
 Ой не так неохоче стріляє
 Той, хто виріс під реви гарматні.

Ми резерви, та ось вже без ляку
 Ми світанком піднімемось сивим.
 Ой шалена це буде атака
 І скінчиться, звичайно, — проривом.

АНВ ХХІХ/216

* * *

Нащо слова? Ми діло несемо.
 Ніщо мистецтво і мана теорій.
 Бо ж нам дано знайти життя само
 В красі неповторимій і суворій.

Що вибереш, чи образ бездоганий,
 А чи праобраз для усіх один?
 Міцніша віра і дзвінкіший чин
 За словоблудіє і за тимпани!

Ось сходить, виростає, розцвіта
 Благословеніє не форми — суті.
 Одвага. Непохитність. Чистота.
 Милуйтеся! Беріть! І будьте, будьте!..

"Вісник". 1933/401

ВІЗІЯ

Вітри од краю до краю,
 Од рана до рана дмуть.
 Дерев, дахи зривають,
 Пісок і тріски несуть.

На подвір'ях клунки, попони.
— І не в безвісті шлях цей? —
Широкогрудих коней
Зі стайні ведуть бігцем.

На ганку ще раз мати,
А ти вже доп'яв стремен.
Хлопчак, що його не взято,
Ховається під брезент.

І рветься, рветься фіртка
Квітника зі слідами чобіт.
Обози — обози тільки.
На захід ідуть, на схід.

"Вісник" 1933/401

ПРОРОК

Не сняться літа дитинні,
Не маряться дні юнацькі.
Дівчата з горбів зелених
Давно не сходять до танцю.

Давно не збирають смокви,
Не душать важкі винограда.
Річки течуть не водою —
Камінням сухим і чорним.

Очі мої гарячі,
Уста мої сірі, спрагли,
Щоб бачити тільки Сонце,
Щоб тільки кричати Правду!

Щоб жовкли жіночі лиця,
Щоб важчали їх убори,
Щоб вогкі і плідні лона
Були, як сакви, порожні.

Щоб кидали щит і панцир,
З плечей обривали шати,
З одним невблаганним лезом
Мужі допадали коней.

На грудях зводите руки,
Бороните душу вашу, —

Не ждїть ніхто милосердя —
Я камінь з Божої праці.

ПРИСВЯТА

Не світлий спокій дорогих глибин
Прозорої і чистої науки,
Не золоті надхнення орхідеї —
З ласкавости незмірної своєї
Пошли мені, молюся, дар один:

В ім'я її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі сірій вмерти від гранати.

1931

* * *

Давнім трунком, терпкістю Каяли —
Ці — і кров, і смерть.
Небо — княжі кийвські емалі.
Небо знову — твердь.

Знов не вгору несміливим зором —
В безкраї степів.
Жити повно, широко і скоро
І урвать, як спів.

Як колись, горіти і п'янити,
Шоломом п'ючи,
І життя наопашки носити
На однім плечі.

1930

* * *

Є. П.

Поцілуєш різко і суворо,
А в очах — морозяна блакить,
А в очах — розриви і простори...
Ет, не нам, товаришу, любить!

Ще зіниці тугою розкриті
І сухі тривогою уста...
(Скоростріли мовкнуть, перегріті,
І кіннота лаву розгорта...)

В ухах досі ще п'яноче-лунко
Дзвін копит і скреготи землі...

.....
Хай дарують: в наших поцілунках —
Наші хижі, прагнені шаблі.

1930

* * *

Знов вітри над землею, вітри,
І блакить, і розриви, і дим,
Сонну землю черпає порив,
Смерть черпає крилом голубим.

Ширше груди! Повніше серця!
Бо згориш від чекання, згориш!
Чи була коли днина, як ця, —
І дівочі уста принадніш?

О, ця днина, як п'яне вино.
О, ця смерть, як холодна блакить.
Як велично, що нам не дано
До тридцятого року дожить!

ГРУДЕНЬ

Слова, що прості і суворі,
(А інші — негідні слова),
Як їхні децизії скорі,
Як величність того Різдва.

Як їхня перервана мова
У мурах глухого двора.
Бо лаврами діл, а не слова
Вінчає велика пора.

.....

За нами розгубленість мертва,
Де страх і покора — закон.
Там втрат не буває, де жертва —
Здобутий в огні бастион!

Ім'ям невблаганним свободи
Здолали ми й кинули ниць
Понурі карпатські проходи,
Асфальти далеких столиць.

А тут — на міста й хутори ми
Залізну накинули сіль.
Тут скрізь наше військо незримо
У хижих залагах стоїть.

.....
На площі у соннім локалі,
Де нудиться офіціант,
Весь в сірому, нервом зо сталі, —
Зачаєний командант.

Зв'язковий. Сухе привітання.
Кашкет, окуляри, ровер.
І схована карта остання —
В кишені його револьвер.

Наказ був палючо-огненний,
Та кригою дихає суть.
А завтра газетні сирени
По світу його рознесуть.

.....
Сестра, а другому — мати.
Містечко — як сіра твань.
Товаришу мій, брате,
Горіння одних бажань!

Не бійтесь, напне до болю
Ваш шлях, як струна, прямий,
Кремінно-тверда воля
Того, що є зв'язковий.

Містечко — як сіра змора,
А потім — його нема.
Лише свистіння простору,
Безумність лету сама.

Не стримать, не захитати.
Рука і дух без оков.
Товаришу мій, брате,
Нас вдруге єднає кров!

*

Сміялись загонисто-дзвінко
І всі споважніли нараз,
І вже в коридорах будинку
Луною відбився наказ.

Цівок одсахнулися гади.
Хтось крикнув, упав і зомлів...
П'ять хвиль української влади
На цьому клаптеві землі.

Лягати! Тут жартів немає!
Непослух? Так от тобі, от!
Жорстоко-суворо карає
Злочинця державний народ!

.....
Потрібно усіх в роботі,
А серце б'є, як обух.
Прокляття моїй плоті,
Що слабша за мій дух!

.....
Це кров наша тут заклята,
Закута в сріблі душа!
Один поновну заплату —
І кров, і душу лиша.

Таж куль в магазині було ще,
А свідок лише стіна.
Сховати — що найдорожче:
Сховати їх імена.

.....
А стріли усе частіше.
Годинник такий прудкий!..
Рішучий начальник свище,
І чують боєвики.

.....
Був гострий наказ у звуку,
Слухняно-рвучкий відлив,
Коли на ворожій бруку
Ти тіло своє залишив.

.....
Усі одинадцять в зборі
Були під мороком віт.
Та два — стояли прозорі,
Один відбирав звіт.

.....
Найтяжче — ще поконати
В цій ночі чорній, без дна.
Товаришу мій, брате,
Опоро моя одна!

І ловите чуйним вухом
Кроки у тьмі густій.
Одним блискавичим рухом —
На їхнє зухвале “Стій!”

.....
Проклятий невиразний ранок.
Невиразні луни облав.
І простори, де наостанок
Зацькований вовк пробігав.

Погоня все ближче і ближче.
Кільце все тісніш і тісніш.
Чоло їм поставити? Ні ще!
А куля? — Про кулю облиш!

.....
Майно революції — цінний
Живий боєвик повсякчас.
Сьогодні найбільшого чину
Вона жадає від нас.

.....

Товаришу любий мій, брате,
Дивися у вічі рабам.
Як будете так воювати —
Вкраїни не бачити вам.

.....
Слова ці прості і суворі,
Як величність того Різдва,
Що нас у горінні, не горі,
Порвало і ще порива.

Товаришу любий мій, брате,
Хіба упокорить нас це?
Хто вмів справедливо карати,
Той дивиться смерті в лице!

Для тих, що, нікчемні і кволі,
Заквилять про зламаний цвіт, —
Неугнутість нашої волі
І нашої віри граніт!

У стінах будинку старого
Зростає і зводиться чин.
І сяє обличчя в одного,
І німо могутен один.

Нікому ніколи не стерти,
Що сріблом ясної сурми:
Шкодуємо тільки, що вмерти
Удруге не зможемо ми!

.....
Їх душі — горіння і криця —
У нашому завжди гурті,
Братів по далеких в'язницях
І тих, що упали, братів.

Дорога пряма і одверта,
І твердо іде легіон.
Там втрат не буває, де жертва —
Здобутий в огні бастион!

Хто має уші — хай слуха!
 Хто має серце — люби!
 Встає цитаделя духа —
 Десятки літ боротьби.

1933

НЕЗНАНОМУ ВОЯКОВІ

II

Багато нам вогників кволих мани
 На всяких трясовинах квітло.
 У мряку сьогодні і будучини
 Прожектором кинуто світло.

Ви вийшли, незнані, із темряви нор
 Позначити шлях перемоги.
 І знав вас поштовий брудний коридор
 І сірі обніжки дороги.

Це ви написали на брукові міст
 Трьох літер багряну рекламу.
 Не роки життєвою мірою — зміст
 Для того, хто дивиться прямо.

Лягла постанова на спокій лиця
 І буря на погляди тихі.
 Йдете неухильно, йдете до кінця,
 І вибух голосить ваш прихід.

VI

Завмерли, заклакли, обпершись на стіл.
 Холонуть відсунені лишки.
 Товариш уп'явся очима в простір,
 Карбуючи крицею вишкіл.

— Розкрий свої очі і прямо поглянь,
 І ти не займешся багрянцем
 За все, що лишилось від наших змагань
 Під зарядом хитрого Панци!

Чи їм чотирьох ворогів побороть,
Народ в революцію зрушить? —
Не їхня пухка і задихана плоть,
Не їхні зацьковані душі!

За вступом твоїм тільки совість стає,
А проти — резон не єдиний:
Од роду-бо ласе є тіло твоє
Вигоди, їди і родини.

Дорогу назви свою, ця — або ця,
Горіння — чи збирання крихот...
Ми йдем неухильно, ми йдем до кінця,
І вибух голосить наш прихід.

ІХ

Захочеш — і будеш. В людині, затям,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельного крила.

І легко тобі, хоч і дивишся ниць,
Аби не спіткнутись ні разу,
І нести солодкий тягар таємниць
І гостру петарду наказу.

Навчися надать блискавичність думкам
І рішенням важкість каміння.
Піти чи послати і стать сам на сам
З своїм невблаганним сумлінням.

ХІ

Туман повива Революції лик.
Його не побачиш багато.
Блідий кольпортер, мовчазний боєвик,
І, наче труба, — пропагатор.

Та тіло мідне її, кров — як вино,
І серце не рветься ніколи,
Чотири займанщики скувши водно,
Оцутавши три суходоли.

А дух Револуції — п'єш його ти
 Всією душею своєю.
 Набиті струєю кільчасті дроти
 Над цілою цею землею.

Вважай, необачний, напруженість ця
 Години віщує понурі.
 Хтось стисне підойму і кине серця
 У вир магнетичної бурі.

XVI

Держава не твориться в будучині,
 Держава будується нині.
 Це люди, на сталь перекуті в огні,
 Це люди, як брили камінні.

Не втішені власники пенсій і рент,
 Тендітні квітки пансіонів, —
 Хто кров'ю і волею сцїпить в цемент
 Безвладний пісок мільонів.

XX

О Нації, дужа і вічна, як Бог, —
 Не це покоління холопів, —
 Хто злото знеславить твоїх перемог
 При Корсуні і Конотопі.

О Нації, що над добро і над зло,
 Над долю, і ласку, і кару, —
 Хто, темний, не схилить побідне чоло
 В сліпучому сяйві Базару!

Хто, мертвий, не стане у праведний слід
 На путі, що славою бита,
 У громі грядущих огненних побід,
 Що ними ти вкриєш півсвіта?

XXI

Товаришу, ти, чиє тіло вжила
 Рішуча рука, як стилета.
 Тремтять молоді і здорові тіла,
 І зводяться крила до лету.

І ми будем гідні не слави й похвал,
Учинку, що горами руха!
Гранати, петарди, живий арсенал
Із плоті розкутого духа.

XXII

О думко, що тіло без жалю руба,
Що очі й уста твої сушить!
Архангельська срібноголоса труба
Гримить крізь простори і душі.

І мертві встають, і шукають хреста
Їх очі розчахнуто-тьмяні...
Встає, наче поросль, струнка і густа,—
Страшне покоління тиранів.

XXIV

Шкодуй для них погляду, дум і промов
І знай у хвилину загину,
Що купить твоя непідроблена кров —
Лиш сльози ледачі і слину.

Твій крик металевий у інші серця,
Що квітами квітнуть у глуші:
Убийте в гадках своїх матір-отця,
Залізом випалюйте душі.

О, вірте, всі мури земного впадуть,
Як серце обернеш у сурму.
Найвищі-бо вежі духовности ждуть
Твогого шаленого штурму.

XXVI

Є погляд у того жорстоко прямий,
Хто смерті заглянув у вічі,
... І бачить завчасу він плями чуми
На свіжо-рожевім обличчі.

І чує завчасу заразу і мор,
І зводить безжалісну руку...
Та стане сліпим, хто ховався до нор
Від першого пострілів звуку.

Як гурт овечок, ошаліло-тупий:
Тісніше, докупи, докупи!
Щоб вранці заслати пахучі степи
Отруйними купами трупу.

XXIX

— Готові на чин? — Команданте, наказ.
І рвуться слова невблаганні.
Не bestія з кулі твоєї, а плаз
Впаде в передсмертнім харчанні.

Життям своїм купиш не славу і честь
І бачиш, понуро-нерадий,
Не пурпур оздобою шат твоїх єсть,
А чорна сироватка зради.

Та ти не відхилиш свого вінця,
Блідий, наче крейда, і тихий.
Підеш неухильно, підеш до кінця,
І вибух зголосоить твій прихід.

XXXII

Розкрийте зіниці, розкрийте серця,
Черпайте кришталне повітря.
Одвіку земля не зазнала-бо ця
Такого безкрайого вітру.

Він віє, шалений, над стернями днів
Диханням нестримної волі
Від дальніх пікетів, вартових огнів
Імперії двох суходолів.

Він віє диханням солоним, як кров,
П'янкх океанових надрів,
Що їх Севастопіль на все розпоров
Кільватерним ладом ескадри.

Над диким простором Карпати — Памір,
Дзвінка і сліпуча, як слава,
Напруженим луком на цоколі гір —
Ясніє Залізна Держава.

1935

РУДЬКО

(Життєпис одного півня)

Отже, я розповім вам про півня. Не про величезного слона чи хижого лева, а про звичайного півня, яких ви безліч бачили за своє молоде життя. Ви, може, не пригадуєте, але я знаю, що колись ви були з ним в дуже близьких відносинах. Він вабив вас непереможно до себе яскравістю барв та дзвінким голосом, і ви, пручаючись в обіймах матері, тяглись до нього малими рученятами.

Згодом, коли ви навчилися ходити та копатись в піску посеред подвір'я, ви відчули до нього пошану. Ви уступалися йому з дороги або, кинувши всі скарби, стрімголов бігли в сіни і причиняли за собою двері, коли він надходив занадто близько. Ще за якийсь час ви шпурляли в нього тоді, як виводив свою голосну пісню, грудками, і нарешті він став для вас зовсім байдужим. Предивний птах з закрученим хвостом перестав для вас існувати.

І от роки живете ви побіч себе, тішитесь з літа, нудьгуєте взимку, і, правду кажу, ви менше знаєте про те, що твориться в душі вашого колишнього приятеля, ніж він, що відчуваєте ви!

Сором, сором! Отож — про півня. Слухайте!

* * *

В сінях було душно, і сіра чубата квочка, що два дні тому була перенесена сюди з прохолоди стайні, часто дихала розкритим дзьобом. Квітнєве сонце таки добре припікало! Можна було б устати й напитись з мисочки, що стояла коло гнізда, але вона досиджувала сьогодні свій двадцятий день і обурювалась на саму згадку про воду чи пшоно, яке лежало поруч золотою купкою, не зачеплене ще від позавчора. Двадцять днів! Це вам не хруща проковтнути!

Її майже голі від сидіння груди горіли останнім огнем, який могла видушити матерня любов з виснаженого тіла. Це доба, ні, не доба, ще кілька годин — і прийде найщасливіший мент її життя, мент, за який можна віддати все, витерпіти всі муки!

Яйця були якраз в міру теплі, й, перевертаючи їх ніжно дзьобом з одного боку на другий, вона всією своєю істотою відчувала в кожному маленьке скорчене тільце і величну силу життя, що його наповняла. Година ще!

А проте я не оповідастиму, що сталося за годину. Я не малюватиму вам щастя матері, коли тріснула перша шкарлупина і звідти почулось жалібне хлипання немовляти. Я не маю для цього підних барв. Не

згадуватиму і всіх тих переживань, що їх мали нові мокрі громадяне світу, коли ступили на межу свідомого життя. Вони мало чим різнилися від ваших власних, коли ви були в такому становищі. Безліч незрозумілого, дивного і сила неприємного, як-от шкарлупка, що хоче одстати від пупика, або погана колюча соломину.

Прийшла господиня і, вийнявши, щоб не подушилися між яйцями, тих, що вже обсохли, поклала в решето та поставила на піч. Тут зібралися вони всі 15 (не було ні одного бовтуна чи заморка), тут навчилися підводитись на ноги і вперше відчули голод, що відтоді став їх найвірнішим товаришем на ціле життя.

Здебільшого лежали вони, притулившись одне до одного, і тихенько пищали, немов заспокоювали самі себе. Якийсь заворушиться, і всі прокидаються зі свого напівсну та вибухають жалібним лементом.

На другий день, після того, як квочка добре викупалась в піску та досхочу наїлася, під неї підпустили курчат.

Чи вона пізнала своїх дітей? Чи ті почули в ній матір? Пізнала! Почули! Почули і побігли до неї на перший ніжний поклик. Так, але, скажу вам, курка на 21 день сидіння має такий настрій, що прийняла б під свої крила цілий всесвіт. В цей час в ній знайде собі оборонця взагалі кожне курча, нехай воно навіть убереться вже в колодочки.

Хитаючись на непевних ногах, розбіглися наші малі по хаті і раптом, злякавшись чи то чорної тіни, чи власної самотности, летіли назад на тихий голос матері. Вони хотіли їсти. Мати це чула, і, коли чийсь великі руки покришили на долівку жовток з яйця і грудку пшоняної каші, кілька самі кинулись на неї, а решті почала пояснити призначення цих жовтих шматочків матери. Ніжне дрібненьке квоктання, щось наче: "так, так, так, так, так", що його вона ще в дитинстві чула від своєї матері, тепер само з'явилося на язиці. Брала зернятка каші і знов випускала їх з рота, боячись, щоб не проковтнути ненароком коштовної страви. Сама вона сміла їсти тільки гречку та житнє зерно, насипані поруч. Малеча хапала гливкий жовток, давилася, чмихала. Нарешті це обридло. Всіх стали більше цікавити очі першого найближчого або його жовтенькі пазурці. Вони здавалися особливо смашними, і то один, то другий голосно шльопався на землю, коли сусіда занадто сильно сіпав його за палець.

Одно руденьке з двома блакитними латочками на спинці курча зацікавилось маминою бородою, підскочило і повисло на ній. Квочка несамохіть тріснула головою, і мале покотилося по землі. Запам'ятайте собі це курча. Задля нього одного я почав своє

оповідання. На вигляд було це звичайнісіньке мале курчатко, півник, з цікавим поглядом карих оченят та ледве помітним зубчастим гребінцем. Він довго не міг заспокоїтись після цієї пригоди, але це не пошкодило йому за хвилину вскочити по пояс у миску з водою, яку всі тепер учились пити.

Мокрий, він поліз під матір, але не міг там довго висидіти, виглядав то з-під крила, то спереду, вилазив на спину або біг геть і націлявся на стіні на поважну чорну муху.

Проте всьому буває кінець. Прийшов кінець і соняшному квітневому дню, і все товариство опинилося під піччю. Було темно, душно і не лишалося нічого іншого, як забитися в мамине пір'я і віддати себе на поталу тривожним снам.

* * *

Другого ранку, коли висохла роса, всіх винесено на двір. Стурбована квочка бігла ззаду, підскакувала, хочаби відняти свій скарб. Та нічого страшного не сталося, курчата знов були коло неї. Малеча дивувалася з усього, що бачила навколо. М'який порошок під ногами, довгі зелені травинки, які ніяким чином не можна висмикнути з землі, гаряче-гаряче світло, що сипалось згори, — все це і бентежило кожного, і наповняло душу веселощами.

Тепер вони вперше побачили інших схожих на маму істот. Довіриливо бігли до їх і зразу ж розчаровувались. Ці сотворіння або, здивовані, йшли собі геть, або, гірше, — дзьобали малих боляче в тім'я. Мати мусила ставати в їх обороні, і за перший день їй довелося кілька разів витримати порядну бійку.

Треба сказати, що за час сидіння на яйцях багато подруг, які колись ставились до неї з належною пошаною, встигли цю пошану цілком втратити. Охляла та заклопотана, вона під час своїх коротких прогулянок не могла дати їм доброї одсічі, зате тепер, почувавши себе матір'ю, вона зважувалась ставати й проти тих, що на них колись навіть очей звести не сміла б.

Перед самим півнем, цим володарем курячих душ, вона своїм тілом закривала дітвору і, намагаючись не дивитись на його обурене обличчя, кричала хрипким голосом та молила йти геть. Любов робить героями. Колишня полохлива сіра курочка не вагалася тепер кинутися на голову Сіркові, що з виваленим язиком прийшов глянути на нових мешканців подвір'я, а кота Кирила вона погнала гальопом через увесь двір до першої дірки в баркані.

Всі думають, що кури вміють лише цокотати та кудкудахкати. Ніхто з вас, певне, і не підозрівав, що у них є власна, розуміється, не

подібна на людську, а проте багата і вироблена мова. Цією мовою можуть кури і висловлювати свої почуття чи бажання, і ділитися зробленими спостереженнями. Так, так! Я колись, ще малим хлоп'ям, досконало знав її та пробував навіть складати курячо-людський словник. Мені нічого не коштувало збентежити всю шановну громаду принесеною звісткою або примусити її сховатися перед вигаданою небезпекою. Я водив за собою цілу зграю поважних курок, задурених найприбавнішими обіцянками, і доводив до сказу гордовитого півня, кидаючи йому в обличчя тяжкі образи.

Досить сказати, що я заслужив щиру приязнь наших та сусідських курей, а між півнями нажив собі найлютіших ворогів. Не один вбачав у мені такого ж півня, як сам, і збройно виступав проти чужинця. Тому часто ходив я то з подряпанними руками, то з підбитим оком.

Отож цієї самої чудової мови вчилися тепер наші малі клубочки. Про значіння одних згуків догадувались інстинктом, інших — навчались з досвіду. Коли мати кричала довге “кре-е-е!” — всі бігли під баркан чи ховались в лопухах, бо це значило, що в повітрі є якась небезпека, шуліка абощо.

Як мати киркала одривчато “кр, кр, кр!” (небезпека на землі) — малі розуміли, що треба уважати на kota, який, ідучи за своїми справами, щось занадто підозріло б'є хвостом. Вони й самі за матір'ю гукали зляканим голосом на нього, і цей голос скидався на сюркотіння цвіркунчиків.

Настали найщасливіші дні життя наших курчат. Їх переселено з-під печі до курника, в перекинуту бочку. З ментом, коли господиня одчиняла вранці двері і сипала їсти, починався день самих насолод. Мати вела дівчорку крізь дірку в плоті на город, на грядки з різним зіллям або мандрувала в сад, що весь заріс високими травами та кропивою. Там, мовляв, безпечніш, як на городі, звідки господиня захвачувала родину віником. До того погід тином лежали цілі купи старого листя, де чудесно можна було шукати різних гробаків.

Тут, на лоні природи, дівчора здобувала всю науку, що її має знати тижневе курча з доброї родини. Малпуючи матір, вони навчилися чухати собі ногою за вухом (і не падати при тому!) та дзьобиком розправляти пух на малих крильцятах. Навчилися купатися в сухому піску, підкидаючи його вгору, наче дощик, лягати боком, відкинувши ноги, проти сонця і навіть удавати, що гребуться.

Малий Рудько всюди був перший. Чи то ковтати довжелезного гробака, чи заплутатись у траві і переполохати матір своїм вереском. Це він весь обробився у павутиння, він сам на сам зустрівся з загадковим зеленим коником.

Коли надвечір квочка вела всіх додому, курчата почували себе найщасливішими істотами в світі.

Вола їх були повні добірною стравою, переважували їх на бік, а дома чекала ще вечеря з рук господині. Переганяли одне одного, тріпотіли крильцями й удавали, що б'ються. В цій забаві однакову участь брали і півники, і курочки. Згодом одступили одні, поважніші півники, далі останні, й гра була полишена самим курочкам, що не зрадили їй аж до сивого волосу. Але це сталося потім. Тепер всі з однаковим захопленням стукали носиком в носик і робили це доти, доки не забували, чого вони, власне, стоять одне проти одного в таких страшних поставах. Е ні, не всі! Одне курчатко, мизинчик, якому господиня мусила допомогти вилупитись з яйця, не тішилося білим світом. Весь час бігло воно, жалібно квилячи, слідом за матір'ю і, коли вона хоч на хвилину спиналася, зараз ховалося під крило. Мати перш турбувалася, заспокоювала його ніжно, але скоро побачила, що йому однаково вже не топтати рясту, і зовсім перестала звертати на хоре увагу. І справді одного ранку воно не вибігло разом з усіма з бочки.

День минав за днем, і курчата незчулись, як гідкі палочки на крилах та хвості обернулись в красні новенькі пір'я.

Наш Рудько мав хвостик не менший, ніж курочки. Це показувало на його низьке походження (півники добрих порід довго не мають хвоста), але Рудько тим не журився. Досить було навколо річей багато цікавіших, щоб звертати увагу на власний хвіст.

Взагалі за останній час настали в житті курчат поважні зміни. По-перше, вони ночували вже на сідалі, мов дорослі! Мати — посередині, діти довгою низкою по обидва боки. Щовечора звичайно траплялась сила непорозумінь. Курочки лізли під матір або на неї, одні курчата, злітаючи, збивали з сідла інших; щоразу ніч заставляла когось на землі. Далі: їх перестали так смашно, як раніш, годувати. Але найдивніша зміна сталася в поведженні матері. Вона не була вже така дбайлива, як колись, і часто, ідучи поперед своєї родини, дзвінко-дзвінко цокотала. Цього вже курчата за нею ніколи не помічали. Їм було навіть ніяково слухати. Згодом і ночувати вона стала не з ними, а з дорослими курми і, коли якесь занадто їй обридало, злегка дзьобала його в голову або плече.

Взагалі, давала зрозуміти, що старе минулося. “Що ж, як ми з своїм не в лад, то ми з ним і назад” — вирішили курчата, і тільки деякі курочки все не могли забути смашних шматочків з дзьоба матері і постійно наражались на неприємності.

Настала нова доба в житті родини. Курчата ще трималися купи і разом виправлялися на здобитки в старі знайомі місця. Але тепер на них самих лежали всі турботи про хліб насущний і про власну безпеку. Перед Рудьком послався широкий шлях самостійного існування, і він, не вагаючись, ступив на нього.

* * *

Рудько знайшов у собі новий хист. Він і сам не знав гаразд, як це сталося, але одного соняшного ранку, коли навколо горіли роси, зі старого саду почулось його хрипке, тремтяче “ку-ку-рі-ку”.

Старий півень, що був саме на дворі, здивовано крутнув головою, а далі погірдливо скривився. Справді, це “кукуруку” було таке дитяче, таке несміливе, що й ми б з вами напевне засміялися, але самому співцеві здалось воно вершком мистецтва й сили. І з того часу Рудько повторював його кожної нагоди і взагалі без жодної нагоди. Раптом він непомірно виріс сам у своїх очах. Він не почував себе вже тим руденьким курчам з довгим хвостиком, яке кожний може безкарно ображати. Рудько розумів, що своїм співом сказав усьому світові про своє право на радощі життя і що він боротиметься за це право.

Сестри, які вже давно з зачудованням поглядали на його мужню бороду, тепер відчули до нього просто побожність, а брати... заздрість. Ця остання і призвела до того, що на другий день заспівав ще страшнішим голосом його старший сіренький брат, а за тиждень сім запальних горлянок з ранку до вечора, забувши про все на світі, намагалися переспівати одна одну. Дорослі кури глузливо посміхалися, і тільки мати зайшла одного разу в сад і, пишно подивившись на Рудька, з задоволенням виглядом подалася назад.

Але поруч з тим перед нашими півниками стали з'являтися питання, які раніш їх ніколи не турбували. Це питання їх взаємовідносин та становище кожного в їх тісній громаді. Колись з одної зовсім незначної причини виникла суперечка між Рудьком і його сірим братом. Таких непорозумінь траплялось вже досить, і вони зараз же забувались, але сьогодні кожний спитав себе, чому, власне, він, він має поступитись, спитав і враз почув себе гірко ображеним.

Бачили ви, як люто б'ються між собою старі півні? Отже, бійки малих півників бувають куди страшніші. Там змагаються два досвідчені вояки-лідарі, два мистці у своєму фасі, тут — діти, недорослі діти стають до засліпленої боротьби, незручні, обняті одним гірким почуттям враженої гідності. Час такого змагання прийшов і для наших курчат, а початок йому поклали Рудько з братом.

Вони бились не день і не два. Бились посеред двору, в саду, навіть в темному курнику, бо обоє не мали сили злетіти на сідало. Їх купали в бочці з водою, замикали в різних помешканнях. Даремне! Вгледівши один одного, бігли вони собі назустріч радісні, що зможуть знову гасити свою згагу ненависти. Найшла коса на камінь! Їх гребінці являли собою живе м'ясо, очі злипались від крові, пір'я на грудях зашкарубло. Коли раніш один міг легко перемоти, то тепер це було неможливе. Їх завзятість дійшла до останнього, і вони майже не відчували болю.

Проте Сірій мав перевагу. Він бився розважніше, був витриваліший і багато більший. Йому ставало все легше і легше боротися з Рудьком, у якого зовсім запухло одне око. Сірій постійно був зверх, але, коли він хоч на хвилину випускав з дзьоба скривавлений гребінець Рудька, той сліпо ліз на нього знову. Сірого почала лякати ця безстрашність, це божевільне завзяття, і от одного ранку він побіг од Рудька...

У курей є одна негарна риса: вони б'ють лежачого. Боротьба Сірого з Рудьком дала початок для вияснення стосунків і між останніми півниками. Кожний з них витримав бій з кожним іншим, але всі хотіли використати слабкість Рудька (Сірого вони не зачіпали, бо той був не такий знесилений), щоб він визнав їх перевагу. І хворому Рудькові доводилося боронитися.

Навіть курочки і ті підходили до нього тільки на те, щоб ударити в скривавлену голову, мабуть, помщаючись за якісь давні кривди. Зате, коли Рудько вичунав, він усім їм задав доброго хлосту. Встановився ось який ряд послуху: Рудько — Сірій — Чорний — Рябенький і т.д. Але була й така чудна річ: Чорний бив Рябенького, Рябенький помикав Жовтим, а цей знову ганяв Чорного.

Такі відносини скоро поклали край колишньому щасливому життю родини. Вона почала розсипатися. Перший утік Рябенький, бо йому не давав дихати Чорний. Другим подався Рудько; просто з туги по цілковитій незалежності. Незабаром тільки курочки

тримались ще купи, а з ними цибатий Сивко, найбільший боягуз, що його всі лупцювали і який ще досі пицав по-дитячому.

В курячій суспільності панують суворі закони. Найважливішим з них є закон шанування старшого. Хай Ви будете які хочете мізерні, а коли хтось молодший за Вас на два дні, то малий він чи високий до неба, а мусить Вам коритися. Ви можете скубти його, можете ганяти по подвір'ю, і він не смітиме Вам слова сказати.

Правда, кожний закон можна обійти. Наприклад, Ваша шановна бабуся впродовж місяця не з'являється на подвір'ї. Що тоді? Вона губить права горожанства і трактується, як кожна зайда. Ви можете зробити вигляд, що її не пізнаєте, і хай стара попробує вибороти собі давнє становище!

Вище посунутись по суспільній драбині можна також, коли Ви завокчете та набудете тим права бити всіх на праве й ліве плече. А досить Вам когось раз потовкти, і Ви назавжди займаєте його місце. О, кури на це мають дуже добру пам'ять! (От і кажи: куряча пам'ять!) Біда ж, коли хтось по темному абощо ударить свого зверхника: довго тямитиме він цей нещасливий день!

Певне, що трапляються бунтарські душі, які не коряться благочестивим звичаям, але їх не можна брати на увагу. Вони роблять це на власну руку і самі знають, на що ідуть.

Все це найліпше було бачити за вечерею, коли все громадянство збиралось навколо господині. Кожний бив другого чи для того, щоб зірвати свою злість за те, що не може з'їсти сам всього зерна, чи просто для того, щоб показати, що має право його вдарити.

Скільки тут було вигуків, і справедливого гніву, і гіркої образи! Скільки погроз і жалібного нарікання!

Кожна курка щипала сусідню, кожна квочка лупила курчат чужого виводка, кожне курча вважало обов'язком скубнути свого меншого брата. Найгірше було тим, що їх покинула вже мати. За таких ніхто не заступався. На цьому вечірньому зібранні Рудько найближче стикався з товариством, тут почав свій переможний життєвий шлях.

Всі курчата молодших виводків ставились до нього з належним жахом. Двох пишних марчуків, яких прикупив десь господар, він приборкав у перший же день, але Рудька пекло презирливе відношення до нього дорослих курок. Кожна з них могла видерти йому найліпше перо, йому, що співає незгірш за старого, могла з ганьбою прогнати геть від миски з водою, могла... Коли Рудько не хотів тікати, його так бито в голову, що він несамохіть кричав, наче двомісячний. Боронитись він перше не смів, тепер йому цього не дозволяла його лицарська честь.

Він одхилив свою голову від ударів, примушував себе приємно всміхатися* і показати тим, що він вважає все це за милу забаву, але коли якась занадто вже на нього напосідала, терпець вривався і Рудько одним мистецьким ударом вибивав з неї увесь гонор. Після такої пригоди курка ставала як шовкова і цілком визнавала в Рудькові дорослого.

Так мусив він переконати у своїй повнолітності усе старше громадянство і до початку вересня побачив, що далі йти нікуди. На горішнім щаблі життєвої драбини стояв великий сірий півень, пан і господар цілого подвір'я.

Відколи звезли з поля хліб і коло клуні виросла величезна скирта, а на городі почали збирати картоплю, стали траплятися загадкові події. Одного вечора в курник зайшла господиня з синами (неприємні хлопці, але свої) і взялася знімати з сідала курчат. Один парубок схопив Рудька і закричав — “а цього також?” — “так!” і хотів запхнути в клітку, де вже шкреблося кілька полоняників. Та Рудько раптом тріпнувся, вирвався з рук і, спотикаючись, вибіг на двір. Там у бур'янах він і просидів до ранку.

На другий день усіх зловлених з огидною кліткою побачив він на возі. Господар (поважна людина) махнув батогом, кинь хвостом, і Рудько ніколи вже їх не стрівав. Нічна пригода зробила на нього таке враження, що Рудько став диким та обережним і навіть ночувати почав десь на дереві. Його ще раз ловили вже вдень, але півень забився у хмиз, і хоч сам насилу звідти виліз, та зате лишився живим. І коли на дворі складено дрова й господар з сином заходилися молотити жито, з давніх Рудькових знайомих товаришів дитинства лишилось дуже мало. Зникли деякі старі кури, зникли всі півники, крім Рябенького та сивого Дилди. Молодших курочок теж багатьох не стало. Рудько за ними, правда, не жалкував занадто. Тепер це був присадкуватий мідяно-червоний півень з довгим, ще мало закрученим, хвостом, великим гребінцем та напрочуд мелодійним голосом. Йому лишалося вже дуже мало рости. На ногах у Рудька з'явилися невеличкі, не зроговілі ще остроги, а коло вух біліли білі, як сніг, сережки.

Рябенький теж став струнким та вродливим юнаком, і тільки Дилда досі корчив з себе маленького. Старий півень щось став звертати на них свою увагу. Він побачив в юнаках небезпечних суперників і почав переслідування. Увечері не пускав у курник,

* Кури сміються і то не лише устами та очима, а й крилами. Такий сміх буває згірдливий, глузливий, погрозливий і т.д.

вдень протурював з двору. Бідні парубки не мали ні хвилини спокою, але не мав його ще більш за них Старий. Заздрим оком стежив він за молодцями, застукував їх в глухих кутках, неочікувано з'являвся з-за рогу хати і бив, бив і ногами, і дзьобом. Перший не витримав Рябенкий. Десь у третього сусіда знайшов він пару щирих курячих душ, що в самоті там проживали, у них днював і ночував. Сивий незрівняно розв'язав питання: просто не виходив аж до темна з саду. Не піддавався один Рудько. Правда, й він з горя заходив до сусідів і навіть дражнив там чудернацького волохатого півня, але здебільшого тримався двору, зручно уникаючи зустрічей зі Старим. Ріжними правдами і неправдами віднімав у нього курей, вів гуляти на город, на тік, розгрібав їм гній та здобував собі все більшу й більшу прихильність, особливо серед молодших. Старий вискакував з себе, біг, спотикаючись, туди і на чім світ стоїть гнав гречного молодика аж у діл, де колись росла капуста. А за хвилину, коли він, задиханий, вертався на подвір'я, Рудько вже вів своїх товаришок на вулицю збирати розсипаний овес. Та це ще нічого, але уявіть собі муку Старого, як чув він серед ночі майже поруч на сідалі мелодійний спів свого ворога.

Опало листя з дубів. Вранці стало неприємно ходити по землі, що за ніч вкривалася намороззю. Курей знов почали добре годувати. Зі ставка вернулися ситі качки, а гусей давно не ганяли пасти в поле. Вони цілий день сиділи дома і забирали собі цюкращі шматки. Під час сну дошкуляв холод. Кури, сидячи на сідалі, настовбурчували пір'я і скидалися на великі темні клубки. А справжніх морозів ще, власне, й не було.

* * *

Одного ранку, коли відкрито курник, його мешканці побачили, що все навкруги укрилось пухкою білою ковдрою. Старі кури побігли до ганку, лишаючи за собою низки дрібних слідів, але молодь, що ніколи не бачила снігу, була страшенно збентежена. Рудько боязко ступав по землі, обтрушуючи після кожного кроку ноги, а Сивий, розігнавшись, спинився посеред двору, з жахом попробував сніг, став на одній нозі і вже не рушився з місця. Курочки просто — летіли через подвір'я, бились у вікна, падали і застрягали в снігу. Цей сніг вже не розтав. Хлопці розчистили доріжки, і на них обмежилось поле діяльності курей. Тут товклися і гуси, проходжувався кіт. Тільки пес Сірко не визнавав ніяких кордонів. Горобці нав'язали приятельські відносини з усіма мешканцями двора, до свині включно, бо на городі нічого не лишилося,

а жити ж якось треба було. Навіть ворони і ті прилітали поритися на смітнику. Зате кілька разів з'являвся вже коршак і одного разу попав просто проти вікон якусь курку, та вискочили люди і напад не повівся.

Перемерзли дві наймолодші курочки, а Рудько одморозив собі найкращий зубець на гребені.

Старий півень в своїй злості дійшов до останнього. Бігав за Рудьком доріжками, а в курнику заганяв на найвище сідало.

І призвів нарешті, необачний, до того, чого найбільше боявся. Одного дня Рудько став проти нього! Рудько вже кілька разів заступався за курей, коли, бувало, їх кривдив Старий, але завжди приймав за це належну кару. І цього разу Рудько на свої груди прийняв удар розлютованого Старого, але тепер він не побіг геть і враз переповнився шаленою хоробрістю. Йому нічого більше губити! Це Старий ставить на карту своє панування, а він хіба що свої муки! Старий на хвилину закам'янів від здивування, потім жиго блиснув очима і кинувся вперед...

Ніхто не б'ється так завзято, як повстанці. Бо знають, що їм нема дороги назад. Тому завжди стається, що півень-повстанець перемагає своїм завзяттям пана-гнобителя.

Ніхто не заходив у курник. Вони бились цілий день. А ввечері господиня побачила в двох різних кутках два скривавлених тіла. Коли вона взяла їх на руки, щоб змити поранені голови, малий рудий півень кинувся на великого сірого. Той зовсім не боронився. Старе тіло не витримало в борні. Не міг витримати ганьби і гордий дух. На другий день він був мертвий.

Рудько виборов собі своє щастя. Невеличкий півник, що був колись пухкеньким курчатком з двома блакитними латочками на спинці, взяв тепер на себе провід життям рідної громади. І показав себе гідним свого становища. Рудько належав до тих півнів-лицарів, мідних духом і шляхетних серцем, що сміло підставляють груди кожній небезпеці і останні їдять посипане зерно.

Коли сонце почало дужче пригрівати і вода дзюрками побігла зі стріх, а горобці стали знімати невимовний галас, коли в стайні почало чути кудкудахкання курей, що в яслах лишали теплі ячка, коли нарешті з тих ячок вилупились маленькі курчатка з блакитними латочками на спинках, Рудько відчув всю повноту свого щастя.

Уважний, дбайливий, він, здається, був усюди. Допомагав курці, що носилася з першим яйцем, знайти найвідповідніше для цього

місце і заспокоював ту, яка вже знеслася. Він вчасно з'являвся на городі коло квочки з курчатами, і ворони, що прилітали сюди вже не для того, щоб порпатись у смітнику, даремне топгались на гілках дерев, ласо поглядаючи на дрібні клубочки.

Двічі мав він у своєму дзьобі сіре пір'я яструба і від нього носив на щоді широкий рубець.

Дурного Сивого Дилду, який встиг вирости за цей час на величезного півнюру, що лякав усіх своїм безнадійним басом, він зовсім зігнав з двору. Так ніхто й не взнав, куди той подівся.

Тепер Рудько поширив свій вплив на цілу вулицю та сусідські двори і запевнив там собі блискуче положення. Кожний півень з того кутка пам'ятав день і ніч про мідяного півника, що так надпівняче побив його в першій і останній бійці. Бо незручному борцеві не допомагали ніякі хитрощі. Даремне було удавати, що ніби обом загрожує спільна небезпека і доцільніше звести рахунки іншим разом, даремне було робити вигляд, що дома чекає пильна справа. Рудько переслідував такого боягуза аж до самого його двору і там примушував прийняти бій. Отож, кажу, кожний півень міг завжди чекати, що на баркан рідного подвір'я злетить пишний Рудько і примусить його до найбільш принизливого, найбільш ганебного для кожного півня вияву покори: підняти вгору тремтячі крила і закиркати куркою...

Рудько, як власної чести, боронив і чести свого народу. Увечері, коли до ганку сходилися всі кури і квочки приводили свої родини, гуси здалеку мусіли чекати своєї черги, а великий злісний гусак, що душив ногами малих курчат, не раз визнав перевагу Рудькового залізного дзьоба.

Нахабних дурних качок він любив одганяти так скоро, щоб у них запліталися ноги, і вони, зарившись носом у землю, ще довго крякали, дивуючись, як це воно сталося. Кіт Кирило, якому Рудько попри всі його чесноти не довіряв, смів ходити тепер лише по барканах та дахах, і часто траплялось, що голодний Сірко, дарма що клацав у повітрі зубами, мусів тікати у другий кінець двору від Рудькових острогів.

Ба й самій господині не дозволяв він зачіпати своїх курей. На цьому ґрунті виникали великі непорозуміння, і Рудько ледве не попав у борщ. Бо й дійсно, коли півневі здавалося, що господиня мучить котрусь курку, то він вважав своїм прямим обов'язком злетіти їй на груди або кинутись на спину. Не зважав на удари ногами чи дрючком і скоро примусив боятися себе навіть жвавих синів господаря. Рудько дійшов у своїй сваволі до того, що просто ганявся за кожним, хто виходив з хати, і, певне, йому не минути бказана, якби не велике горе, що звалилось на щасливе подвір'я.

Захоріло кілька курчат і на вечір були мертві. Вранці Рудько побачив, що дві курки не вийшли разом з усіма з курника. Сиділи настовбурчені на землі під сідалом і не озивалися на всі його заклики. Опівдні під барканом у кропиви лишилися сидіти ще три. Вночі кілька упало з сідала... Страшна пошесть на протязі двох тижнів винищила велику Рудькову родину. Устоявся тільки він сам та ще дві старі курки — бабусі. Кілька видужало, а курчата загинули майже всі.

Ця хвороба призвела до тої великої катастрофи, що цілком перевернула життя нашого півня. Господар вирішив завести добрих, породистих курей, і от одного дня на підвір'ї з'явилися 10 великих чорних курок. Але коли б то вони були самі, а то з ними був ще більший і ще чорніший півень з такими довгими ногами, що наш Рудько, не згинаючись, міг би пройти між ними. Ноги ногами, та це не дає права ходити по чужому подвір'ї, і Рудько порадив йому швидше вернутися, звідки прийшов. Той щось глумливо вигукнув, Рудько цього тільки й чекав, і... почалося!

Господар придбав також индика з индичкою. Їх Рудько зразу не помітив. Вони, певне, були з одного двору з чорними курми, бо, коли индик вгледів, як в повітрі метнулося два тіла і почув гнівний крик болю чорного велетня, він поспішив на поміч чужинцеві. Перістий птах на вигляд куди страшніший за шуліку, з голосом ще чуднішим від свого вигляду, про існування якого Рудько навіть не підозрював, тепер кинувся зненацька на нього ззаду. Та не було на світі нічого, що могло б примусити затремтити мале серце червоного півника. Він відскочив убік, мить — і вдарив об землю рябою потворою. Чорний кинувся вперед, але Рудько перелетів через нього і, перш ніж той встиг обернутися, вже вп'явся йому острогами в спину.

Тим часом опам'ятався индик, а незграбний чужинець, лютуючи, став з страшною силою бити своїм дзьобом. На допомогу чоловікові з'явилась вірна индичка, і почалося огидне знущання.

Вони ганяли Рудька по двору, оббігали його з різних боків, і, доки він встигав збити з ніг индичку або потягти за кишку индика, Чорний вже топтався по ньому своїми ногами. Але він і на мить не подумав про втечу. Він, що ні разу не був переможений і почував своє право! Рудько підбив чорному око, розрізав йому бороду, але удар падав за ударами, він заточувався, спотикався і лише надзвичайній зручності завдячував, що не лежав ще напівмертвий на землі. Тим часом Рудькові кури гідно стояли за честь свого роду у боротьбі з чужинками. Вона випала на їх користь. Одна навіть спробувала прогнати индичку, але злякалась і мусіла щодуху тікати геть.

На галас вибігла господиня і, вгледівши кров на голові Чорного, зловила Рудька і злісно шпурнула його в хлів, замкнувши дверцята.

Там співав він свої бойові пісні, закликаючи велетня прийти битись крізь щілину, але той, певне що, й не думав про це. Він поводивсь у дворі, як дома, і полохав Рудькових курей. Рудько все бачив і терпів тяжкі муки.

Так минуло два дні. Господиня хтіла, щоб новак освоївся на чужині, і не випускала Рудька. Та він, гнівно довбаючи носом землю під дверима, вигріб добру яму, і на третій день Рудько був на волі! Господарі поїхали на поле. Индик з дружиною саме пішли прогулятися на город. Півень кинувся на подвір'ї і за клуною знайшов свого ворога...

Коли господиня вернулась додому, вона в сінях за цебром побачила хвіст свого укоханця. Рудько стояв і сіпав його за пір'я. Напівнепритомного индика знайшли у бур'янах. Його Рудько, певне, застукав після того, як упорався з Чорним. Він не мав на собі живого місця. Я не хочу, не можу розповідати вам про лютування господарів і про всі знущання, що їх витерпів Рудько за те, що не схилив голови перед нахабним чужинцем. Згадалися і смерть Старого сірого півня, і прогнання Сивка, і взагалі Рудькова завзята вдача та оборонництво кривджених курок.

На ранок на возі в соломі, поруч з ворочком сиру та кількома головками капусти, лежав зв'язаний в ногах та крилах Рудько, а гнідий кінь, крутячи хвостом, ніс його в невідому далечинь.

* * *

Рудька ніхто не купував. Його брали в руки, роздували йому пір'я, але, побачивши на сухорлявому жилавому тілі самі синці, кидали назад на віз. І це було його щастям.

Господар злякався, що доведеться везти півня назад, збавляв ціну. Аж ось до воза підійшла старенька бабуся, підійшла й понесла Рудька селом, потім лісом, далі знов селом. Рудько бачив багато курей і багато різних півнів, співав до них, щоб показати, що нічого не боїться. Та вони з бабусею пройшли якоюсь хвірткою, і тут, посеред затишного, зарослого калачиками та гусячою травичкою подвір'ячка, ласкаво зустріли його чотири чорні курочки. Це подвір'я і широка сільська вулиця стали Рудькові новою батьківщиною. Правда, йому довелося одучити ходити сюди аж чотирьох півнів, з яких кожний уважав себе господарем, але це не забрало багато часу.

І коли ви вгледите десь малого червоного півня з пишним хвостом і покаліченим смілим обличчям, знайте, що це напевне мій Рудько!

*Ноті Сетосісе,
Травень, 1926*

ПОЕТИЧНЕ МИСТЕЦТВО ОЛЬЖИЧА

*Просте каміння — як прості слова —
відбите листя — шелести і шуми —
воно звучить, мов мушля, що хова
ще музику глибинної задуми.*

“Рінь”, 23

1

За своїм літературним стилем поетична творчість О. Ольжича (д-ра Олега Кандиби, 1907—1944) надається до засадничого розподілу по трьох періодах, що з них, проте, перший — ранній — вже від самого початку публікованих віршів хронологічно співіснує з рисами поетичної зрілості “класичного Ольжича” і на їх тлі поглядно скоро (десь між 1930 і 1933 роком) сливе вповні припиняється; а третій і останній період творчості лише певною мірою накреслився в деяких (переважно датованих січнем 1941) поезіях посмертної збірки “Підзамчя” (1946) і остаточно відмежуватись від попереднього “класичного” вже не встиг (до його стилістичних властивостей ми повернемося нижче). В цілій віршованій спадщині Ольжича період його “зрілого класицизму” домінує такою мірою, що “ранній” і “пізній” періоди лишаються рудиментарними і — досі принаймні — майже непомітними для літературної критики; і справді, небагато можна назвати в світовій літературі великих і мериторично самобутніх постів, чия творчість так мало підлягала б дії літературної еволюції (чи то просто стилістичним змінам), як саме Ольжичева. А все ж ця еволюція безперечно виявляється, і її варт визначити.

Те, що умовно називаємо тут у віршах Ольжича “раннім” стилем (не тому, що він, мовляв, постав першим, — бо це лишається недоведеним — але тому, що пізніше він зникає), характеризується виразними ознаками імпресіонізму: легкість і рвучкість ритму, суб’єктивний динамізм і свого роду “моментальність” образів, емоційно деформований синтаксис, типово “модерністичні” епітети, метафори й порівняння — все це аж вражає в деяких поезіях 1930—1933 років, як-от: “Давнім трунком, терпкістю

Каяли...”, “Є. П.”, “Гарматчик”, “Дон Хозе”, “Десь Ти ходиш, діво невинна...”, “Товариш”, “Вікінг”, “Поворот”, “Ах, узліссям іти фіялковим...” (імпресіоністичний епітет!), “Як сьогодні: обоз, колони...” Притаманна імпресіоністичній психологізації природи та цілого оточення в поезії “Товариш”:

*Затремтить мені лук у руках.
Як журба моя — гостра стріла.
Як тула моя — осінь лунка,
що повітря вином налива...*

Замість зайвої дальшої аргументації наведемо тут іще повністю аж взірцево (насамперед цілою дикуєю своєю) імпресіоністичний вірш, присвячений “Є. П.” (ЛНВ, 1930, ч. I):

*Поділуєш різко і суворо,
А в очах — морозяна блакить,
А в очах — розриви і простори...
Ет, не нам, товаришу, любуєш!*

*Ще зіниці тугою розкриті
І сухі тривогою уста...
(Скоростріли мовкнуть, перегріті,
І кіннота лаву розгорта...)*

*В ухах досі ще п'янує-лунко
Дзвін копит і скреготи землі...*

*Хай дарують: в наших поцілунках —
Наші хижі, спрагнені шаблі.*

Вірш у своєму роді — між іншим, і композиційно — майстерний. Проте ніколи вже пізніше Ольжич не застосовував у психологічних образах такої, сказати б, оголеної імпресіоністичної “моментальності”, щоб при поцілунках згадувати про скоростріли та кінноту; “моментальність” в дальшому остаточно перетворюється в нього на “монументальність” — і це, очевидна річ, становить виключне явище стилю, аж ніяк не світоглядно, саме в Ольжича 30-х років цікавого незмінного.

В збірці “Рінь” (1935) знаходимо вже лише три поезії виразно імпресіоністичного стилю: “Візья”, “Револуція” і “На полях сторожого сьогодні...” (щоправда, перші дві з них слухом належать до загальноновизнаних шедеврів Ольжичевої лірики); серед пізніших поезій —

хаба що "Пороша" (П., 10) (вживаємо в дальшому при цитуванні таких скорочень: ЛНВ — "Літературно-Науковий Вістник"; В. — "Вістник"; Г. — "Городок 1932"; НВ — "Незнаному Воякові" (в цих двох поемах подаємо розділ); П. — "Підзамчя"). Що поет цілком свідомо й систематично елімінував із своєї віршованої творчості стилістичні риси імпресіонізму — безпосередньо впливає з зіставлення двох редакцій тих самих поезій — первiсної, опублікованої в ЛНВ, і остаточної — в "Рiні", напр., в загальновідомому вірші "Піхотинець" імпресіоністичне "тріпоче" замінене на "літає", "до смерти" — на монументальніше "довіку", "і духові мило дивиться" — на значно врочистіше "і радісно духу дивиться". Це показовіші зміни, що стосуються до такого властивого в українському імпресіонізмі образного застосування блакитного (голубого, синього — порiвн. "Сині етюди" М.Хвильового, навіть і "Синя далечинь" М. Рильського) кольору: в поезії "Готи" (Рiнь, 14) "образ голубий" (такі справді монструозний в устах давнього гота!) перетворився на "образ дорогий"; "вітер-блакить" лишився у вірші "З дяклоу "Камінь" (ЛНВ 1932, ч.1), а "моя, як вітер, голуба туга" — в ліричній поемі "Люкреція", 4 (В. 1935, ч.2), проте той вірш до "Рiні" взагалі не увійшов, а поему Ольжич пізніше повні переробив на окрему поезію (П. 12) — в послідовному класичному стилі.

Самозрозуміло, що від застосування блакитного кольору поет і надалі не відмовляється; але як же по-іншому — саме не імпресіоністично, а велично — звучать пізніші випадки такого слововжитку! — і то однаковою мірою і в "реальному" описі ("голубіє земля, оповита прозорим серпанком" (П. 19), і в суто символічному вислові:

*як ставити ногу недбало на край
блакитної чаши безодні (НВ.8).*

Тут уже від імпресіонізму немає й сліду.

2

Але перш ніж перейти до аналізу Ольжичевого стилю його "зрілої", послідовно класичної доби, мусимо застановитись на деяких далекосяжних непорозуміннях, викликаних тим, що в творчості Ольжича питання стилю неначе

перехрещується з питанням жанру. Це стосується до другої (і останньої з зажиттєвих) книги Ольжичевих віршів — "Вежі" (1940). Гостра ідейно-політична скерованість цієї книги не лише спрчинилась до її особливої відомості, зглядно — популярності (в порівнянні до всіх інших поетових творів), але й навіть у літературних колах надовго заступила — мабуть, не без наміру й бажання авторолого — чи не цілу решту Ольжичевої поетичної спадщини. Ідеологічні однодумці поета сливе скрізь схильні канонізувати літературну форму "Веж" укупі з їх тематикою та ментальністю (як це звичайно в подібних випадках робиться), почасти посилаючись на позицію самого Ольжича, що демонстративно заперечував можливість і доцільність власне естетичного підходу до своєї поезії, а сутню — за прикладом др. Д.Донцова — рівно ж і можливість об'єктивної естетики взагалі. Але це, звичайно ж, жодної проблеми не складає: скільки Ольжич відкидав об'єктивну естетику, відкидаємо, ім'ям естетики, дотягну конценцію Ольжича з такою самою категоричною непохитністю, яку він завжди закликав культивувати.

Під цим кутом зору констатуємо, що книга "Вежі" — попри цілу низку поодиноких артистично досконалих уривків, що в ній містяться, — не становить ні окремого стилістичного "етапу", чи то "періоду", в історії Ольжичевої поетичної творчості, ані навіть особливо високого мистецького осягу — бо хибує на істотні літературні недоліки, які, взагалі кажучи, Ольжичеві не властиві. Стилістично й композиційно "Вежі" є твором дуже дискусійним. Але ця дискусійність є переважно не внутрішня, не іманентна літературній творчості авторівій чи то лінії його мистецького розвитку, не "криза стилю" (як то люблять казати), але суто зовнішня — дискусійність літературної ситуації.

Нагадаймо насамперед, що питома вага окремої збірки поезії, себто "книжки" як такої, на превеликий жаль, сприймається за нашої технократичної і типографічної доби здебільшого з величезним перебільшенням; навіть літературно кваліфіковані кола — не казати вже про ширше читачтво — часто схильні забувати, що

мистецька творчість письменника складається не з кількості книжок, а з якості репрезентованих нею літературних жанрів. Питома вага "Веж" у творчості Ольжича формально дорівнюється не третині (хоч це одна з трьох існуючих збірок його віршованих творів), але значно меншій величині, бо це лише один з кількох десятків культивованих поетом ліричних жанрів. Книга "Вежі" складається з двох ліричних поем ("Городок 1932" і "Незанамому Воякові") з однаковою політичною тематикою, з однаковим публіцистичним забарвленням викладу, з тим самим браком регулярної композиції, навіть із слівце однакою розміром віршування: 3-стоповий амфібрахій з евентуальними павзами в першій поемі, чергування 4-стопового амфібрахія з 3-стоповим (без павз) у другій. Це один-єдиний ліричний жанр, і він формально важить у сукупній творчості поетовій стільки ж, що й кожен інший ліричний жанр — незалежно від того, чи репрезентований той жанр у літературній спадщині поетовій численними поезіями меншого розміром (як, приміром, медитативно або міфічно-історично скерований 5-стоповий ямб), а чи однією більшою поемою (як, напр., згадана вище "Люкреція" (В. 1935, ч. 2), а чи, нарешті, одним-єдиним коротшим зразком (як, напр., 5-стоповий тролей з баладною, умовно кажучи, тематикою в поезії "Змій" ("Рінь", 16). Адже кількість однотипових творів не важить у мистецтві нічого, і кожний жанр формально рівен іншому.

Тож "Вежі" становлять саму лише дворазову спробу скласти ліричну поему з політичною тематикою; а слід пам'ятати, що перехід від чистої лірики до поеми, хоча б і ліричної, багато для кого з найобдарованіших ліриків світової літератури був зусиллям надто болісним, а незрідка й марним (як-от для Є. Плаужника, А. де Ренне, К. Бальмонта, а довгий час і для Х.-М. Ереді і М. Гумільова). Естетична недосконалість "Веж" зумовлена суттю, засадничим задумом авторовим — сполучити високий жанр поезії з публіцистичною дикийою викладу, себто поєднати стилістичні лінії, що не лише принципово, але й фактично несполученні. Наслідком внутрішньої суперечності в самому завданні, а також

консеквентності, з якою кожному з двох стилістичних ліній реалізовано, властивий Ольжичеві класичний пафос чергується раз у раз з естетично неможливими "модернізмами" загальноєвропейського вжитку, нестерпними у високій поезії, — з усіма тими децизіями, резонами, протестами, прогнозами, барикадами, штурмами, петардами, мортірами — "ворожою кров'ю і гуком мортір випише нарізд протести" (НВ. 19), — при чому тут (ніколи не для самої лише рими) якраз мортіри, яких навіть у вуличних боях не живається? Цілий виклад засмічено плоскими штампами т. зв. газетної стилістики та саме тими "квітками красномовства", яких кожен більш-менш культурний журналіст старанно уникає навіть у публіцистичній прозі: "потворно оголена суть", "зрада ідеї", "тендітні квітки пансіонів", "дешевий папір", "жалісні жести", "ювіляти культури", "нікчеми з нікчем" тощо; і якщо "цитаделя духа" (Г. 5) ще якоюсь парадоксальною мірою звучить шляхетно (бо не всі "міжнародні європейці" позбавлені патетичного нюансу), то вже геть нічим не виправдуються такі дисгармонійні катахреси, як-от:

*найвищі-бо вежі духовности ждуть
твоего шаленого штурму* (НВ. 24).

Тож виходить, що Ольжич, почавши строфу гімном Горация афоризмом:

*Державна не твориться в будучині,
державна будується нині* (НВ. 16).

— далі безпосередньо переходить до найутертішого шаблону, що стилістично псує цілий розділ:

*Це люди, на сталь перекуті в огні,
це люди, як брили камінні,*

— навіть не помічаючи, що ці два трафаретні образи суперечать одне одному і ніяк не можуть стосуватися до того самого об'єкта порівняння (адже каміння не перековується). Остаточно спотворюється виклад жахливими вульгаризмами ("кодро", "непослух² так от тобі, от"), жаргоном кнайпи та касарні, аж із лайкою советського походження включно ("гади" — не плутати з образним слововжитком, як-от: "не дати углуб проховзнутись тілові гада" (НВ. 30), і ще гіршим словесним брудом, який осорута наводить (див. НВ. 17).

Оця втрата стилістичної перспективи призводить рівно ж і до незвідкого фіаско в тематичі "Веж": поет власним викладом понижує і знецінює те, що сам прагне героїзувати. Затяжко, напр., сприймати як героїчний сюжет 14 розділ НВ., що розпочинається з навмисного нагромодження штампів та вульгаризмів:

*Прийшлося купувати перемогу всіляк,
взяти бід і напасти:
вночі на дорозі від куль посіпак
свого команданта покласти.*

Вже залишаючи остроний розмовний прозаїзм отієї "бід і напасти", бачимо, що автор ігнорує тут золоте правило героїчної поезії, добре відоме Гомерові й Горацієві: хто не шанує противника, зневажає себе самого — або ж, як це прегарно висловив сам Ольжич в "Пісні про ворога": "слава ворогові, що твої ненависти варті" ("Пробоем", 1941, ч. 6). Питання про те, кого автор іменує посіпаками і чи слухно йменує, — естетику не обходить. Для естетики важить лише те, що ті, від чийого імені промовляє автор, схарактеризовані ним як противники посіпак — а це не є характеристика вульгарно-побутова. Вживаючи в поважній справі неповажних слів, поет знеповажнює тим самим і саму справу — як це надто виразно виявляється в дальшому тексті того самого розділу:

*Три роки душили розжерілий шал,
і месник підніс свою руку,
коли то закидався і їх генерал
від кулі на літньому бруку.*

Отже: їхні забили нашого, а наш їхнього. Все в порядку. — О'кей, — сказав би американець, прочитавши літеральний переклад вірша, — саме отак і в нас гангстери між собою на вулицях б'ються.

Пафос національно-визвольної революції, що надихнув був поета на складання агітаційної поеми, переродився через застосування газетно-агітаційної фразеології на трафаретну агітацію, переконливу для самих лише політичних однодумців авторних, себто для тих, кого агітувати вже немає великої потреби, тим часом як для читача, що ставиться до "Веж" як до літературного твору, трактовані в них трагічні події знижуються місцями — далеко не скрізь, зрозуміла річ, — до рівня банальної

стрілянини між мафією та каморрою. Бо хоч би як щиро й захоплено поет уживав фразеології, ця остання сама за себе промовляє і неодмінно справляє в поезії відворотне враження на літературно кваліфікованого читача. Фальшива фразистість у поезії діє так само, що й фальшива нота в співач — зовсім незалежно від особистих або суспільних емоцій співака; і стилістичне неподобство не може не компрометувати собою викладу якої завгодно героїчної теми — чи то західноукраїнських подій 30-х років, чи то Пунічних воєн або облоги Трой.

Що "Вежі" попри всі зазначені вище дефекти містять пребагато майстерних висловів та афоризмів, багато високоартистичних строф, чимало досконалих розділів (як-от, приміром, Г.3 і 5 (ідеться про уривки, що починаються рядками: "Найтяжче — ще поконати..." і "Іх душі — горіння криця..."); НВ. 5, 7, 8, 10, 18, 20, 22, 26, 28, 29, 32) — це лише зайвий раз свідчить про гігантський мистецький хист Ольжича, який нам часто доведеться відзначати в дальшому ході цієї розвідки; проте за своїми специфічними властивостями книга "Вежі" не є типова для поетичного мистецтва Ольжича, ба навіть багато в чому суперечить засадам того мистецтва.

3

Загальний аналіз ритму в Ольжичевій поезії вимагає би занадто багато місця та фахового коментування. Обмежимось тут на своєрідній майстерності Ольжичевого павзника, що через застосування ритмічних павз (опущених складів) у регулярних розмірах однаково досконало викликає так акцелерацію (прискорення) ритму, як і його ретардацію (уповільнення). Можна пригукати певний — хоч і не скрізь безпосередньо помітний — зв'язок між застосуванням цих двох типів павзника і емоційним характером дикції в певному творі або циклі творів. Отак, зокрема, в поемі "Городок 1932", де часто вживається наказової інтонації, виразно переважає акцелерація наприкінці рядка після ретардації в першій його половині, напр.:

*Хто має уши — хай слуха!
Хто має серце — люби!*

Та сама ритмічна тенденція виявляється тут у синкопі (опущенні) всіх ненаголошених складів між двома останніми складами:

*Прокляття моїй плоті,
що слабша за мій дух!*

(Займенники «моїй» і «мій», очевидно, зберігають тут повний наголос) — рівно ж і в синкопі ненаголошеного складу всередині рядка, причому наступний наголошений зовсім втрачає свій наголос:

і чують боєвики.

Навпаки, в збірці «Підзамча» з її переважно медитативною та ліро-епічною тематикою домінує ретардація наприкінці рядка:

*Не сняться літа дитинні,
не маряться дні юнацькі.
Дівчата з горбів зелених
давно не сходять до танцю (П.13).*

Інший приклад — з виразною відповідністю ритму до тематики окремої поезії:

*Ясне мерехтіння кіна,
прах, що зриває вгору.
Ти вічна й одна. Людина,
дитя землі і простору (П.21).*

В обох наведених строфах — по трьох рядках з ретардацією наприкінці, один рядок з акцелерацією. Це виразніше комбінуються, в довшому розмірі (5-стоповому анапесті), рядки регулярні (або ж із павзою всередині) з ретардаціями наприкінці строфи:

*Голубіє земля, оповита прозорим
серпанком.
Хвилі кидає в берег море важке і
зелене,
на обличчя і груди людини лягає
небо,
небо в білих мхах, що тихо чекає
слова (П.19).*

В галузі рими (а неримовані вірші трапляються в нього лише в характері вивітків) Ольжич запроваджує неабияке новаторство, бо часто вживає не лише т.зв. «усічених» рим (типу «синіх — пустині» або ж «дме — меч») і т.зв. зложених (типу «сонце — сонце», «всі ці — різниці», «скризь є — децизі»), але й мериторично «неточних»: «крихот — прихід» (НВ.6), «кров'ю — грою» («Рінь», 9), «Русь — повернувся» (ЛНВ 1932, ч. 3), «шляхи ці — на щівці» (НВ.7). Абіякої тенденції до врегулювання рими зовсім не помічаєть-

ся, бо в останній збірці знаходимо такий унікал, як «далеких — Гектор» (П.21). В трактуванні рими Ольжичів класицизм відхиляється від норм київських неокласиків якнайдалше.

Навпаки, в галузі евфонії (чи то «милосвучності») звукового складу вірша, мабуть, самі лише київські неокласики (зокрема, М.Зеров і М.Рильський, а в сучасній поезії — М.Орест) дорівнюють Ольжичеві щодо майстерності гармонійного скупчення тих самих голосних і тих самих або схожих приголосних. Надзвичайно тяжка для збереження розміру при вимові комбінація з 5 приголосних поряд у рядку: «встають, наче поросль струнка і густа» (НВ.22) — це, напевне, зовсім одиночний вияв випадкового недогляду. В цілому можна зазначити особливу предилекцію до «широких» голосних «а» і «о» і до «плавких» приголосних «р» і «л», порівн. щодо цього такі рядки, як «прозору радість творчого спокою» («Рінь», 23), або ж «на них долоня зрілої руки, що ствердла й захолола на морозі» (П.18). Вірцевою є ціла поезія «Алябастер» (П.3), де сам уже заголовков немов подає евфонічний лейтмотив до цілого твору, а особливо — до 3-го та 4-го рядків і до двох останніх:

*Незнаний майстер давньої Еллади
різбив її, коринтянку з села,
і голову одбиту одягла
назавжди сила лагоди й принади.
.....
і світло, що на голову сплива,
крізь білий мармур щери проступає.*

За зразок сполучення евфонії з алітерацією (тотожністю словесного назвуку) може правити другий двовірш у поезії «Яблуна на горі» (П.2), де алітерація 1-го рядка на приголосний «з» рафіновано переривається алітерацією на «к», що домінує наприкінці 2-го рядка, тим часом як розсипані по обох рядках приголосні «т» і «в» немов поєднують цілий двовірш у складну симфонію звуків, на початку виразно модульовану майже безперервною серією голосних «а» та «о»:

*Здалека злото котять звонарі,
і вітер тихо квіти коливає.*

Порівн. також й відоме «при Корсуні і Конотопі» (НВ.20).

Так звану параномасію (зіставлення слів із тотожною або фонетично схожою основою), так широко й беззастережно вживану, приміром, в О. Телігі ("Лист") і О. Стефановича ("Крути"), Ольжич застосовує лише у виняткових випадках — мабуть, тому, що її близькість до "гри слів" занадто суперечить урочистій монументальності класичного стилю і часто межує з плиткою маїрністю. Все ж таки слід відзначити такі вишукані рядки, як "в незлічених постатях, незлічених обличчях" (В.1935, ч.2), а ще виразніше — "що нас у горінні порвало і ще порива" (Т.4).

Майстерно оперує Ольжич з т.зв. ономапоєю (звуконисом чи то звуко-наслідуванням), вживаючи її, проте, досить скупю, і то переважно щодо тематики, пов'язаної з "реальним", не символічним звучанням, напр.:

Глухо храми упали у порох розбитих палат (П.14) —

або ж на просторішому відтинку тексту:

*Наш пружний крок тверда земля дорі
стриває стогоном покори.*

*Г вогий вітер дужими грудьми
співає на моїм мечеві (ЛНВ 1932, ч.2).*

Виразне і аж віртуозне застосування "символічної" ономапої міститься в справді гідному високого стилю й пафосу закінченні поезії "Палеонтологічна робітня" (Рівь, 23):

*тебе розітне лезами сурем
невблагана екстаза атентату.*

Тут аж 7 разів повторена в останньому рядку найпросторіша з голосних "а", та ще й дворазовим гіттом (розівом) у словорозділах, рафіновано відображає собою психічне "зяння" ментальності, неначе розятяї "лезами сурем" (інструменталізація "з-з-с" в передостанньому рядку).

Ще один особливо цікавий приклад, що надто переконливо доводить цілком свідомий характер зазначених вище ефонічних засобів у поезії Ольжича. В НВ.7 присягається "на стяг синьо-жовтий і зброю батьків". Чому не "жовто-синій"? Адже Ольжич належав до політичної організації, яка воліла саме таке розміщення барв на національному прапорі, і, хоча він, подібно до багатьох провідних націоналістів,

не надавав цьому питанню принципового значення, "стяг жовто-синій" повинен був бути для нього природнішим (приглушення, що тут ідеться про старий прапор якоїсь військової частини УНР або ЗУНР, не важне, бо в дотичних колах прапор скрізь звався "жовто-блакитний", незалежно від порядку кольорів; отже, й під цим оглядом "жовто-синій" звучало б природніше), а метричної різниці тут немає. Проте є різниця темброва: рафіноване постичне вухо Ольжича відкинуло серію повнонаголошених голосних "а-и-о-і" на користь серії "а-о-о-і" через те, що ця остання, по-перше, ліпше відповідає до його зазначеної вище предилекції до "широких" голосних "а" і "о", по-друге, уникає небажаного в цьому контексті внутрішнього абазану ("синій — батьків") і, по-третє, акустично посилює наголос у слові "синьо-жовтий" тим, що наголошений голосний наче спирається на наступних "вт" (півголосний плюс вибуховий), а це стає значно міцнішою акцентуаційною позицією, аніж сам-один назальний "н" у слові "жовто-синій". Отакою мірою дбає Ольжич про конкретне звучання своїх віршів.

Щоправда, поетична фонетика (метрика, евфонія) сама з себе лише зрідка може правити за певний і однозначний критерій літературного стилю, бувши далеко цільнішою пов'язана з диференціацією літературних жанрів, аніж стилів; бо ці останні чи не скрізь засадничо вживають — тією чи тією мірою — сливе всіх наявних у мові фонетичних засобів. А проте саме відносна помірність у застосуванні евфонії та майстерна виразність її там, де її вжито, незаперечно підводить звукову структуру Ольжичевої поезії під ясно окреслену рубрику класицизму.

4

Поетичний синтаксис Ольжича є виразно класичний, проте вимагає узагальнення певних особливих рис. Навіть у такій відносно схематичній і малопродаттій до мистецької індивідуалізації галузі граматики, як порядок слів, виявляється помітне тяжіння Ольжича до конструкцій найчіткіших, найелементарніших і, умовно кажучи, найбільш монументальних. Це насамперед виявляється в найширшому вжитку синтаксичного паралелізму — однаково, чи ох-

плює він частини речення (напр.: “хіба не всі прекрасні ми взяли дари дитинства і дари кохання?” — Рінь, 32), а чи цілі речення, напр.:

*Скільки сонця лється на землю,
як зітхає земля по зливі!
Від води обважніла зелень,
від проміння — брунате тіло.*

*У правіці бадьорий кремій.
У долоні медові смокви.
Чи не ласка на чолі в мене,
чи не щастям іскриться око?
(Рінь, 7).*

Два перші і два останні рядки цієї шпигати правлять разом за приклад т.зв. хіазму (зворотного паралелізму), що трапляється в Ольжича сливе не рідше за звичайний паралелізм, напр.:

*неугнутість нашої волі
і нашої віри граніт (Г.4).*

Зразок рідшого та особливо вишуканого тричленового хіазму:

*щоб полонили море кораблі
і легіони сушу полонили (П.12).*

Серед інших випадків інверсії (зворотного порядку слів) варт зазначити відносно рідку в українській літературній мові конструкцію, коли сполучення двох родових відмінків, що з них другий залежить від першого, а перший — від називного або якогось іншого відмінка, розташовано за схемою Р1-Р2-Н, напр. — з майже унікальним у поезії Ольжича (бо засадниче не згідним із поетичним синтаксисом класицизму) гострим віршевим переносом (“epuambement”), себто з фразою, розірваною кінцем рядка:

*прозорі озера науки, вина,
поезії пінні каскади (НВ. 8).*

Звичайно ж, цей тип інверсії звучить менш гостро, якщо дієслово стоїть між родовими і називним, напр.:

*І тисяч серць лунає хвалоспів
(В.1935, ч.2).*

Цікавим є безпосереднє (попри крапку після “хвалоспів”!) продовження цього самого місця із сливе небувалою в українськом синтаксисі інверсією відносного займенника “що”:

*Тих, хто пили ясні, пінисті вина,
що, обірвавшись, падали, як звір,*

*і, зранені, криштално-синіх гір
що осягали крижані вершини.*

Не підлягає сумніву, що за нормальним прозовим порядком слів два останні рядки звучали б так: “і (тих) що, зранені, осягали крижані вершини криштално-синіх гір”.

Проте такою мірою незвична інверсія становить і в Ольжича одиничний виняток.

Ще виразніше виявляється “номінаціонізм” класицизм Ольжича в його, умовно кажучи, номінаціонізі — в предилекції до суто називних (одночленових) конструкцій, що їх найрадіше застосовується в потрібній комбінації, причому найпростіший із трьох членів стоїть або на початку (напр.: “Коротке слово, дике і туге, звірині крижі, троєкутні груди...” — П.22), або ж наприкінці, напр.: “Ось брат один. Страховище іконам. Руде волосся і ведмежий стан” (“Студентський Вісник”, 1931, ч.8—10. “Ось” править тут, звичайно ж, за саму лише вказівну частку).

Звичайно ж, той самий “номінаціонізм” часто виступає і в формі заперечення (напр.: “Ні! Не білені стіни оді і затише подвір’я” — П.19), і в експлятивній функції, з евентуальним пересуненням дієслівних словосполук у відносні речення, напр.:

*О мряка неповторної доби,
дими з-під стріх, що стеляється
так низько,
жінки, що тчуть при огнищах собі,
чоловіки в дощах на пасовиськах...
(П.12)*

Нарешті такі називні конструкції можуть сполучатися з напівдопоміжним дієсловом, яке насправді виконує не функцію присудка, тільки додаткової модальної частки, напр.:

*Увижається шлях під гарячим
попуднім сонцем,
тупіт зморених ніг в клубовинні
чорвоного пилу,
велелюдні торжща, палаці,
халупи і храми,
отяжілі жерці, вояки, і юрба, і
каміння (П.20).*

В епічній поезії цей “номінаціонізм” міг би правити за стилістичний засіб опису (як-от у Гесіода), в експресіонізі — за емоційний засіб переліку (як-от у

Уолта Уйтмена або Валеріана Поліщука). Але в Ольжича це, очевидно, не перелік, а мабуть, і не опис. Поетична дикція Ольжича — не дескриптивна, а саме номінаційна (називна):

*Не борті повні золотого меду,
не чорні шкури оксамитних кун,
не чеське срібло — сійвом попереду
огненна слава йде Войовнику (П.15).*

Цілком очевидна річ, що це не дескрипція, а естетично піднесена номінація кожного предмета зокрема як свого роду естетичної самовартості. Принципова перевага називної конструкції над дієслівною послідовно веде до синтаксису афористичного та еліптичного — до відрубних речень і енергійних скорочень та пропусків, почасти навіть до деякої "атомізації" речення:

Забиті. Числить² Ледев (Рінь, 25).

*А вправо ступиш — прірва і провал,
і знову сплеск. І в клекотінні виру —
ліше твоїй шал щитом проти навал.
Одвага ж, коли ти запрагнув. Віра
(В.1937).*

*Дух — крига і — стихія вогняна.
Плекання тіла й спалювання тіла
(В.1935, ч.12).*

Характеристично, що, навіть зберігаючи синтаксичну будову речення, Ольжич незрідка намагається викликати ілюзійне враження його "розірваності" — через суто зовнішнє (зрештою, цілком довільне) надуживання свого улюбленого розділового знака — крапки:

*День — прямокутник матового скла,
велика грудка кинутого снігу.
На ясність дум. На маєстат чола.
На стіл просторий і розкрити книгу
(Рінь, 23).*

В зв'язку з усім цим не диво, що в Ольжича подеколи трапляються рядки, синтаксично загадкові й такі, що викликають думку про можливість друкарської помилки, напр.:

*Дні зводяться і падають за кін.
і тихе плесо синьки і цинобри (П.18)*

— тут або кома після "кін" ні до чого, або ж — і це видається з багатьох причин правдоподібнішим — замість "і тихе" слід читати "у тихе" (цілий вірш опубліковано посмертно). Проте зустрічається й навмисна двозначність:

*Товаришу любий мій, брате,
дивися у вічі рабам.*

*Як будете так воювати,
України не бачити вам (Г. 3).*

До кого це звернення — "будете"? За всім ідейним сенсом поеми — неначе до отих "рабів", проте ні з словесного тексту як такого, ані з його пунктуації це не випливає (за усім свідченням др. Марка Антоновича, що добре знав напам'ять викреслені цензурою у видавні 1940 року частини "Веж", первісна пунктуація була саме така, як тут наведено).

Прийнято думати, що в синтаксисі класицизму перевага дієслівної конструкції є притаманна цілому цьому стилю, який через те, мовляв, тяжіє до періодичного синтаксису. Проте навіть у класицизмі новітньої Європи дієслівній дикції та, сказати б, "орнаментальній" стилістиці французьких класиків 17—18 віків, пушкінської плеяди, більшості українських неокласиків — виразно протистоїть називна дикція і "монументальна" стилістика французьких парнастів, Стефана Георге і Поля Валері (наскільки ці двое символістично стилістично наближаються до класицизму), російських акмеїстів і П.Филиповича, яка кінсець кінцем так само походить від Данта, як дієслівна орнаментальність — від Петrarки.

Називна дикція Ольжича, щільно пов'язана і узгіднена з його супермонументальним класицизмом, відбивається на його поетичному синтаксисі в характері постійного прагнення граничної конденсації та абрєвіатури — консеквентного відкидання всякої властивої прозаїчного викладові "сполучної тканини". За характеристичний для Ольжичевого синтаксису засіб цього засадничого лаконізму править заміна особистим займенником такого іменника, якого попереду не названо і який розкривається лише в дальшому викладі або ж взагалі через контекст:

*Ти вічна й одна. Людина,
дитя землі і простору (П.21).*

(Ціє один зразок Ольжичевої своєрідної пунктуації).

*З кедрових квадрів, тісно при собі
вона стоїть, простора і широка,
ця хата з ганком... (В.1935, ч.3).*

Вона їх родить, тяжко вагітна
камінням хмар і водами річними.
Ось корчаться — не втримає
вона —

здрігаються, як небо понад ними
(П.22)

— отут лише в наступній строфі “вона”
нареши названа: “і залягають землю пліч-
о-пліч...”

Воно дощем спадає золотим
тобі на серце... (П.11)

— так само й тут “воно” назване лише
в наступній строфі:

І враз не стане. Курява дорог
встає до сонця, і чорніє лик твій...

Щоб жовкли жіночі лиця,
щоб важчали їх убори (П.13)

— споріднена з тим самим синтаксичним
вищем т.зв. “конструкція за сенсом” (*kata
syntesin*), бо тут займенник “їх” формально
наче стосується до “жіночих лиць”, але
фактично, — до відсутніх у тексті “жінок”.

Заради максимальної концентрації
вислову Ольжич подокало запроваджує
в українській мові конструкції нечувані і
немов “античні” — саме за ознакою
крайньої стислості:

Вночі на дорозі від куль посіпак
Свого команданта покласти (НВ.14)

— адже тут дієслово “покласти” неначе
набуває зовсім невластивого йому значення
“втратити”, через мериторичний еліпс:
“покласти (додолу, втративши) від куль”.

До цих різновидів синтаксичного лако-
нізму належить і емпатичний вжиток нака-
зового способу від “бути” в характері повно-
значного, а не допоміжного дієслова (“Ми-
луйтеся! Беріть! І — будьте, будьте!.. —
Рінь, 33), і, навігаки, цілковитий пропуск
допоміжного дієслова при орудному пре-
дикативному і відносному реченні (“Нікому
ніколи не стерти, що сріблом ясної сурми”
Г.4), і силепс (*syllipsis*) прийменника
після порівняльної частки “як” (“І вітрове
дыхання на срібл яєних хмарин. Як сирієнкі,
заграло” — В. 1935, ч.10), і ціла низка інших
типів силепсу, що в деяких випадках
визає нагадують своїм маркантним лако-
нізмом латинський літературний синтаксис,
як-от, напр.:

Зумієм ми для чести конзуляту
І плоть від плоті видати на страту,
І гідну смерть для власної знайти
(В.1935, ч.2).

В зв’язку з цим, мабуть, ліпше вважати
й рідку в Ольжича “перифразу”, як-от,
зокрема, “крива козацьких вартівниці
прав” (П.16) — радше за еліпс дотич-
ного іменника (“шабля”), а не за мета-
форичну словосполуку “крива вартів-
ниці”; відповідно до цього слід було б у
тексті поставити кому після “крива”.

Проте цим ми вже переходимо до
галузі поетичної образності.

5

Класицизм — і саме монументальний
класицизм — Ольжичів характери-
зується насамперед поетично піднесеним
застосуванням лексики позаобразної —
слів, ужитих у своєму прямому й безпо-
середньому значенні і естетизованих не
через семантичну (значеннєву) зміну, а
через високу й немов онтологічну тональ-
ність дикції: якісь “чорні стріли” (ЛНВ
1932, ч.1), або “жовті стіни фортець по
узгір’ях” (П. 14), або ж стіни, що осядуть
“озерами жовтої глини” (НВ. 25), —
не містять жодної метафоричності, і чорне
або жовте є тут реальним кольором
реальних речей; а проте речі подано тут
начебто в їх позачасовій сутності, до якої
ніби й барва якось належить. Це, в основі,
не що інше, як генералізаційна (узагаль-
нююча) функція т.зв. “епічного епітета”,
який, проте, ще не перетворився на епітет
постійний, а через це й містить вишукану
непевність вислову, що лишається десь
на межі між безпосереднім і образним
значенням:

Земля широка. Мудрий в небі Бог.
І серце людське — мужнє і велике
(П.11).

Оцим “епічним” епітетом Ольжич
володіє, мабуть, майстерніше за будь-кого
в цілому українському письменстві.
Пригадаймо хоча б неперевершений у
своїй стилій виразності “образ” латин-
ської старовини в поемі “Люкреція”
(В. 1935, ч.20): “червоний камінь і пісок
Ардеї” — неначе нічого особливого й
не сказано, але яка ж самодостатня

закінченість епічного вислову! Або ж у динамічний "Віаї" воєнного вимаршу:

*Широкогрудих коней
із стайні ведуть бігцем* (Рінь, 36).

Звичайно ж, трапляються в Ольжича і суто образні епитети (напр., "архангельська срібногласа труба" — НВ. 22), і чисті метафори "класичного" типу (напр., "каміння хмар" — П. 22); проте індивідуальний шарм і артизм Ольжичевої поезії полягає не в цьому і вже не в тому поетові, що це, мовляв, "слова, що проті і суворі" (Г. 4), але в тій субтильній тракції загальноновживаних слів, яка через найконсеквентніший добір лексем і синтагм надає їм рафінованого присмаку семантичної новизни, формально майже нічого — або й нічого — не змінюючи в їх безпосередньому значенні. В цьому й полягає те мистецтво "класичної простоти", яке завжди оцінювалось як артистична вершина всякого класицизму.

Відповідно до цього чи не ціла образність Ольжичевої збудована на постійному чергуванні та взаємодійній безпосередніх і переносних значень, так що силою психологічної інтерференції раз у раз постає свого роду квазіобразність, коли позаобразні — лише фразеологічно менш звичні — слова сприймаються як образні, напр.:

*В широкій рамі, простій і новій,
важкій, як стелі, вікна і портали,
вона лежить на радісній траві...*
(П. 6).

*І дух бадьорій, гострий і п'янкий
розколотого долотом каміння*
(Рінь, 40).

*Як станеш ти угледити кризь віти
густу, глибоку і м'яку блакить*
(П. 2).

Ще частіше, проте, прямі і переносні вислови комбінюються в такий витончений спосіб, що образність цих останніх немов спонтанно виростає з свого фразеологічного оточення і сприймається як безпосередній сенс:

*Сонце важко спадає. Іди повз
густий виноградник,
над криницями дзвонить вода і
сміх розілляті* (П. 19).

Сине небо і синя ріка.

І удари по ній — кришталеві
(Рінь, 9).

*Гроза спивала вологість грозову,
Розвиті кучерявились луки* (П. 15).

*З черешневими лицями дочка,
Південне смагле нетілесне тіло*
(В. 1935, ч. 3).

Метафора раз у раз пов'язується з попереднім прямим означенням або через негацію (напр.: "річки течуть не водою, камінням сухим і чорним" — П. 13), або ж через лексичний повтор ("Розкрийте зінці, розкрийте серця" — НВ. 32), або, нарешті, — і це для Ольжичевого класицизму найприродніше — через попередню називну інтродукцію, що з неї наче образ випливає, з властивою "класичній простоті" суто ілюзійною раціональністю:

*О неба сірість, оливо води,
в густих туманах обважнілі віти.
Страшна вагітність, що несе плоди,
які аж правнучкам узріти* (Рінь, 28).

Поетика класицизму вимагає — протилежно до модерного, імпресіонізму і символізму затопленого, естетичного сприймання — метафор темперованих, а порівнянь, навпаки, акцентованих, аби відвернути увагу читача від поглядного "раціоналізму" (себто прозаїзму) самого процесу порівнювання та його лексично-граматичного засобу. Ціаком відповідно до цього, Ольжичева образність є значно сміливіша в порівняннях, ніж у метафорах та інших тропах; досить згадати такі маркантні — навіть деякою мірою гіперболічні — розгорнені порівняння, як-от, напр.:

*І навіть любов твоя буде тверда,
Як бронза, рубін і емалі* (НВ. 10).

*І невідкличні прагнення твої,
Як сонце у холодній високості*
(П. 18).

*Зате їм чорне лоно віддала
Доба жорстока, як вовчиця*
(Рінь, 27).

Проте й порівняння теж незрідка йде в Ольжича після висловів безпосередніх, що "підготовують" його та психологічно інтерферують з ним, напр.:

*І бачили очі дитячі твої,
широкі і схожі на рану... (НВ, 4)*

— образ сам із себе сливе експресіоністичний (що в Ольжича трапляється лише зовсім рідко), проте певною мірою “згармонізований” з попередніми безпосередніми виразами.

Не дурається Ольжич і традиційних типів порівняння, як-от скупчення їх у межах тієї самої строфи, напр.:

*А над ранок вітер кидить мовою,
гостра скеля стогне, як струна.*

*Припада голубкою рожевою
королівна зимна до вікна (Рінь, 16)*

— або рівно ж і побудова цілого вірша на розгорненні одного-єдиного порівняння, що тим самим децю наближається до алегорії (за зразки можуть правити розділи 8 і 18 поеми “Незнаному Воякові”).

Семантика класицизму вимагає від поета постійної, а не сталої рівноваги між Сцільною шаблоною та Харибдою екстраваганції; і бувши Ольжич почасти схильним до публіцистичної тематики, тим самим найбільш підлягав небезпеці трафарету та штампа. Не можна сказати, щоб йому скрізь щастило обминути цю небезпеку. Правда, така вже втерта риторика образів, як-от, приміром: “Бо лаврами діл, а не слова, вігчає велика пора” або ж: “Наказ був палючогоненний, та кригою дихає суть” (Г, 1) — трапляється сливе виключно у “Вежах”, як рівно ж і зловживання прозаїчно-розмовними зворотами, всуненими у вірш виключно заради заповнення рими або ритмічної лакуни (наймаркантишим негативним зразком щодо цього буде, мабуть: “В людині, затям, лежить невідгадана сила” — НВ, 9). Проте, крім риторичного трафарету, існує ще й риторична бомбастика — і коли найнезграбніші її взірди знов-таки містяться у “Вежах” (“І ось ти фехтуєш рапірами куль” — НВ, 31), то і в “Рині” маємо аж зразкову семантичну конфузію у вірші “Ганнібал в Італії”, де “кров гаряча на піску пустелі... прорвалася, мов струмені веселі” (Рінь, 42) — бо ж тут, значить, кров, що тече з рани і вже сама з себе становить струмені крові, порівнюється з якимись іншими “веселими” струменями. Прегарний вірш “Проїшли пурпурні фінікійські дні” (Рінь, 28)

є ґрунтовно зіпсутий мериторичною катехрезою:

*І знову так потрохи
Згрізає час суворо-мовчазні
Граніти легендарної епохи*

— прецінь і час, що згрізає каміння, і “легендарна епоха” вже й самі з себе звучать як найутертіше; а на стоїцизмі гранітів, що їх час згрізає (та ще й потрохи), — ліпше не застановлятимось.

Проте в “Підзамчі” подібних стилістичних ляпсусів вже не знаходимо зовсім; і ще одна небезпечна річ теж зникає в “Підзамчі” цілком — надуживання т. зв. постійного епітета. “Біле тіло” у вірші “Муки св. Катерини” (П, 5) — це лише одиничний виняток, явно спричинений стилізаційними мотивами; а от епітет “золотий” вжито в “Підзамчі” лише один раз, і до того ж аж ніяк не трафаретно (“і слова на устах товпляється, мов золоті бджоли” — П, 19) — тим часом як попереду “золотими” були для Ольжича всі речі, що існують і не існують, та ще деякі. Але “Підзамчя” містить поза остаточним удосконаленням Ольжичевої стилістики ще деякі особливі явища стилю, які заслуговують на окрему увагу.

6

Як уже було побіжно зазначено в розділі 1 цієї розвідки, від “Підзамчя” (що в ньому сливе всі поезії датовано 1941 роком) розпочинається “третій період” у ліричній творчості Ольжича, який, проте, справді “вкристалізувався” або відмежувався від “класичного” періоду просто не встиг. Дійсно, сливе половина опублікованих у “Підзамчі” поезій помітно відрізняється від попередньої лірики Ольжича — не так стилістично, як композиційно; суто стилістичних відмінностей супроти всього віршованого, що було надруковано по “Рині” (але за самозрозумілим винятком “Веж”), — не помітно, але цілком виразно сприймається відсутність настанови на монументальність, відсутність “героїчної домінанти”, менша врочистість дикції та більша легкість викладу. Такі є в “Підзамчі” вірші “Муки св. Катерини”, “Шякунтала”, “Яблуня на горі”, “Порцеляна”, “Диліжанс”, “Пороша”, а також — хоча менш виразною мірою — “Сонна Венус” і “Голляндський образ”.

В усіх них відчувається, сказати б, "гравіорне" трактування певного мініаторного сюжету, часом зовсім вільне усякої виразної композиції — як-от, зокрема, в поезії "Порцелана", що несподівано закінчується імпресіоністичним запровадженням (за асоціацією) зовсім нової і читачеві невідомої дійової особи:

*І із рук байдужих квітку
я кидаю в глибину,
із Нормандії згадавши
молодого старшину.*

*У похмурому Дюнкерку
він сідає до стола
і мережану хустину
з рукава переклада (П.8).*

В інших випадках чітко закінчення гаки є, і то з притаганим Ольжичеві психологічним загостренням у фіналі; отак, напр., в поезії "Голляндський образ", де деталі більш-менш побутово-настроєвого характеру неначе виправдовуються прикінцевим піднесенням дикиї:

*Він приїде у плащі зі шкіри,
із лицем, пошматаним озем,
привезе коріння й вин без міри
і велике серце кам'яне (П.7).*

Але найцікавішу групу складають ті поезії, де властиву емоційну домінанту — або ж "пуенту" (pointe) — наприкінці заступає зовсім інший тип фіналу, для Ольжича дещо несподіваний, а саме: після опису певного об'єктивізованого уявлення піддається якоюсь мірою сумніву реальність промовця (себто суб'єкта того уявлення), немов розчиняючи чи то його волю, чи то його розсуд, чи то цілу його особистість в емоційних обертонах того об'єктивізованого враження. Отак, напр., у поезії "Диліжанс":

*І таким чином повні — чуєш ти —
раптом груди, горло і повіки,
що готовий взяти та й піти,
і ніколи не вернуть, навіки (П.9).*

Аналогічно й наприкінці вірша "Пороша":

*Ходімо так. А я тепер би
Ішов куди б там не було.*

.....

*Ой там, за ширтами, повз верби,
я знаю простий шлях в село (П.10).*

І вже з зовсім віртуозним заокругленням фіналу — проте стилістично значно ближче до Ольжичевого "монументального" класицизму — у вірші "Сонна Венус" (варт зазначити тут цілком навмисну й естетично виправдану архаїзацію цього ім'я власного (замість нормального "Венера")):

*Та непритомне тіло золоте
такий незбагнений ховає холод,
що й почування, що в тобі росте,
не будеш здатний ти назвати
ніколи (П.6).*

Але найрадикальніше вжито цього засобу в поезії "Яблуна на горі", де дотичний мотив править за обрамування цілого твору:

*Над кручею, за садом, на горі
Розквітла яблуна. Іди, тебе немає.
Здалека злото котять звонарі
І вітер тихо квіти коливає.*

*Тебе немає. На траві прибитий
Не буде видко сліду ні на мить.
Як станеш ти угледіти крізь віти
Густу, глибоку і м'яку блакить
(П.2).*

Проте текстуальні матеріали до цього, сказати б, "ембріонального" пізннього стилю Ольжичевого є такою мірою кількісно обмежені, що годі сподіватись інтерпретувати його з нього самого — в характері самодостатньої й закономірної мистецької системи, — як ми це мірою сил учинили з Ольжичевим "монументальним класицизмом": на це просто бракує текстів (з тієї ж самої причини ми не узяли сюди тут сатиричних, гумористичних чи пародійних віршів Ольжича).

А аналіз ідейно-психологічних передумов Ольжичевої поетичної творчості як чинників позамистецьких не входив в завдання цієї розвідки, як рівно ж не стосувались до того завдання ані літературні джерела — або наслідування — Ольжичевої поезії. Це все — дуже цікаві питання, які, проте, потребують не лише окремого розроблення, але й засадниче іншого методу дослідження.

Володимир ДЕРЖАВИН

Олена Теліга

(21.VII.1907 — 13(?)—21.II.1942)

Народилася Олена Іванівна Шовгенівна (по чоловікові Теліга) в Петербурзі в сім'ї професора Івана Шовгенівна (1874—1943), який викладав у Політехнічному інституті, після 1917 р. — в Київському політехнічному інституті, з 1922 р. стає ректором Української господарської академії в Подєбрадах (Чехія), яка стала альма матір'ю для української молоді на еміграції між Першою і Другою світовими війнами.

Освіту Олена Шовгенівна здобула у Празі, закінчивши історико-філологічний факультет Високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Після закінчення навчання виходить заміж за кубанського козака Михайла Телігу і наступне десятиліття 1929—1939 рр. живе і працює, беручи активну участь в громадському житті, у Варшаві. З 1932 р. починає активно співпрацювати у "Віснику"

Д. Донцова. У 1939—1941 рр. у Кракові очолювала літературно-мистецьке товариство "Зарево" і під керівництвом О. Ольжича працювала у Проводі ОУН.

22 жовтня 1941 р. у складі однієї з похідних груп ОУН з'являється в Києві, засновує і редагує журнал "Літаври" (1941—1942), стає головою Спілки українських письменників. 9 лютого 1942 р. Олену Телігу арештувало гестапо. 13-го, за іншими даними 21 лютого 1942 р. Олену Телігу разом із Михайлом Телігою, редактором Іваном Рогачем і поетом Іваном Ірлявським було розстріляно німецькими фашистами у Бабьому Яру в Києві.

Спадщина Олени Теліги невелика, але досить значна за мистецькою сутністю і публіцистичною спрямованістю, характерною для поетів "празької школи" — близько чотирьох десятків віршів, що ставлять поетесу врівень із Лесею Українкою, та близько двох десятків прозових фрагментів, статей, відозв. Навічно залишилась 35-літньою українською поетесою і професійною революціонеркою.

Видання творів О.Теліги

Збірник. Редакція і примітки О. Жданович. — Детройт—Нью-Йорк—Париж, 1977.

Дороговказ. Поезії О.Теліги та О.Ольжича. — К.: вид-во ім.О.Теліги, 1994.

Муза любові й боротьби. Українська поезія празької школи. — К.: Укр. письменник, 1995. (Упорядкування, стаття й примітки Миколи Неврлого).

О краю мій. Збірник. — К.: вид-во ім.О.Теліги, 1999.

Матеріали про письменницю

Донцов Д. — Поетка вогняних меж. — Українське слово, К., 1994, т. II.

Ковалів Ю. — Олена Теліга. — Слово і час, 1991, 6.

Мушинка М. — Невідома антологія Олени Теліги. — Слово і час, 1992, 7.

ПЛОМІННИЙ ДЕНЬ

День прозорий мерехтить, мов племінь,
І душа моя горить сьогодні.

Хочу жити, аж життя не зломить,
Рватись вгору чи легить в безодню.

Хоч людей довкола так багато,
Та ніхто з них кроку не зупинить,
Якщо кинути в рухливий натовп
Найгостріше слово — Україна.

І тому росте, росте прокляття!
Всі пориви запального квітня
Неможливо в дійсність переляти,
На землі байдужо-непривітній.

Хочу крикнути в далечинь безкраю
І когось на допомогу кликати,
Бо душа моя сьогодні грає
І рушає на шляхи великі.

Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих!

Все чекаю на гарячий подих, —
Геній людський чи лише випадок, —
Щоб застигли і покірні води
Забурлили водоспадом.

І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,
Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину!

ЛІТО

Топчуть ноги радісно і струнко
Сонні трави на вузькій межі.
В день такий віддатись поцілункам!

В день такий цілим надхненням жить!
П'яним сонцем тіло налилося,
Тане й гнеться в ньому, мов свіча, —
І тремтить схвильоване колосся,
Прихилившись до мого плеча.
В сотах мозку золотом прозорим
Мед думок розтоплених лежить,
А душа вклоняється просторам
І землі за світлу радість — жить!
І за те, що стільки уст палило
І тягло мене вогнем спокус,
І за те, що замінить несила —
Ні на що — твоїх єдиних уст!

МУЖЧИНАМ

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,
І у руці перо не зміниться на спис.
Бо ми лише жінки. У нас душа криниця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись!

І ми їх даємо не у залізнім гимні,
У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць.
Бо швидко прийде день і у завісі димній
Ви зникнете від нас, мов згряя вільних птиць.

Ще сальви не було, не заревли гармати,
Та ви вже на ногах. І ми в останній раз
Все, що дає життя іскристе і багате,
Мов медоносний сік, збираємо для вас.

Гойдайте ж кличний дзвін!

Крешть вогонь із кремнів!

Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть, —
Без металевих слів і без зідхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!

СУЧАСНИКАМ

Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби — спокійний і суворий,
Не плутай душу у горіння тіла,
Сховай свій біль. Зломи раптовий порив“.

Але для мене — у святім союзі:
Душа і тіло, щастя з гострим болем.
Мій біль бринить, зате коли сміюся,
То сміх мій рветься джерелом на волю!

Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може, в цьому й є моя сміливість:
Палити серце в хуртовині сніжній,
Купати душу у холодній зливі.

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, — я тверда й сувора.
О краю мій, моїх ясных привітів
Не діставав від мене жодний ворог.

ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ

За вікнами день холоне,
У вікнах — перші вогні...
Замкни у моїх долонях
Ненависть свою і гнів!
Зложи на мої коліна
Каміння жорстоких днів
І срібло свого полину
Мені поклади до ніг.
Щоб легке, розкуте серце
Співало, як вільний птах,
Щоб ти, найміцніший, сперся,
Спочив на моїх устах.
А я поцілунком теплим,
М'яким, мов дитячий сміх,

Згашу полум'яне пекло
В очах і думках твоїх.
Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма, —
В задимлений, чорний морок
Зберу я тебе сама.
Не візьмеш плачу з собою —
Я плакати буду пізніш!
Тобі ж подарую зброю:
Цілунок, гострий, як ніж.
Щоб мав ти в залізнім свисті
Для крику і для мовчань —
Уста рішучі, як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

БЕЗ НАЗВИ

Д. Д.

Не любов, не примха й не пригода, —
Ще не всьому зватися дано!
Ще не завжди у глибоких водах
Відшукаєш непорушне дно.

І коли твоя душа, воскресла,
Знову мчиться у осяйну путь,
Не питай, чиї надхненні весла
Темний берег вміли відштовхнути.

Не любов, не ніжність і не пристрасть,
Тільки серце — збуджений орел!
Пий же бризки, свіжі та іскристі,
Безіменних, радісних джерел!

УКРАЇНСЬКЕ

2 КНИГА

ХРЕСТОМАТІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ
КРИТИКИ
XX
СТОЛІТТЯ

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник

СЛОВО

В ЧОТИРЬОХ
КНИГАХ

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА
ЕПОХА
МОДЕРНІЗМУ

ВИСОКИЙ (РОЗВИНУТИЙ)
МОДЕРНІЗМ (1922—1940):
ВІД “АНТОЛОГІЇ” (1920)
І “КАМЕН” (1924) М.ЗЕРОВА
ДО “ПОЕЗІЙ” (1940) В.СВІДЗИНСЬКОГО

Упорядкування, фахове редагування
та біобібліографічні довідки
професора **ВАСИЛЯ ЯРЕМЕНКА**

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО “АКОНІТ”
2001

ББК 84(2)7Укр
У45

Українське слово

Хрестоматія української літератури
та літературної критики ХХ століття

Книга друга

Упорядник **ВАСИЛЬ ЯРЕМЕНКО**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник.

(Лист Міністерства освіти і науки України № 2/1416 від 28.08.2000 р.)

Видання друге, змінене, доопрацьоване, доповнене.

ISBN 966-7173-22-4

ISBN 966-7173-32-1 (т.2)

у 4702640206-000 Без оголош.
АКОНІТ-01

© Художнє оформлення. "Аконіт", 2000

© Укладання. В.В.Яременко, 2000

© "Аконіт", 2000

ПИСЬМЕННИКИ-МОДЕРНІСТИ “ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ”

Леонід Мосенда (20.IX.1897 — 13.X.1948)	622
“Під золотим дахом ліщини...”	623
“Загуб мотор у високості...”	624
“Віольно-ніжні дрібні Плеяди...”	625
“Було прочитано томи книжок...”	625
Сонетність	626
Зодіак	626
Мій шпиталь	627
Rompa militans	628
Лист	628
Евшан-зілля	631
Великий Лук	640
Олекса Стефанович (5.X.1899 — 4.I.1970)	651
Плач Ярославни	652
Дорошенко	653
“Жабиний хор не дасть собі спокою...”	653
Сонет	654
Молитва	654
Сон Перуна	655
Сокіл	655
“Просто. Не йти праворуч...”	656
Крізь смерть	656
Юрій	656
Два	657
Вічна слава	657
Недобре	659

Оксана Лятуринська (1.II.1902 — 13.VI.1970)	660
“Зуб, ратище, копито, пазур...”	661
“Ліси ловитв...”	662
“І знову щілу ніч верзлося...”	662
“Один лишився сам на сам...”	662
“За око — враже око...”	663
“Створив ти землю, оболочи...”	663
“Ти ще не вмер...”	663
“Важкі киреї, золоті...”	664
Волинські буколіки	664
“Не знаю, як це почалось...”	665
“На озера на глибокі...”	666
“Щастя згублені ключі...”	666
На труну Ольжичеві	667
Наталя Лівницька-Холодна (Нар. 15.VI.1902)	668
“Будеш завжди що ніч пам’ятати...”	669
“Знов зустріну тебе в трамваї...”	670
Степова казка	670
“Проходить час...”	671
Тим, що там, з нею	671
Народження поезії	672
Ще одна безсонна ніч	672
Юрій Липа (5.V.1900 — 19.VIII.1944)	673
“І знов пахучість теплих кіс...”	675
“Десь моя заплакана маленька...”	675
“Ви там, у Вашій високості...”	675
Василіск	676
Зайди	676
Суворість I-VI	677
Львів	678
Святий Юрій	679
Прокляття	679
Сімнадцятий (II)	680
Закон. (Новела)	680
О.Ольжич (8.VII.1907 — 9.VI.1944)	684
Археологія	685
Нічний напад	685
Робітня	686
Революція	686
На полі бою	687
“Нащо слова? Ми діло несемо...”	687
Візія	687
Пророк	688
Присвята	689
“Давнім трунком, терпкістю Каяли...”	689
“Поцілуєш різко і суворо...”	689

“Знов вітри...”	690
Грудень	690
Незаномому воякові. (Скорочено)	695
Рудько. (Життєпис одного півня)	700
Володимир Державин. Поетичне мистецтво Ольжича	714
Олена Теліга (21.VII.1907 — 13(?)—21.II.1942)	726
Пломінний день	727
Літо	727
Мужчинам	728
Сучасникам	729
Вечірня пісня	729
Без назви	730